

INTERDYSCYPLINARNE PISMO Z ZAKRESU NAUK SPOŁECZNYCH, ZAWIERAJĄCE ARTYKUŁY ODZWIERCIEDLAJĄCE PROCESY SPOŁECZNE, GOSPODARCZE I POLITYCZNE, ZACHODZĄCE W POLSCE, W EUROPIE I NA ŚWIECIE

STUDIA Społeczne

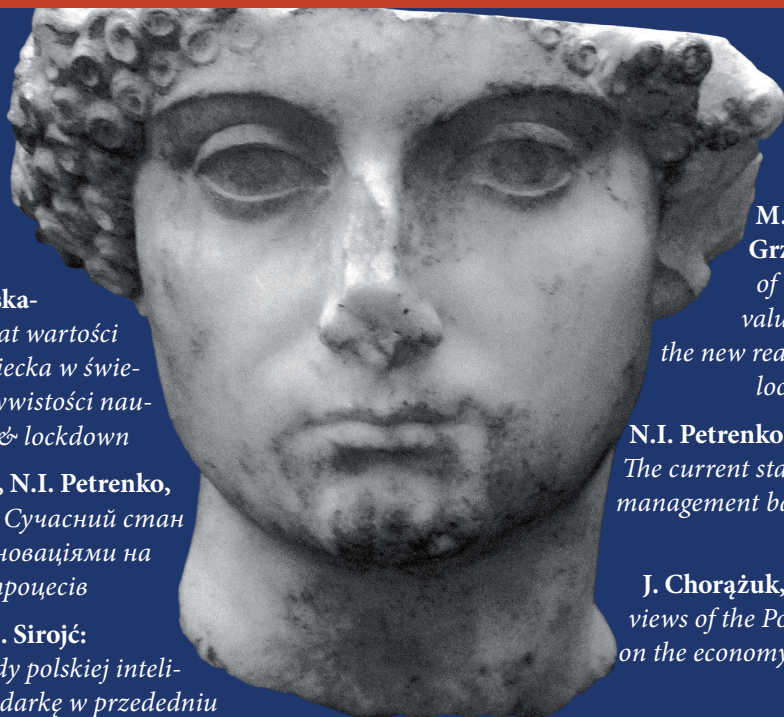
SOCIAL Studies

W NUMERZE MIĘDZY INNYMI:

M. Staworzyńska-Grządziel: Świat wartości społecznych dziecka w świetle nowej rzeczywistości nau czania on-line & lockdown

Y.O. Karyagin, N.I. Petrenko, P.W. Iwanjuta: Сучасний стан управління інноваціями на основі бізнес-процесів

J. Chorążuk, Z. Sirojć: Niektóre poglądy polskiej inteli gencji na gospodarkę w przededniu zmian systemowych w 1989 roku

IN THIS ISSUE:

M. Staworzyńska-Grządziel: *A world of the child's social values in the light of the new reality of on-line & lockdown teaching*

N.I. Petrenko, P.W. Iwanjuta: *The current state of innovation management based on business processes*

J. Chorążuk, Z. Sirojć: *Some views of the Polish intelligentsia on the economy before systemic changes of 1989*

STUDIA Społeczne

SOCIAL Studies

Wydawca: Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

Adres Redakcji i Wydawcy: Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

ul. Kawęczyńska 36, 03-772 Warszawa, wsm.warszawa.pl

Redaktor Naczelny / Editor-in-Chief:

prof. dr hab. Wojciech Pomykała

Sekretarz Redakcji / Managing Editor:

dr Maria Staworzyńska-Grządziel

Redaktorzy tematyczni

/ Section Editors:

prof. dr hab. Maria Szyszkowska,

prof. dr hab. Kazimierz Pospiszyl

dr Maria Staworzyńska-Grządziel

Redaktor statystyczny

/ Statistical Editor:

dr Tadeusz Miłoś

Redaktorzy językowi / Language

Editors:

język angielski / *English*: Marta Dawidziuk,

język rosyjski / *Russian*: Jadwiga Piłat,

język słowacki / *Slovak language*:

prof. dr hab. Jan Bajtoś

Redaktor wydawniczy

/ Publishing Editor: dr Aleksandra Chyc

Redaktor techniczny / Technical Editor:

Janusz Janiszewski

Grafiki oraz zdjęcia zgodne z /

All images in accordance with:

Rada Naukowa / Editorial Board:

Przewodniczący / Chairman:

prof. dr hab. Henryk Stańczyk /WSM/ (Polska / Poland)

Członkowie / Members:

prof. PhDr. Viera Bacova, PhD., DrSc. (Słowacja / Slovakia),

prof. dr hab. inż. Ján Bajtoś /WSM/ (Słowacja / Slovakia),

prof. dr hab. Valery Bebyk /University of Ukraine/ (Ukraina / Ukraina),

prof. dr hab. Ewgenii Bobosow (Białoruś / Belarus),

prof. dr hab. Stanisław Dawidziuk /WSM/ (Polska / Poland),

prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc. (Słowacja / Slovakia),

prof. Dan Durning, PhD (USA),

senior lecturer Natalia Gajdamaschko, PhD (Kanada / Canada),

prof. dr Otar Gerzmava /Georgia Grigol Robakidze University/ (Gruzja / Georgia),

prof. dr hab. Ding Gianwey (Chiny / China),

prof. Devin Fore, PhD. /Princeton University USA/ (USA),

prof. dr hab. Marek Furmanek /UZ/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Wojciech Hübner /Vistula/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Bohdan Jałowiecki /UW/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Maria Kobayashi /IPiN/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Jerzy Kunikowski /UPH/ (Polska / Poland),

prof. MUDr. Vladimir Krčmery, PhD, DrSc., dr h.c. Mult. (Słowacja / Slovakia),

prof. dr Otwin Marenin (USA),

prof. dr hab. Kaz Mazurek (Kanada / Canada),

prof. dr hab. John McGraw (Kanada / Canada),

prof. dr hab. Nella Nyczkało (Ukraina / Ukraine),

prof. dr hab. Stefan Opara /INP/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Kazimierz Pospiszyl /WSM/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Karol Poznański /APS/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Józef Pułturzycki /UW/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Zdzisław Sirojć /WSM/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Zbigniew Starowicz /UW/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Franciszek Szlosek /APS/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Władysław Szymański /SAN/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Peter Vojcik (Słowacja / Slovakia),

prof. dr hab. Minoru Yokoyama (Japonia / Japan).

„STUDIA SPOŁECZNE” – KWARTALNIK Z ZAKRESU NAUK SPOŁECZNYCH, ZAWIERAJĄ RECENZOWANE ARTYKUŁY ODZWIERCIEDLAJĄCE PROCESY SPOŁECZNE, GOSPODARCZE I POLITYCZNE, ZACHODZĄCE W POLSCE, W EUROPIE I NA ŚWIECIE / “SOCIAL STUDIES” – QUARTERLY SCIENTIFIC MAGAZINE PUBLISHING ARTICLES ON SOCIAL, ECONOMIC, AND POLITICAL PROCESSES IN POLAND, EUROPE AND THE WHOLE WORLD

Wszystkie nadsyłane artykuły naukowe są recenzowane. Procedura recenzowania artykułów, zapora ghostwriting oraz zasady przygotowywania tekstów i instrukcje dla autorów znajdują się na stronie internetowej czasopisma / All articles are peer reviewed. The procedure for reviewing articles, and the Guide for Authors can be found on the website of the journal

Wersja pierwotna (referencyjna) czasopisma to wersja drukowana / The original (reference) version of the journal is printed.

Drukowane w Polsce / Printed in Poland – Nakład / Circulation: 50

© Copyright by Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
(Warsaw Management University)

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich. / All rights reserved by Warsaw Management University. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Maria Staworzyńska- Grządział	Świat wartości społecznych dziecka w świetle nowej rzeczywistości nauczania on-line & lockdown / A world of the child's social values in the light of the new reality of on-line & lockdown teaching	3
Jolanta Skubisz	O wirtualnym wymiarze dydaktyki i kształcenia w Szkole Wyższej. Spojrzenie z dystansu praktyki akademickiej / About the virtual dimension of didactics and education at the University. A perspective on practice academic	13
Yuriy O. Karyagin Nikołaj I. Petrenko Paweł W. Iwanjuta	Сучасний стан управління інноваціями на основі бізнес- процесів / The current state of innovation management based on business processes	37
Jerzy Chorażuk Zdzisław Sirojć	Niektóre poglądy polskiej inteligencji na gospodarkę w przededniu zmian systemowych w 1989 roku / Some views of the Polish intelligentsia on the economy before systemic changes of 1989	63

SPIS TREŚCI (CD.) / *Contents (cont.)*

Sylwia Nycz-Wojtan	Chińska inicjatywa Pasa i Szlaku a procesy globalizacji w XXI wieku / The Chinese Belt and Road Initiative and the processes of globalization in the 21st century	79
Łukasz Piebiak	Głosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 marca 2020 r. (sygn. akt III CZP 68/19) / Gloss to the Resolution of the Supreme Court of March 13, 2020 (III CZP 68/10, OSNC 2020, No. 11, p. 97)	97

Dr Maria Staworzyńska-Grządziel

Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

ORCID: 0000-0001-6790-7748

Studia Społeczne 31 (4) /2020

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 3–11

ŚWIAT WARTOŚCI SPOŁECZNYCH DZIECKA W ŚWIELE NOWEJ RZECZYWISTOŚCI NAUCZANIA ON-LINE & LOCKDOWN / *A WORLD OF THE CHILD'S SOCIAL VALUES IN THE LIGHT OF THE NEW REALITY OF ON-LINE & LOCKDOWN TEACHING*

STRESZCZENIE

We współczesnym świecie dotychczasowe normy i wartości ulegają wielkim zmianom. Dzieje się tak przez ogromny skok technologii informatycznej oraz podejście społeczeństwa do tych udogodnień. Najbardziej jest to zauważalne wśród dzieci i młodzieży, która będąc dopiero na początku swojej życiowej drogi, szuka najważniejszych dla siebie wartości. Zdalne nauczanie – czyli prowadzenie zajęć z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość, dotychczas było dość opornie regulowane przez ustawodawcę. Pandemia COVID-19 znacząco przyspieszyła proces upowszechniania tego rodzaju edukacji w polskich szkołach. Niemalże od razu wymusiła nowe rozwiązania. Powszechne stały się zajęcia on-line, programy edukacyjne realizowane poprzez połączenia audio-video, e-mail, na różnych platformach internetowych. Nowa rzeczywistość on-line & lockdown to oczywiście wyzwanie, z którym i my mierzymy się w naszej polskiej rzeczywistości. Przejście do modelu pracy zdalnej realizowane w dużym pośpiechu, bez jakiegokolwiek strategii nastawionej na jakość działań, ochronę prywatności, włączanie wszystkich uczniów, nauczycieli i rodziców – bardzo szybko spowodowało zmęczenie i frustrację. Wspieranie rozwoju emocjonalnego i fizycznego dziecka na odległość stało się znacznie utrudnione, a wspieranie rozwoju społecznego wręcz niemożliwe. Szczególnie dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym stały się zagubione i zestresowane nową sytuacją.

SŁOWA KLUCZOWE: KSZTAŁCENIE NA ODLEGŁOŚĆ, NAUCZANIE ZDALNE, NOWA RZECZYWISTOŚĆ, WARTOŚCI SPOŁECZNE.

ABSTRACT

In the modern world, the existing norms and values are undergoing great changes. This is due to the enormous leap in information technology and society's approach to these amenities. It is most noticeable among children and adolescents who, being only at the beginning of their life path, look for the values that are most important to them. Remote learning – that is, conducting classes with the use of distance learning methods and techniques, has so far been relatively reluctantly regulated by the legislator. The COVID-19 pandemic significantly accelerated the process of popularizing this type of education in Polish schools. It forced new solutions almost immediately. On-line classes, educational programs implemented through audio-video connections, e-mail, on various Internet platforms have become common. The new on-line reality & lockdown is of course a challenge that we face in our Polish reality. The transition to the remote working model carried out in a hurry, without any strategy focused on the quality of operations, privacy protection, and the inclusion of all students, teachers and parents - very quickly caused fatigue and frustration. Supporting the emotional and physical development of a child at a distance has become much more difficult, and supporting social development even impossible. Children in preschool and early school age in particular have become confused and stressed out by the new situation.

KEY WORDS: DISTANCE LEARNING, DISTANCE LEARNING, NEW REALITY, SOCIAL VALUES.

Zamknięcie szkół z powodu pandemii COVID-19 spowodowało, że dwoma rozporządzeniami Ministra Edukacji Narodowej z 20 marca 2020 roku¹ wprowadzono obowiązek zdalnego nauczania praktycznie we wszystkich publicznych i niepublicznych jednostkach systemu oświaty - z wyjątkiem tych, gdzie nie jest to możliwe².

CZŁOWIEK SIECI NOWĄ FORMĄ EWOLUCJI CZŁOWIEKA

Współczesny uczeń stał się *homo mediens* oraz *homo irretitus* – **człowiekiem sieci**, otoczony siecią nowych technologii dających mu nowe znaczenie funkcjonalności w społeczeństwie tzw. *on-line*³, a także *homo interneticus* – **człowiek podłączony do Internetu, globalnej sieci społecznej** - to nowa forma ewolucji człowieka, której podstawę stanowi wysoki stan zdolności komunikacyjnych jednostki, przy podstawowej funkcji życiowej, jaką spełnia podłączenie do sieci. Brak połączenia nie tylko utrudnia, ale wręcz uniemożliwia funkcjonowanie w każdej ze

- 1 Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 20 marca 2020 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19.
- 2 Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19.
- 3 T. Prauzner, *Edukacja i wychowanie w wirtualnej przestrzeni*, M. Vargova (red.) Wyd. Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitra, 2014, s. 34–45.

sfer życia (osobistej, społecznej i zawodowej)⁴. We współczesnym świecie dotychczasowe normy i wartości ulegają wielkim zmianom. Dzieje się tak przez ogromny skok technologii informatycznej oraz podejścia społeczeństwa do tych udogodnień. Najbardziej jest to zauważalne wśród dzieci i młodzieży, która będąc dopiero na początku kształtującej się swojej życiowej drogi, szuka najważniejszych dla siebie wartości.

WARTOŚCI, KTÓRE WYZNACZAJĄ POSTAWY WOBEC ŚWIATA

System wartości jednostki implikuje jej wybory oraz hierarchię celów, a także reguluje stosunki społeczne. Wartości stanowią cel ludzkiego działania oraz normę, określającą i systematyzującą cele i środki użyte do ich realizacji. Jednym z głównych celów współczesnego, szeroko rozumianego wychowania powinno być przygotowanie młodych ludzi do bycia wolnym i odpowiedzialnym użytkownikiem nowych mediów, **gdyż wygra tylko ten, kto odpowiednio połączy znajomość najnowszych technologii ze światem tradycyjnych wartości**. Wartości bowiem określają nasze postawy wobec ludzi oraz rzeczy i mają wpływ na stany emocjonalne oraz na samoocenę. „Wartość w świecie codziennego życia i działania człowieka jest zawsze wartością czegoś. Wartość jest czymś pochodnym w stosunku do własności, jakie przysługują przedmiotowi wartościowemu. *Wartość niejako nadbudowuje się nad tymi własnościami przedmiotu wartościowego*”⁵. Zatem w aspekcie prakseologicznym proces wartościowania to sztuka wyborów, nie pomijając wpływów kulturowych i tego co cenne.

Zachowania ludzkie, z kolei, ocenić można w kategoriach etycznych jako dobre, złe lub szlachetne czy podłe. Natomiast problematyka aksjologiczna w szerszym kontekście rozciąga się na wszystkie sfery działalności ludzkiej takiej jak: zainteresowania, styl życia, wychowanie, poglądy czy aktywność społeczna. *Z punktu widzenia jednostki proces wartościowania pomaga w partycypowaniu człowieka w świat wartości poprzez ukierunkowanie zachowań w sytuacjach społecznych*”⁶.

A CO ZE ŚWIATEM WARTOŚCI DZIECKA?

Jerome Bruner podkreśla, że w potocznych teoriach pedagogicznych znajdują odzwierciedlenie różne przekonania dotyczące dzieci i sposobu, w jakie one się uczą. Pisz:

4 W. Walat, *Trzy stopnie do analfabetyzmu funkcjonalnego homo internetica*, „Nowe Horyzonty Edukacji”, nr 1, 2016, s. 22–24.

5 Cz. Porębski, *Co nam po wartościach?*, Ośrodek Myśli Politycznej Księgarnia Akademicka, Kraków 2001, s. 77.

6 F. Kozaczuk, *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005, s. 9.

„wybór jakiejkolwiek praktyki pedagogicznej zakłada pewną koncepcję ucznia (...). Wybór pedagogii nieuchronnie komunikuje bowiem własne koncepcje procesu uczenia się i ucznia. *Pedagogia nigdy nie jest niewinna. To medium niosące własne przesłanie*”⁷. Koncepcje potoczne zawsze mają istotny wpływ na nauczanie, z tego powodu wymagają rekonstruowania, szczególnie że, jak pisze J. Bruner, działania nauczyciela z nich wypływające nie zawsze służą rozwojowi ucznia: „*u podstaw praktyk edukacyjnych w klasach szkolnych leży zbiór zdroworozsądkowych przeświadczeń o umysłach uczniów, z których część działa w sposób zamierzony dla dobra uczniów, a część niezamierzony przeciwko dobru dziecka. Należy je wypowiedzieć otwarcie i zrewidować*”⁸.

Obecnie? ten niezgłębiony obszar, będący skutkiem dynamicznego rozwoju interaktywnych technologii i mediów cyfrowych staje się wszechobecny i obowiązujący. Mimo przeprowadzenia licznych kompleksowych i jednocześnie interdyscyplinarnych badań diagnostycznych, uwzględniających negatywne skutki dla człowieka dotkniętego zagrożeniami ze strony cyberprzestrzeni, problematyka podejmowanych patologii w dalszym ciągu jest w niewystarczającym stopniu upowszechniana i nagłośniona. Warto zatem przedstawić obecnie tworzoną klasyfikację tych nowych, coraz lepiej identyfikowanych zagrożeń świata wirtualnego. Mają one bezpośredni i pośredni wpływ na powstawanie patologii związanych z zachowaniami i postawami osób, zwłaszcza dzieci, uzyskiwanymi przez nich wynikami w szkole, stanem zdrowia psychicznego i fizycznego, a w końcu konfliktem z uznawanymi wartościami i funkcjonującym prawem. *To rodzice i opiekunowie, będący także pedagogami i nauczycielami w sposób szczególny potrzebują wiedzy na temat powstawania różnorodnych technologii i związanych z nimi zagrożeń oraz wiedzy na temat profilaktyki w tym zakresie. Należy dodać, iż każda edukacja, kształcenie i profilaktyka, bez względu na poziom i kierunek działalności, musi uwzględniać przyszłe potrzeby społeczno-wychowawcze i informacyjno-informatyczne.*

POŚREDNI WIRTUALNY „DOTYK”

Szkoła polska obecnie stoi u progu epoki wielkich zmian. Internet i nowe technologie radykalnie zapukały do drzwi. Są szkoły, w których nowoczesność jest już zwykłą codziennością i takie, które mają jeszcze z tym problem. Ten problem to wiele czynników. Teraz podstawowym wyzwaniem jest zapewnienie wszystkim uczniom równego dostępu do nowoczesności. Hasło „Internet w każdej szkole” realizuje nie tylko nie wyimaginowany program, ale realne wyzwanie cywilizacyjne. Ta podstawa technologiczna jest warunkiem koniecznym zmian i budowania świata możliwości i równych szans. Nie jest to jednak warunek wystarczający. Do sukcesu potrzebne

7 J. Bruner, *Kultura edukacji*. UNIVERSITAS, Kraków 2006, s. 95.

8 Tamże, s. 78.

są jeszcze dwa istotne czynniki: *zapropionowanie treści i narzędzi edukacyjnych dla szkół, a także zmiana postaw i świadomości zarówno nauczycieli, jak i rodziców* na takie, które umożliwią skuteczne wprowadzenie uczniów do nowego świata, a rodzice nie pomogą odzyskać własną tożsamość i zrekonstruować własną osobowość [...]⁹. Nie ludźmy się jednak i nie kreujmy takich oczekiwań, czy – jak to trafnie określał przed laty socjolog Jan Szczepański – nie generujemy potrzeb otoczkowych wśród naszych wychowanków w sytuacji, gdy nie są w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb pierwszego rzędu. ***Nigdy bowiem pośredni, bo wirtualny „dotyk”, ruch – nie będzie tym samym, co doznanie naturalnego, bezpośredniego kontaktu czy odczucie i przeżycie naturalnego ruchu.*** Nie da się tego tym bardziej odnieść do sfery duchowej, psychicznej, emocjonalnej czy wrażliwej. ***Rzeczywistość jest bowiem tam, gdzie nie ma Internetu*** podobnie, jak *Internet jest jedynie pośrednim dostępem do rzeczywistości nam bezpośrednio nieprzystępnej.*

To, że świat wirtualny często funkcjonuje jako synonim świata prawdziwego, być może nawet w pewnym stopniu wysoce przeżywanego równie prawdziwie i równie ważne – z racji odbieranych i przekazywanych mu bodźców – *to jednak prawdziwym nie jest*, gdyż nie taki jest jego ontologiczny status. On może i miewa konsekwencje w naszym życiu realnym, ale przecież nie jest w tym zakresie niczym nowym z psychospołecznego punktu widzenia. ***Dla pedagogów istotna powinna być odpowiedź na pytanie: Jak przeżywany jest zdalny kontakt/ nauczanie on-line przez ucznia? i co z tego świata „nosi” w sobie nasz wychowanek?*** Należałoby sięgnąć do kategorii intersubiektywności, która staje się jednym z podstawowych pojęć w naukach społecznych. Przestrzeń relacji międzyludzkich, sfera tego, co międzyprzedmiotowe i tego co publiczne – zakładana jest we wszystkich ważnych teoriach szeroko rozumianej humanistyki. Jeśli spojrzymy na wychowanie jako zjawisko pojawiające się „pomiędzy” wirtualnym nadawcą znaczeń, a ich odbiorcą (wychowywanym), to nie sposób sprowadzić tylko do tego, co przynależy jedynie nadawcy (wychowawcy), ani integrować tego tylko z wychowankiem, ani też podporządkować tego jakimś ogólnym prawom. *To, co rozgrywa się pomiędzy nami, a nie należy do żadnej jednostki, ani też do wszystkich łącznie – w tym sensie tworzy ono ziemię niczyją, pogranicze, które zarazem łączy i dzieli. To, co obecne jest tylko w ten sposób, że wymyka się naszemu własnemu dostępowi – nazywamy obcym*¹⁰.

9 T. Boellstorff, *Dojrzewanie w second life. Antropologia człowieka wirtualnego*, przeł. A. Sadza, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 158.

10 B. Waldenfels, *Podstawowe motywy fenomenologii obcego*, tłum. J. Sidorek, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009, s. 108–109.

NAUCZANIE ZDALNE ZŁEM KONIECZNYM?

Nauczanie zdalne to prowadzenie zajęć z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość (dotychczas dość opornie regulowane przez ustawodawcę). Pandemia COVID-19 znacząco przyspieszyła proces upowszechniania tego rodzaju edukacji w polskich szkołach. Niemalże od razu wymusiła nowe rozwiązania. Te z kolei umożliwiły byt nowym formom kształcenia. Powszechne stały się lekcje on-line, programy edukacyjne realizowane poprzez połączenia audio-video, e-mail, na różnych platformach internetowych, e-larnigowych. Przepisy okazały się elastyczne. Pozwoliły pedagogom wybrać z wielu narzędzi zdalnych – te, które mogą sprawdzić się w ich placówkach edukacyjnych. Okazało się jednak, że nauczanie on-line to nie tylko prowizorka – to także pogłębianie się różnic i kontrowersji w zachowaniach społecznych. Wprowadzona w marcu 2020 roku edukacja zdalna wywołuje dyskusje i wyzwała różne emocje. Wątpliwości związane z tą formą edukacji mają nie tylko nauczyciele, ale także uczniowie/dzieci oraz ich rodzice. *Czy nauczanie zdalne jest złem koniecznym?* Taka edukacja jest bardzo trudna zarówno dla dzieci jak i też dla ich rodziców. Dziecko musi być wyjątkowo zmotywowane, żeby uczyć się w ten sposób. A zmotywować dziecko do nauki nie jest tak łatwo i tylko wyjątki takiej motywacji nie potrzebują. Należy również pamiętać o tym, że nie wszyscy rodzice są w stanie pomóc swoim dzieciom w opanowaniu programu nauczania i to z wielu powodów.

Obecne doświadczenia skłaniają wszystkich do refleksji, że świat po opanowaniu pandemii nie będzie już taki sam, jak przed jej wybuchem. I bez tego w Polsce można już teraz zaobserwować zjawisko przyspieszonej cyfryzacji, nie tylko w obszarze edukacji (tej publicznej jak i niepublicznej). Jednakże obecne rozwiązania w większości charakteryzują się tymczasowością ich obowiązywania. Pytanie tylko – czy to są rozwiązania na chwilę? Czy edukacja zdalna powinna stać się stałym elementem polskiego systemu edukacji? Bowiem zamknięcie szkół spowodowane pandemią znacznie obnażyło i pogłębiło:

- nierówności w globalnym systemie edukacji, dziś jeszcze bardziej niż wcześniej pogłębiające się;
- brak wystarczającego miejsca w szkołach na tak ważny obszar dobrostanu emocjonalnego dziecka;
- problem nierówności w dostępie do edukacji, spowodowany między innymi przez wykluczenie cyfrowe.

Truizmem jest stwierdzenie, że uczymy się lepiej, gdy jesteśmy skoncentrowani i zaangażowani. Doświadczenia ostatnich miesięcy pokazują, że to właśnie z koncentracją i poczuciem sensu otrzymywanych zadań, uczniowie mają największy problem.

Idea przeniesienia lekcji do sieci 1:1 to oczywiście bzdura. [Badacze z Uniwersytetu w Pekinie stwierdzili, że sesje on-line są najbardziej skuteczne, gdy trwają od 15 – 30 minut]¹¹. Uczniowie mówią wyraźnie – “nie potrafię zaplanować samodzielnego uczenia się”, “nie wiem, jak sprawdzić, czy umiem”. Zadają także pytania: “Po co przepisywać książkę?” “Po co odtwarzać wiedzę”?

W modelu kształcenia na odległość – wielu uczniów i rodziców mówi o tym, że **element interakcji społecznej nie ma miejsca**, dominują natomiast zadania, straszenie odpytywaniem i niezaliczeniem zadań. Nie wolno nam zapominać o tym, że **technologia jest tylko narzędziem, a najważniejszy w edukacji jest człowiek i relacje, które buduje oraz pomysły i rozwiązania, które proponuje. Nigdy odwrotnie**. Szkoła to nie tylko budynek, w którym się naucza społeczność szkolna, którą tworzą nauczyciele i uczniowie.

NOWA RZECZYWISTOŚĆ ON-LINE & LOCKDOWN

To oczywiście wyzwanie, z którym i my mierzymy się w naszej polskiej rzeczywistości. Przejście do modelu pracy zdalnej realizowane w dużym pośpiechu, bez jakiegokolwiek strategii nastawionej na jakość działań, ochronę prywatności, włączanie wszystkich uczniów, nauczycieli i rodziców – bardzo szybko spowodowało zmęczenie i frustrację. Zdalne nauczanie nabrało w naszej rzeczywistości nowego znaczenia. Edukacja mobilna to przyszłość, a nawet teraźniejszość, która bez pytania wdarła się w nasze życie... Wspieranie rozwoju emocjonalnego i fizycznego dziecka na odległość stało się znacznie utrudnione, a wspieranie rozwoju społecznego wręcz niemożliwe. Szczególnie dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym stały się zagubione i zestresowane nową sytuacją. Do tej pory miały „swoją panią”, kolegów i koleżanki - teraz im to odebrano. [Jak wynika z ankiety internetowej przeprowadzonej przez Librus Rodzina: 59% dzieciom najbardziej brakuje bezpośredniego kontaktu z rówieśnikami, 54% dzieciom brakuje bezpośredniego kontaktu z nauczycielami, a 34% uczniów ma trudności w samodzielnej pracy, w planowaniu nauki i znajomości różnych metod uczenia się. Dla 18% uczniów ograniczeniem jest brak sprzętu¹²].

Zdaniem *prof. Jacka Pyżalskiego* (pedagoga z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) edukacja zdalna pokazała wyraźnie, jak *ważne w nauczaniu są bezpośrednie relacje nauczyciel uczeń i relacje między uczniami*. Gdyby świadomość wagi tych relacji pozostała w szkołach, byłoby bardzo dobrze, ponieważ **szkoła stoi relacjami**. Dobre relacje są konieczne dla prawidłowego przebiegu procesu

11 <https://translate.google.com/translate?hl=pl&sl=en&u=https://www.weforum.org/&prev=search&pto=aue>

12 <https://glos.pl/librus-zapytal-o-zdalne-nauczanie-rodzicow-jeden-z-wnioskow-uczniom-brakuje-bezposredniego-kontakt-z-nauczycielami>

nauczania. Nie może być tylko tak, że nauczyciele ograniczają się wyłącznie do nauczania, bo wtedy *uczniowie tracą poczucie bezpieczeństwa, poczucie przynależności do wspólnoty klasowej* oraz odpowiednią relację z nauczycielem. *Relacje nauczyciela z uczniami w czasie zdalnego nauczania to inicjowanie działań, które dalej utrzymują relacje między uczniami.* Najprostsza metoda pracy z uczniem to praca na linii nauczyciel uczeń i uczeń nauczyciel, ale należy tak pracować i tak organizować aktywności uczniom, by ze sobą współpracowali, pomagali sobie i wspólnie realizowali projekty – czyli mimo izolacji fizycznej byli blisko ze sobą społecznie. Uczeń wchodzący w środowisko szkolne i grupę rówieśniczą wnosi swoją osobowość wzbogacając strukturę grupy o własne zainteresowania, wiedzę czy przyzwyczajenia. I faktem jest, iż *grupa społeczna kształtuje dziecko, wpływa na nie, rozwija i dostarcza nowych bodźców. Grupę rówieśniczą traktuje się jako środowisko naturalne, tworzone samorzutnie pod wpływem aktywności zabawowej oraz realizacji własnych dążeń, celów czy zainteresowań.* W grupie rówieśniczej jednostka może realizować własne potrzeby przejawiające się w różnych formach aktywności oraz uczestniczyć w życiu zbiorowości osiągając dojrzałość społeczną.

Gdy wprowadzono nauczanie zdalne, pojawiły się głosy, że należy skoncentrować się wyłącznie na prowadzeniu lekcji, a zostawić wszystkie zajęcia wychowawcze i świetlicowe. Bardzo szybko okazało się, że to był błąd. Od samych uczniów w sposób naturalny i spontaniczny zaczęły wypływać informacje, aby więcej pracować wspólnie nie ograniczając się tylko do dydaktyki, a po zakończeniu lekcji poprowadzonej zdalnie po prostu porozmawiać jeszcze z nauczycielem i ze sobą. Wynika z tego, że *podstawą edukacji są relacje społeczne i poczucie bezpieczeństwa w grupie – czyli to, co jest w tej chwili zaburzone ze względu na sytuację pandemiczną – ale też sytuację ekonomiczną, która w wielu rodzinach została zachwiana.*

Edukacja zdalna unaoczniała nam to o czym już wcześniej wiedzieliśmy - mianowicie to, że edukacja „stoi” na relacjach społecznych – ale traktowaliśmy to hasłowo, nie zdając sobie sprawy z tego, jak bardzo jest to ważne. Teraz poczuliśmy to intensywnie – czasami do bólu. Nauczanie zdalne zadziałało jak silne szkło powiększające – i nie da się temu zaprzeczyć, czy zbagatelizować¹³. Edukacja zdalna unaoczniała nam także problem nierówności i uświadomiła, że pracując z młodymi ludźmi, musimy starać się te nierówności niwelować. Gdyby świadomość wagi tej relacji pozostała, niezależnie od tego czy zajęcia będą w przyszłości realizowane „twarzą w twarz”, czy on-line, byłoby bardzo dobrze. Na jakość i głębokość zmiany składa się bowiem jakość norm, klarowność ich przekazu, stopień dokładności ich odbioru, zgodność lub niezgodność z dotychczasowymi przekonaniem jednostki, siła i trwałość przeżycia osobistego tych norm oraz ich życiowe zastosowanie. W czasach panujące-

13 <https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/7727346,edukacja-nauczanie-zdalne-koronawirus-pandemia-szkola-relacja-nauczyciel-uczen.html>

go kryzysu wartości coraz częściej wspomina się o konieczności tworzenia kultury pozytywnych wzorów, które pomogłyby formować osobowość dziecka, ukazując mu dobro, piękno, prawdę, sprawiedliwość, rzetelność i uczciwość – tym samym zapewniając wszechstronny rozwój.

BIBLIOGRAFIA

1. Boellstorff T., *Dojrzewanie w second life. Antropologia człowieka wirtualnego*, przeł. A. Sądza, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
2. Bruner J., *Kultura edukacji*. Kraków, Oficyna UNIVERSITAS, 2006.
3. Dudzińska I., *Metodyka wychowania przedszkolnego*, cz. I, WSiP, Warszawa 1974.
4. Kozaczuk F., *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005.
5. Łaciak B., *Świat społeczny dziecka*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
6. Nowak K., Grobelska B., Pilecka B., *Program wychowania przedszkolnego wspomagającego rozwój aktywności twórczej dzieci. Jestem częścią świata*, KARTEX, Białe Błota - Bydgoszcz 2000.
7. Porębski Cz., *Co nam po wartościach?* Ośrodek Myśli Politycznej Księgarnia Akademicka, Kraków 2001.
8. Prauzner T., *Edukacja i wychowanie w wirtualnej przestrzeni*, M. Vargova (red.) Wyd. Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitra, 2014.
9. Walat W., *Trzy stopnie do analfabetyzmu funkcjonalnego homo internetica*, „Nowe Horyzonty Edukacji” 2016, nr 1.
10. Waldenfels B., *Podstawowe motywy fenomenologii obcego*, tłum. J. Sidorek, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009.
11. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.
12. Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1997.
13. Materiały z konferencji „*Jak kochać dziecko – nowe odkrycia psychologii*” zorganizowanej przez Fundację ABC XXI – Program Zdrowia Emocjonalnego, Warszawa 2000.
14. <https://glos.pl/librus-zapytal-o-zdalne-nauczanie-rodzicow-jeden-z-wnioskow-uczniom-brakuje-bezposredniego-kontakt-z-nauczycielami> <https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/7727346,edukacja-nauczanie-zdalne-koronawirus-pandemia-szkola-relacja-nauczyciel-uczen.html>
15. <https://translate.google.com/translate?hl=pl&sl=en&u=https://www.weforum.org/&prev=search&pto=aue>

dr Jolanta Skubisz

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

ORCID: 0000-0002-2171-4454

Studia Społeczne 31 (4) /2020

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 13–35

**O WIRTUALNYM WYMIARZE DYDAKTYKI
I KSZTAŁCENIA W SZKOLE WYŻSZEJ.
SPOJRZENIE Z DYSTANSU PRAKTYKI
AKADEMICKIEJ / *ABOUT THE VIRTUAL DIMENSION
OF DIDACTICS AND EDUCATION AT THE UNIVERSITY.
A PERSPECTIVE ON PRACTICE ACADEMIC***

WPROWADZENIE

Przemiany związane z wyjątkowo dynamicznym rozwojem technologii informacyjnych dotyczą prawie wszystkich obszarów działalności człowieka, a w szczególności nie omijają systemu edukacyjnego, który – aby dopasować się do potrzeb środowiska studenckiego w epoce cyfrowej – musi przestawić się na inne koncepcje i rozwiązania edukacyjne. Jak podkreśla Maciej Marek Sysło nieporównywalnie szybkie zmiany powodowane przez technologię w społeczeństwie, nakazują spojrzeć na system edukacji jako na proces, który powinien być poprzedzony modelem zmian zawierającym etap odkrywania, zastosowań, integracji i transformacji technologii informacyjnej w edukacji¹. Konsekwencją zaistniałej sytuacji jest odczuwalna potrzeba zasadniczej zmiany modeli uczenia się, w tym i akademickiego.

W tym miejscu należy mieć świadomość, iż współczesny świat jest światem nieustannych zmian. Socjolog Zygmunt Bauman na jego określenie stworzył nowy termin, którym jest „płynna nowoczesność”, który jest też jednocześnie najkrótszą, ale trafną jego charakterystyką i wskazuje na ogromną dynamikę zmian niemal wszystkich obszarów naszego życia i niezdolność do dłuższego trwania w stanie zachowującym stały kształt².

1 Bliżej: M.M. Sysło (2010), *Ewolucja edukacji w kierunku elastycznego systemu kształcenia*, http://www.projekt.gammanet.pl/book/infalg/att/1/Bieglosc_w_ti.pdf (dostęp: 5.06.2020).

2 Bliżej: Z. Bauman (2011), *44 listy ze świata płynnej nowoczesności*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Dlatego też jednym z fundamentalnych pytań początku XXI wieku – póki co w warunkach globalnego kryzysu epidemicznego – staje się pytanie o rolę i znaczenie uczelni wyższych, a zarazem i studentów wobec otwierającej się także trans humanistycznej perspektywy post człowieka, funkcjonującego w konwergencji tradycyjnych i technologicznych wymiarów dydaktyki, sprzężonych z mechanicznymi i elektronicznymi ekstensjami umysłu cyberstudentów. W tym kontekście rodzą się też pytania o granice i zdolność uczelni do zastosowań nowych form i metod technologii kreatywnego, wirtualnego kształcenia? W tym zakresie pojawiają się liczne pytania, a zarazem analizy środowisk naukowych i eksperckich, a także stanowiska w przedmiocie konfiguracji dotychczasowej orientacji na samoregulacyjny proces z wykorzystaniem metod e-learningowych³.

Nie ulega wątpliwości, iż wykorzystanie dla dydaktyki środowiska elektronicznego zmienia proces dydaktyczny, co wiąże się z komunikacją i zaistnieniem w środowisku, które pod wieloma względami różni się od świata fizycznego. Chodzi nie tyle o poszerzenie lub uzupełnienie tradycyjnej dydaktyki, prowadzonej w przestrzeni fizycznej, ale o przeniesienie jej do alternatywnej przestrzeni elektronicznej. Wiąże się to z potrzebą wykształcenia nowych zasad i praktyki w sytuacji edukacyjnej, jaka tworzy się w środowisku elektronicznym.

Naturę środowiska elektronicznego wyznaczają cechy, które zmieniają znaczenia znane ze świata fizycznego – w tym np.: *interaktywność* zmieniająca linearny przekaz, wielotorową komunikację ze studentami oraz samym środowiskiem elektronicznym; *teleobecność* czyli uobecnianie się studentów oraz wykładowców z otoczeniem elektronicznym, co wiąże się z elektroniczną „cielesnością”, jak również może wpływać na budowanie elektronicznej tożsamości; *telmatyczność*, czyli wykształcenie doświadczenia zmysłowego; *immaterialność*, która zmienia znaczenie fizyczności i czasoprzestrzeni⁴.

Dziedzina kształcenia wirtualnego obejmuje szeroki obszar technologii i metod kształcenia. W tym aspekcie występuje niestety szerokie spektrum różnego rodzaju zakresu pojęć i terminów w kształceniu wirtualnym, co jest m.in. przedmiotem analizy niniejszej publikacji.

Niewątpliwie te aspekty determinują potrzebę ciągłego poszerzania wiedzy w coraz to nowych obszarach kształcenia oraz niejako ewaluację dotychczas przekazywanych treści metodycznych oraz wdrażania różnych narzędzi i odrębnych metod kształcenia akademickiego.

3 Np. M. Chałupka (2020), *Czy wirus pokonał blokady e-kształcenia?* „Forum Akademickie”, nr 6, s. 19.

4 Zob. M. Ostrowicki (2009), *Dydaktyka w środowisku elektronicznym* 3, „E-mentor”, nr 1(28)/2009, s. 51–55.

Społeczną, administracyjną i dydaktyczną weryfikację organizacji procesu kształcenia wirtualnego, zdolność studentów i uczelni do udziału w takim procesie wymogła okoliczność nadzwyczajnego zawieszenia zajęć w uczelniach wyższych wywołanego zagrożeniem wirusem SARS-CoV-2⁵.

Sytuacja ta stała się przyczynkiem do przeprowadzenia w środowisku studenckim Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie pilotażowego badania ilościowego w zakresie obecnego wirtualnego wymiaru dydaktyki i kształcenia.

WSPÓŁCZESNY MODEL DYDAKTYCZNY W PRZESTRZENI WIRTUALNEJ. PRÓBA ANALIZY

Stały nieprzerwany rozwój koncepcji kształcenia, zarówno w jego zinstytucjonalizowanych, jak równie nie zinstytucjonalizowanych postaciach prowadzi do krystalizowania się coraz to nowych form i metod kształcenia jak i jego innowacyjnych, pedagogicznych wymiarów. Dotyczy to w szczególności także modelu kształcenia i dydaktyki w przestrzeni wirtualnej.

W ujęciu ontologicznym samo pojęcie przestrzeni jest kategorią epistemologiczną, która występuje w różnych naukach. Z tego powodu jest też przedmiotem zainteresowania filozofii, ale i zarazem centralną kategorią matematyki, nauk przyrodniczych i nauk humanistycznych, a ostatnio także i pedagogiki w ramach koncepcji przestrzeni edukacyjnej⁶. Koncepcje przestrzeni były rozwijane w ramach europejskiej tradycji filozoficznej zarówno w oparciu o doświadczenie przednaukowe, jak i doświadczenie naukowe. Współczesne koncepcje przestrzeni koncentrowane są głównie na kanwie idei, które wysuwane są na gruncie nauk przyrodniczych i matematyki. Jednakże rozwój nauki i technologii, w tym technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych, na tyle jest ważny poznawczo, że przekłada się na modyfikacje koncepcji przestrzeni, które tworzyły się tradycyjnie w kontekście potocznego i naukowego doświadczenia⁷.

5 Zob. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 23 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz. U. z 2020, poz. 511 z późn. zm.); Rekomendacje Ministra Nauki Szkolnictwa Wyższego w sprawie kształcenia prowadzonego z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość, file:///C:/Users/Jolanta/Downloads/20200326_Rekomendacje_MNiSW%20(2).pdf (dostęp: 5.06.2020); Ustawa z dnia 2 marca 2020 o szczególnych rozwiązaniach związanych z zachowaniem i przeciwdziałaniem COVID – 19 (Dz.U. 2020 poz. 567 z późn. zm.).

6 Zob. T. Tkacz (2008), *Formalne i prywatne funkcje przestrzeni edukacyjnej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 12, s. 316–320; J. Stańdo (2017), *Organizacja przestrzeni sprzyjającej edukacji informatycznej – wyzwania*, Warszawa: ORE.

7 Zob. Z.E. Roskal (2008), *Koncepcje przestrzeni w nauce i filozofii przyrody*, „Roczniki Filozoficzne”, t. LVI, nr 1, s. 279–294; A. Andrzejewska, J. Bednarek, S. Ćmiel (2013), *Człowiek w świecie rzeczywistym i wirtualnym – nowy wymiar zagrożeń w świecie realnym i wirtualnym*,

Współczesna przestrzeń wirtualna opisywana jest w literaturze przedmiotu w różnorodny i niejednoznaczny sposób. Generalnie przestrzeń wirtualna jest utożsamiana z nową przestrzenią edukacyjną, zarówno w szkołach powszechnych, jak i szkołach wyższych. Próbując odpowiedzieć na pytanie – czym jest przestrzeń wirtualna sprzyjająca kształceniu i edukacji, należy tu określić treść samego pojęcia przestrzeni. W ujęciu filozoficznym jest to jedna z podstawowych cech materii, zwykle charakteryzowana jako całokształt stosunków zachodzących między współistniejącymi obiektami (podmiotami materialnymi), tj. ich wzajemne rozmieszczenie – odległości, ich rozmiary i kształty określone przez rozkład materii w ruchu⁸.

Cytowane wyżej pojęcie *przestrzeni* w kontekście kształcenia i edukacji generalnie należy rozumieć jako miejsce i pole występowania najróżniejszych sytuacji dydaktycznych, a zarazem i wychowawczych w rzeczywistości szkoły wyższej.

Wymiarem przestrzeni wirtualnej jest niewątpliwie przestrzeń komunikacyjna tworzona przez systemy powiązań internetowych. Pozwala jej użytkownikom na komunikację w sieci i nawiązywania relacji w czasie rzeczywistym. Mamy tu do czynienia ze spójnym wymiarem różnego rodzaju elementów, wśród których wyróżniamy: systemy i sieci teleinformatyczne, dane i informacje oraz określonych użytkowników. A zatem wymiar ten kształtuje oprócz tradycyjnej rzeczywistości świata naturalnego rzeczywistość wirtualną. William Gibson tę rzeczywistość odnosi do cyberprzestrzeni⁹. Cyberprzestrzeń doczekała się wielu definicji i ich treść opiera się generalnie o semantykę technologii cyfrowej. Cyberprzestrzeń jest tu definiowana jako wirtualność nieograniczona przestrzenią i czasem, tj. matematycznie uporządkowanych kodem binarnym abstrakcyjnych form rzeczywistości.

W ujęciu zaś filozoficznym wirtualnym jest to, co jest potencjalne, a nie istnieje jako akt¹⁰. *Słownik PWN* przymiotnik wirtualny definiuje w dwóch znaczeniach, tj.: filozoficznym i informatycznym. Wirtualny to (a) stworzony w ludzkim umyśle, ale prawdopodobnie istniejący w rzeczywistości lub mający zaistnieć; (b) wykreowany na ekranie komputera, telewizora, ale tak realistyczny, że wydaje się rzeczywisty¹¹. W pojęciu ogólnym wirtualność kojarzy się z nierzeczywistością, z abstrakcją, stąd wirtualna rzeczywistość brzmi jak antylogia metaforyczna.

Jozefów: WSHE; J. Lejman (2013), *Człowiek a przestrzeń – przebywanie w przestrzeni (o filozofii „spacjocentrycznej” uwag kilka)*, „Wschodni rocznik humanistyczny”, t. IX, s. 323–337; S. Judycki (2008), *Cztery motywy idealizmu Kanta i ich krytyka*, „Roczniki Filozoficzne”, t. LVI, nr 1, s. 127–128.

8 *Encyklopedia* (2007), oprac. J. Rawicz, Z. Bydlińska-Czernuszczyk, E. Maziarska, W. Ostrowska, E. Jewdokimow, W. Gorlewski, M. Kossakowski, Kraków: WN PWN, s. 186.

9 W. Gibson (1984), *Neuromancer*, Ace Books, New York, s. 59.

10 P. Lévy (2004), *Drugi potop*, <https://portal.tezeusz.pl/2004/11/27/drugi-potop-pierre-levy/> (dostęp: 6.06.2020).

11 *Słownik PWN*, <https://sjp.pl/wirtualny> (dostęp: 6.06.2020).

Cyberprzestrzeń często jest rozumiana i utożsamiana jako rzeczywistość wirtualna. W literaturze m.in. stwierdza się, że rzeczywistość wirtualna ma wszystkie cechy prawdziwego świata, oprócz jednej – istnienia¹². Nieposiadająca istnienia wirtualność jawi się tu jako wirtualność rzeczywista. Pomimo braku fizycznego istnienia odciska w sposób istotny swój wpływ na rzeczywistość. Realność i rzeczywistość wirtualna znajdują się więc w jakiejś określonej relacji. Przenikają się one wzajemnie zacierając między sobą granice¹³.

Zarówno rzeczywista przestrzeń edukacyjna, jak i jej forma tj. przestrzeń dydaktyczna – znajdują się pod wpływem tzw. technologicznej matrycy i sfery wirtualnej tj. cyberprzestrzeni. Zatem kształtuje to nowy model także akademickiej wirtualnej dydaktyki.

Na temat modelu dydaktycznego w ogólności, jak i samego modelu wirtualnej dydaktyki istnieje niestety dość skąpa literatura¹⁴. Wnikliwa lektura publikacji dotyczących modeli pozwala dostrzec, że pojęcie to jest opisywane przede wszystkim jako konstrukcja naukowa. Przykładem takiego klasycznego opisu modelu jest definicja Tadeusza Pilcha, który stwierdza, iż „model to układ, który stanowi narzędzie pośredniego poznania innego układu przez to, że jest do niego w istotny sposób podobny lub większość cech obu układów jest analogiczna, a układ modelowy jest bardziej dostępny poznawczo”¹⁵.

Natomiast Czesław Dejnarowicz i Tadeusz Karwat definiując i określając pojęcie modelu podkreślają, że „pojęcie modelu w dydaktyce oznacza pozornie uproszczoną odbitkę rzeczywistości dydaktycznej. Jest więc konstrukcją teoretyczną, za pomocą której można analizować rzeczywistość w sposób możliwie prosty i pozbawiony sprzeczności”¹⁶.

Warto też zwrócić uwagę na definicję Krzysztofa Polaka. Według niego „model dydaktyczny oznacza najczęściej uporządkowany, szczegółowy układ działań nauczyciela i osoby uczącej się, wzajemnie ze sobą powiązanych, służących realizacji celów kształcenia w toku wzajemnych interakcji. W takim ujęciu modelami mogą być zarówno w miarę nieskomplikowane procedury dydaktyczne, jak i bardziej złożone sekwencje działań podmiotów współuczestniczących w procesie kształcenia”¹⁷.

12 P. Sitarski (2002), *Rozmowy z cyfrowym cieniem. Model komunikacyjny rzeczywistości wirtualnej*, Kraków: Rabid, s. 139.

13 Bliżej: J. Skubisz (2020), *Profilaktyka pedagogiczna w wirtualnej rzeczywistości – implikacje pedagogiczne*, „Zarządzanie Innowacyjne w Gospodarce i Biznesie”, nr 1.

14 Wyjątkiem może tu być monografia B. Adamczyka (2008) *Model pedagogiki Jezusa w przekazie biblijnym. Współczesne polskie dyskursy*, Kraków: WAM, s. 33–63.

15 T. Pilch (1998), *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa: Żak, s. 29.

16 Cz. Dejnarowicz i T. Karwat (1974), *Modele programowania w dydaktyce*, Wrocław: PWS, s. 14.

17 K. Polak (2004), *Modele nauczania i możliwości ich wykorzystywania w dydaktyce akademickiej w: W poszukiwaniu modelu dydaktyki akademickiej*, red. D. Skulicz, Kraków: UJ, s. 92.

Reasumując, oczywiście skrótowo, przegląd pojęć modelu dydaktycznego uprawionym jest, aby podjąć próbę zdefiniowania wirtualnego modelu dydaktycznego. Otóż model ten ma charakter hybrydowości, tzn. jest to określony układ działań nauczyciela i osoby uczącej się wykorzystujących różnego rodzaju technologie elektroniczne. W powiązaniu z tradycyjnymi formami procedur dydaktycznych hybrydowość w przestrzeni wirtualnej można zdefiniować, jako właściwość powstałą w wyniku skrzyżowania lub zmieszania cech, elementów należących do różnych, często odmiennych strukturalnie i odległe genetycznie, przeciwstawnych przedmiotów lub stanów¹⁸.

W tym miejscu należy wskazać, iż póki co nie są znane jakiegokolwiek badania naukowe w przedmiocie ewaluacji stosowania hybrydyzacji współczesnego modelu dydaktycznego, nie tylko w szkołach wyższych.

Porządkując zagadnienie modelu dydaktycznego oraz przestrzeni wirtualnej wypada tu przypomnieć koncepcję Wincentego Okonia, iż słowo model jest stosowane również na oznaczenie środka dydaktycznego. Autor ten określa mianem model, jako środek dydaktyczny będący wzorem przedmiotu poznawczego przez studentów (uczniów), lecz niedostępnego w wersji oryginalnej, np. model krajobrazu, fabryki, maszyny, kwiatu, zwierzęcia itp., model tego typu zwykle wykonuje się w odpowiedniej skali¹⁹. Hélène Lefebvre odnosząc się do przestrzeni edukacyjnej, m.in. definiuje ogólnie przestrzeń jako narzędzie, środowisko, zapośredniczenie²⁰.

Generalnie przestrzeń jako narzędzie lub zapośredniczenie zawiera w sobie synonimiczność z większością aspektów nie tylko wirtualnego modelu dydaktycznego, ale i także przestrzeni wirtualnej. Otóż w przestrzeni dydaktycznej za narzędzie uznaje się przestrzeń wirtualną, natomiast komputer jest tu środkiem dydaktycznym²¹.

Zatem również w pedagogice internet traktowany jest jako złożony (multimedialny) środek dydaktyczny służący optymalizacji procesu nauczania – uczenia się, także jako interaktywne medium edukacyjne²² czy też narzędzie intelektualne²³.

18 Zob. M. Banasiak, R. Parafinowicz (2015), *Teoria i praktyka działań hybrydowych*, „Zeszyty naukowe AON”, nr 2(99), s. 6.

19 Zob. W. Okoń (2001) *Model*, w: *Nowy słownik pedagogiczny*, red. W. Okoń, Warszawa: Żak, s. 243.

20 Zob. M. McLuhan (2004), *Zrozumieć media: przedłużenia człowieka*, Warszawa: WNT; A. Kuzior, J. Janczyk (2016), *Cyberprzestrzeń – poszerzona przestrzeń społeczna – wybrane obszary ewaluacji*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, seria „Organizacja i Zarządzanie”, z. 87, s. 255.

21 Zob. J. Stańdo (2017), *Organizacja ...*, op. cit., s. 15–17.

22 Zob. W. Strykowski (2002), *Media i edukacja medialna w tworzeniu współczesnego społeczeństwa*, w: *Media i edukacja w obie integracji*, red. W. Strykowski, W. Skrzydlewski, Poznań: eMPI2, 12–23.

23 Bliżej: W. Skrzydlewski (1990), *Technologia kształcenia. Przetwarzanie informacji. Komunikowanie*, Poznań: UAM.

METODY KSZTAŁCENIA WIRTUALNEGO

W literaturze i praktyce pedagogicznej wyróżnia się trzy podstawowe obszary zastosowań internetu w nowej przestrzeni dydaktycznej, edukacyjnej oraz w kształceniu, tj. wytwarzanie materiałów dydaktycznych (internet jako narzędzie intelektualne), uczenie się wspomagane internetem oraz poprzez internet, jak również wspomaganie edukacji akademickiej. Ten obszar analizy dotyczy przede wszystkim w pierwszej kolejności próby usystematyzowania chaosu i zamętu terminologicznych panującego w literaturze przedmiotu, spowodowanego przede wszystkim różnymi przekładami z różnych treści języków obcych. Dotyczy to głównie treści samego pojęcia kształcenia wirtualnego, jak i metod tegoż kształcenia.

W ramach współczesnego kształcenia, podobnie hybrydowego jak ma to miejsce w wirtualnym modelu dydaktycznym można wyróżnić trzy rodzaje modeli (generacji) kształcenia:

- 1) model tzw. multimedialny, którego zasadniczymi nośnikami są wykłady zapisane na taśmach audio lub video, komputerowe dyskiety z oprogramowaniem oraz interaktywne taśmy i dyski video;
- 2) tzw. model synchroniczny (teleedukacyjny) gdzie nauczanie odbywa się w różnych miejscach, ale w tym samym czasie. Nauczanie to bazuje na audio (tele) i wideokonferencjach, a także na wykładach emitowanych przez rozgłośnie radiowe i telewizyjne.
- 3) model tzw. asynchroniczny, który pozwala na naukę w dowolnym czasie i w dowolnym miejscu. Ten model bazuje w szczególności na nowych technologiach, takich jak: interaktywne multimedia oraz na materiałach publikowanych w sieciach komputerowych²⁴.

Określając swoistość kształcenia wirtualnego zarówno w literaturze jak i w potocznym dyskursie stosuje się tutaj do określenia treści jednego procesu tj. prowadzenia dydaktyki za pośrednictwem środków technicznych, gdzie występuje brak fizycznego kontaktu (relacji) wykładowcy i studenta – wielorakie rodzaje i znaczenia terminów, takich jak:

- zdalne uczenie się,
- uczenie się zdalne,
- uczenie się na odległość,
- zdalne nauczanie,
- nauczanie zdalne,

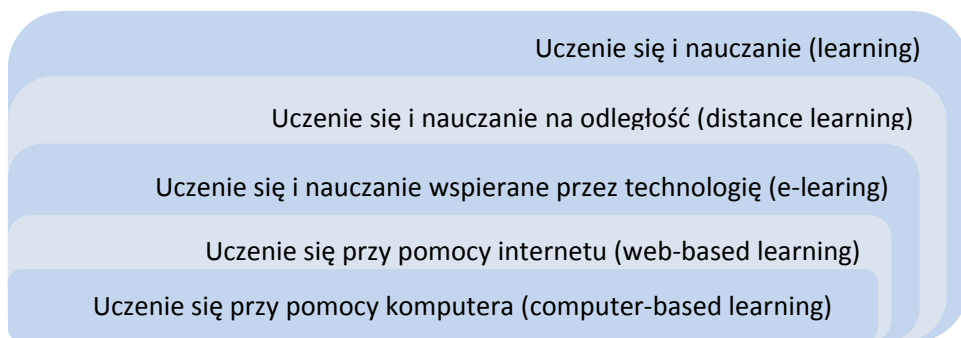
24 Więcej: D. Korzan, 2003) *Ewolucja kształcenia zdalnego* [w:] red. Z.P. Kruszewski, J. Półturycki, E.A. Wesołowska, *Kształcenie ustawiczne – idee i doświadczenia*, Płock: NOVUM, s. 383–401.

- nauczanie przez internet,
- nauczanie na odległość,
- e-nauczanie,
- nauka na odległość,
- wirtualna edukacja,
- teleteaching,
- telematic education,
- teaching by network,
- kształcenie z wykorzystaniem Internetu,
- kształcenie zdalne,
- kształcenie przez Internet,
- kształcenie na odległość,
- e-learning,
- e-kształcenie,
- edukacja wirtualna,
- e-edukacja,
- edukacja na odległość,
- edukacja zdalna,
- edukacja telematyczna,
- distance teaching,
- distance education,
- distance learning.

Niewątpliwie wszystkie wyżej wymienione terminy dotyczą istotnego elementu nauczania, jak i uczenia się w ramach wirtualnej dydaktyki i kształcenia. Metodą tak przyjętej koncepcji jest pojęcie i termin e-learningu, inaczej nazywając go jako kształcenie na odległość (online). Można powiedzieć, iż jest to pierwotne wyrażenie trybu kształcenia wirtualnego. Otóż ten tryb może być stosowany wielorako, jako: komplementarny wobec tradycyjnego nauczania, jako niezależny program kształcenia lub/i też jedynie jako metoda aktualizacji wiedzy. W literaturze można spotkać, iż pojęcie e-learningu oznacza także elektroniczne nauczanie.

W ujęciu dydaktycznym pod pojęciem kształcenia na odległość (e-learningu, online) przyjmuje się wszelkiego rodzaju działania wspierające proces dydaktyczny, wykorzystujący technologie teleinformatyczne, komunikacyjne oraz multimedialne. To ujęcie można przedstawić następująco (rysunek 1):

Rysunek 1. *Kształcenie na odległość, za: J.M. Szymańda (2011), Wirtualny system programowania zdarzeń w laboratoriach dydaktycznych, „Logistyka”, nr 6/11, s. 3724.*

Wyraźne odwoływanie się do technologii informatycznych nie uzasadnia jednak utożsamiania tego obszaru nauczania z technikami informatycznymi. Bowiem technologie informatyczne oraz multimedialne pełnią wyłącznie funkcję wspomagającą, zapewniając możliwość dystrybucji danych oraz ich przetwarzania. Ponadto wdrażanie e-learningu wymaga zaangażowania różnych osób o odmiennych zakresach odpowiedzialności oraz wiedzy. Zatem spektrum działań w tym zakresie można podzielić na trzy części:

- 1) *technologie*, w skład której wchodzi infrastruktura (sieć, serwery, stacje robocze, terminale, peryferia) i systemy informatyczne (oprogramowanie systemowe i użytkowe);
- 2) *treść edukacyjną*, która obejmuje wszystkie materiały towarzyszące (rejstry uczestników, prowadzących, komunikaty, informacje itd.);
- 3) *usługi*, które obejmują wszelkie aktywności i działania związane z uruchomieniem, wsparciem oraz rozwojem procesów e-learningowych w organizacji (uczelnia, instytucja, katedrze)²⁵.

Pojęcie kształcenie na odległość (e-learning) nazywane także online znajduje swoje zastosowanie w *Rekomendacji Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego* w sprawie kształcenia prowadzonego z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość²⁶.

25 Por. Szymańda J.M. (2011), *Wirtualny system programowania zdarzeń w laboratoriach dydaktycznych*, „Logistyka”, nr 6/11, s. 3724; P. Kopciał (2013), *Analiza metod e-learningowych stosowanych w kształceniu osób dorosłych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki”, nr 9, Rok 7, s. 79–99; A.M. Wiśniewska (2017), *Formy i metody nauczania w szkole wyższej*, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula”, nr 1(51), s. 149–162; E. Świergiel (2013), *Edukacja przez całe życie na uczelniach wyższych – dobre praktyki. Raport*, Szczecin: Zachodniopomorska Szkoła Biznesu.

26 [file:///C:/Users/Jolanta/Downloads/20200326_Rekomendacje_MNiSW%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Jolanta/Downloads/20200326_Rekomendacje_MNiSW%20(1).pdf) (dostęp: 7.06.2020).

Wśród najważniejszych zalet tej metody kształcenia należy wymienić przede wszystkim indywidualizację kształcenia, a także łatwość dopasowania tempa nauki do poziomu wiedzy i potrzeb studentów. Natomiast głównymi wadami tej metody jest – brak bezpośredniego kontaktu pomiędzy nauczycielami akademickimi a studentami, podczas gdy relacje międzyludzkie są bardzo ważnym elementem efektywnego kształcenia. Nadto wadą jest tu także brak odpowiedniej motywacji do uczenia się przez studentów oraz trudnej weryfikacji zdobywanej wiedzy. Zatem dokonując pewnego uogólnienia można podać charakterystyczne cechy kształcenia w tradycyjnym modelu kształcenia i kształcenia na odległość (tabela 1.).

Tabela 1. Cechy kształcenia w tradycyjnym modelu kształcenia i na odległość

Tradycyjny model kształcenia	Kształcenie na odległość
W procesie uczenia się student może biernie poddawać się działaniom nauczyciela	Student powinien być aktywny i narzucać nauczycielowi sposób oraz intensywność jego działań nauczycielskich
Student ma łatwość podjęcia prób wykonania czynności poprzez powtórzenie jej za przykładem nauczyciela	Musi wyobrazić sobie, jak daną czynność wykonać, ewentualnie zrealizować ją w sztucznym środowisku symulatora
Powinien posiadać umiejętność posługiwania się wieloma narzędziami	Może posługiwać się jednym tylko przedmiotem – komputerem
Kontakt uczestników zajęć jest fizyczny i nie musi ograniczać się tylko do przedmiotu studiów	Kontakt intelektualny najczęściej ogranicza się on do przedmiotu studiów

Źródło: Mischke J., Stanisławska A. K. (2003), *Elektroniczna rewolucja w edukacji. Ale jaka? w: Informatyczne przygotowanie nauczycieli. Kształcenie zdalne – uwarunkowania, bariery, prognozy*, red. J. Migdałek, B. Kędzierska, Kraków: Rapid, s. 71.

Niewątpliwie kształcenie na odległość (e-learning, online) z założenia różni się od studiów tradycyjnych sposobem prowadzenia ćwiczeń i wykładów, albowiem należy je realizować w specjalnie przygotowanych środowiskach tj. na platformie edukacyjnej nazywanej często platformą zdalnego nauczania (kształcenia). Zamieszczane tu materiały są potrzebne do nauki oraz są tutaj udostępniane wszystkie niezbędne narzędzia do komunikacji i sprawdzania wiedzy. Zmienia się więc tradycyjną salę wykładową na wirtualną przestrzeń sali, jako interaktywne miejsce spotkań studentów i wykładowców.

Wśród pojęć pedagogicznych w przestrzeni wirtualnej, które są obecnie szeroko omawiane pojawiło się prócz pojęcia platformy zdalnego nauczania, także pojęcie kształcenia zdalnego. To znaczy takiej organizacji procesu nauczania – uczenia się, w której student samodzielnie, w stosownym dla siebie miejscu czasie i tempie, realizuje ustalony program nauczania. Instytucja edukacyjna, np. uczelnia

dostarcza potrzebne materiały, niezbędne w osiąganiu wyznaczonych efektów kształcenia. Nauczyciel akademicki pełni tu rolę opiekuna dydaktycznego, wspierającego na odległość aktywność uczących się. Sama idea kształcenia zdalnego istotnie wiąże się z koncepcją konstruktywistyczną, podkreślającą samodzielność poznawczą w osiąganiu wyznaczonych celów²⁷.

Określając swoistość kształcenia zdalnego (edukacji) Mirosław J. Kubiak wyróżnia specyfikę tegoż kształcenia w stosunku do pierwotnej metody tradycyjnej kształcenia, a mianowicie iż: zabezpieczona jest dwustronna komunikacja (ang. *two-way communication*) pomiędzy nauczycielem, opiekunem, instruktorem, instytucją edukacyjną (studentem); kontrola procesu nauczania – uczenia się na odległość odbywa się raczej po stronie osoby uczącej się niż nauczyciela²⁸.

Generalnie w praktyce, literaturze, jak i aktach wewnętrznych uczelni wyższych stosowane jest pojęcie metody kształcenia na odległość (e-learning, online), jak ma to miejsce np. w Wyższej Szkole Menedżerskiej w Warszawie²⁹. W tym miejscu należy zauważyć, iż w odróżnieniu od cytowanych wyżej *Rekomendacji MNiSW* dotyczącego kształcenia na odległość w obrocie publicznym te rekomendacje są opatrzone pojęciem: kształcenia zdalnego na uczelniach³⁰.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, które z metod kształcenia w przestrzeni wirtualnej, jakie formy działania, jakie środki dydaktyczne przekazu są najlepsze? Niewątpliwie współczesna technika i jej rozmaite technologie odgrywają kluczową rolę w dydaktyce i kształceniu na odległość.

Należy jednak w dyskursie naukowym, jak i w organizacji naukowo-badawczej nie koncentrować się na odpowiednim doborze metod, ich zakresem pojęciowym we współczesnym procesie dydaktycznym. Raczej tu nieodzowna jest analiza edukacyjnych potrzeb studentów oraz wyników osiąganych przez nich w ramach wirtualnej dydaktyki, kształcenia oraz szeroko pojętej edukacji³¹.

27 Bliżej: N. Walter (2012), *Obszary edukacyjnych zastosowań internetu*, „Studia edukacyjne”, nr 23/2012, s. 225.

28 Zob. M.J. Kubiak (2000), *Szkoła, Internet, Intranet. Wirtualna edukacja*, Warszawa: MIKOM, s. 13.

29 Zob. także: M. Kolasiński, *Kształcenie online w warunkach epidemii wymuszona konieczność czy szansa dla innowatorów*, „Forum Akademickie”, nr 4/2020, s. 14–15; Z. Drozdowicz, *Nauka w okresie pandemii*, „Forum Akademickie”, nr 4/2020, s. 45–47.

30 Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (2020), *Kształcenie zdalne na uczelniach*, <https://www.gov.pl/web/nauka/ksztalcenie-zdalne-na-uczelniach> (dostęp: 30.05.2020).

31 Zob. T. Załona, D. Woźniak (2012), *Od kształcenia do innowacji – szkoła wyższa jako organizacja naukowo-badawcza*, „Współczesne Zarządzanie”, nr 2, s. 160–167; R. Wawer, M. Wawer (2010) *Wykorzystanie edukacyjnej przestrzeni wirtualnej na przykładzie dydaktycznych animacji komputerowych*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, nr 1, cz. 2, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, s. 202–208.

W literaturze przedmiotu podnosi się także fakt, iż właśnie tę wirtualną edukację w ramach wymiaru kształcenia akademickiego należy przyjąć jako system edukacji w sieci.

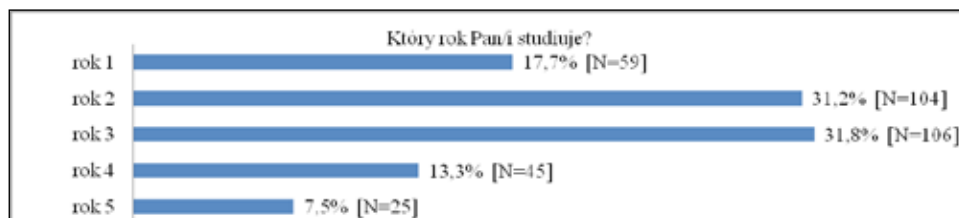
Mówiąc o systemie edukacji w sieci należy wziąć tu pod uwagę konieczność opracowania i wdrożenia stosownych zasad prawodawstwa, sposobów działania uczelni, które umożliwiałby taki rodzaj edukacji³². Należałoby tu zatem określić normatywną rolę i miejsce szkół wyższych w takiej właśnie sieci.

W końcu zaś otwartą kwestią jest przyjęcie normatywnych, oddzielnych kryteriów oceny efektów i jakości e-kształcenia, w tym przyznawania określonych limitów punktów ECTS.

PRÓBA DIAGNOZY FUNKCJONOWANIA STUDENTÓW W PRZESTRZENI WIRTUALNEJ

Niniejsza diagnoza jest próbą określenia (zidentyfikowania) stanu rzeczywistości wirtualnej zdalnego kształcenia studentów, na podstawie pilotażowych badań ankietowych przeprowadzonych w dniach 25–29.06.2020 wśród 339 (100%) studentów, w tym jedna osoba (0,3%) z Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie i 338 (97,7%) osoby z Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie. Respondentami w większości były kobiety (78,8%, N= 267). Mężczyźni stanowili zdecydowaną mniejszość (21,2%, N=72). W znacznym stopniu w badaniu wzięły udział osoby studiujące na drugim (31%) i trzecim (32%) roku (wykres 1.).

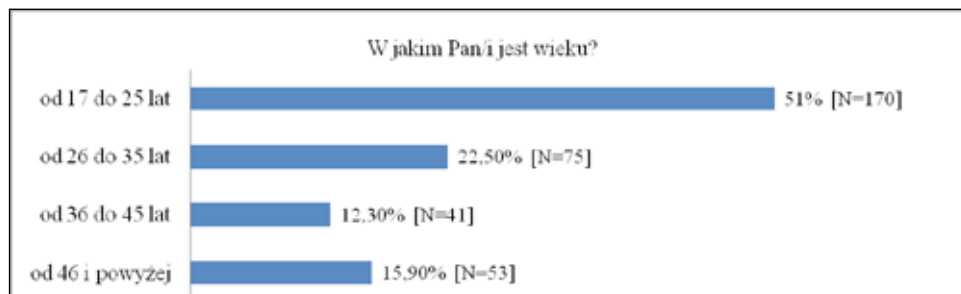
Wykres 1. Rok studiów respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Studentami są osoby w przedziale wiekowym od 17 do 54 lat (wykres 2.).

32 Zob. M. Ostrowicki (2009), *Dydaktyka ...*, op. cit.

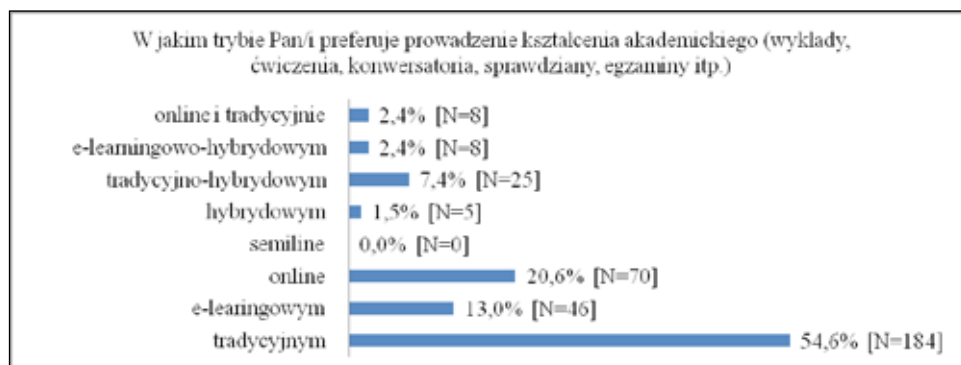
Wykres 2. Wiek respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Przedmiotowe badanie, składało się z 7 pytań, w tym zamkniętych oraz półotwartych zostało przeprowadzone za pośrednictwem formularza (ankiety) umieszczonego na stronie internetowej Google i wysyłając link do studentów WSM w Warszawie za pośrednictwem systemu Bazus, z prośbą o wypełnienie kwestionariusza ankiety. W przedmiotowych pytaniach ujęto następujące zagadnienia:

- 1) preferencje w zakresie pożądanego modelu kształcenia,
- 2) rodzaj, zakres (częstotliwość i cele użytkowania internetu przez studentów),
- 3) relacje (komunikacja) wirtualne z uczelnią,
- 4) kreatywność studentów w stosowaniu internetu,
- 5) ocena przez studentów kompetencji nauczycieli akademickich w zakresie korzystania z internetu w ramach zdalnego kształcenia.

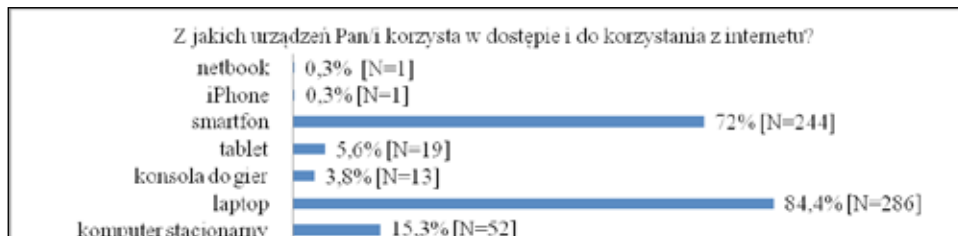
TREŚĆ PYTAŃ I WYNIKI ODPOWIEDZI

Wykres 3. Preferencje kształcenia akademickiego

Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa studentów woli kształcenie akademickie w trybie tradycyjnym na uczelni (55%). Z kolei co piąty badany preferuje studia online (21%) oraz co siódmy tryb e-learningowy (13%).

Wykres 4. Dostęp i korzystanie z internetu

Źródło: opracowanie własne.

W dostępie do internetu najbardziej jest wykorzystywany laptop (84%) i smartfon (72%), mniej komputer stacjonarny (15%).

Tabela 2. Komunikowanie się przez internet

Typ odpowiedzi	Z Uczelnią (Dziekanatem, Instytutem)	Z Wykładowcami	Z Kolegami/ Koleżankami ze studiów	Z Promotorem
kilka razy dziennie	4,6% [N=14]	1,8% [N=6]	49,8% [N=166]	0,9% [N=3]
raz dziennie	7,5% [N=25]	6,6% [N=22]	24,3% [N=81]	4,2% [N=14]
raz w tygodniu	20,4% [N=68]	38,4% [N=128]	20,4% [N=68]	26,1% [N=87]
raz w miesiącu	16,2% [N=54]	27% [N=90]	6% [N=20]	18% [N=60]
kilaka razy w roku	36,6% [N=122]	26,1% [N=87]	0,9% [N=3]	14,1% [N=47]
nigdy	20,4% [N=68]	5,4% [N=18]	1,8% [N=6]	39,9% [N=133]

Źródło: opracowanie własne.

Respondenci komunikują się ze sobą kilka razy dziennie (50%) lub raz dziennie (24%), a co piąta osoba czyni to raz w tygodniu. Raz w tygodniu z wykładowcami kontaktuje się prawie co trzeci badany (38%), a ze swoim promotorem czyni to – prawie co czwarta osoba (26%). Studenci w tym czasie również kontaktują się z Dziekanatem/Instytutem Uczelni (20%). Raz w miesiącu prawie co czwarty badany kontaktuje się z wykładowcami (27) i prawie co szósty z promotorem (18%).

Co piąty student nie kontaktuje się z Uczelnią (20%) i co trzeci (40%) ze swoim promotorem.

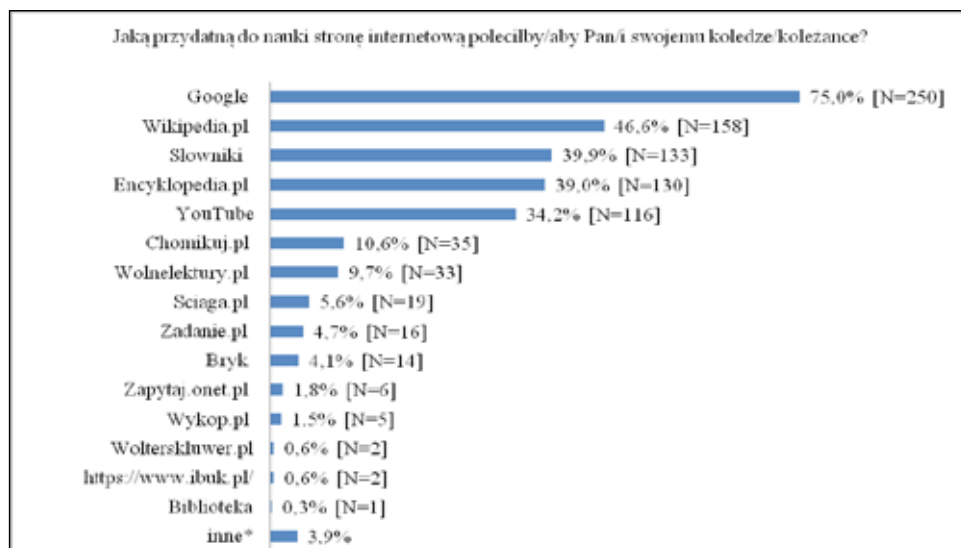
Wykres 5. Korzystanie ze źródeł wiedzy potrzebnej na zajęcia akademickie

Źródło: opracowanie własne.

Źródłem pozyskiwania materiałów na zajęcia nie są wykładowcy (1%), ani biblioteka (1%). Najczęściej studenci szukając wiedzy oraz kształcąc się korzystają z materiałów dostępnych w internecie (77%), pozyskanych tam opracowań i artykułów (57%) i w czasie wykładów na uczelni (70%).

Wykres 6. Polecane internetowe strony do nauki

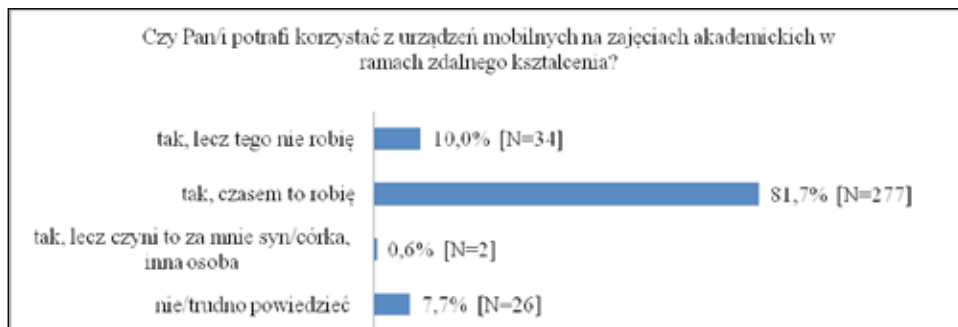

* facebookdoku.pl; oficjalne strony instytucji; prywatne kursy; pl, academia...; docer.com; gov.pl; strony branżowe; blogi internetowe; www.ore.edu.pl; Infor.pl; mfiles.pl; www.sejm.gov.pl; notatek.pl; strony z dopiskiem.edu;

Źródło: opracowanie własne.

Najbardziej popularną witryną internetową w zakresie uczenia się – to Google (75%), Wikipedia.pl (47%), internetowe słowniki (40%), Encyklopedia.pl (39%) i YouTube (34%). Te internetowe strony – studenci najczęściej poleciliby swoim koleżankom i kolegom.

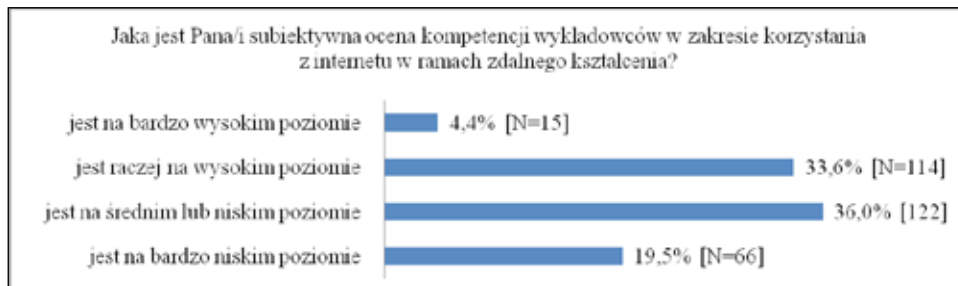
Wykres 7. Korzystanie z urządzeń mobilnych na zajęciach akademickich w ramach zdalnego kształcenia

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowana większość studentów korzysta z urządzeń mobilnych w czasie zajęć akademickich (82%), a prawie co dziesiąty badany korzysta z urządzeń mobilnych, lecz nie czyni tego na zajęciach online (10%).

Wykres 8. Subiektywna ocena kompetencji wykładowców korzystania z internetu w ramach zdalnego kształcenia

Źródło: opracowanie własne.

Kompetencje wykładowców w zakresie zdalnego uczenia studentów w opinii badanych jest na średnim lub niskim poziomie (36%) i raczej na wysokim poziomie (34%). Respondenci piszą również: „Jest to zależne od wykładowcy.”, „Zależy jaki wykładowca.”, „Ciężko ocenić – u jednych jest super, u innych pozostawia naprawdę wiele do życzenia – niestety.”, „Nie radzą sobie ze zdalnym kształceniem. Ciągłe coś nie działa na platformie”. „Większość wykładowców jest na niskim poziomie, pojedyncze osoby dają radę”. „Nie można uogólnić wszystkich wykładowców, niektórzy radzą sobie bardzo dobrze, a niektórzy nie radzą sobie wcale”. „Niektórzy

wykładowcy, nie potrafią się skontaktować przez internet (...). „Większość wykładowców nie stara się, nie robi wykładów online (...).”, „Jest na wysokim poziomie – jedyny problem miałem z jednym wykładowcą.”

WAŻNIEJSZE USTALENIA

Zagadnienia zawarte w badaniu ankietowych dla studentów w swej istocie są pytaniami o rzeczywistość oraz wizję zdalnego kształcenia akademickiego, a zarazem pytaniami o wiedzę, o tym, jak wobec tej istniejącej rzeczywistości należy się zachować zarówno ze strony uczelni, jak i samych studentów.

Szczegółowa analiza obrazu rzeczywistości z zebranych wypowiedziach wskazuje, iż są one konstruowane na trzech poziomach, tj.:

- 1) poziomie wizji deskryptywnej zdalnego kształcenia, tj. na podstawie realnego, codziennego doświadczenia z praktyki akademickiej w wymiarze trudności, barier oraz blokad biurokratyczno-kompetencyjnych,
- 2) na poziomie wizji normatywnej, tj. zbioru przekonań, potrzeb i wartości kształcenia akademickiego nt. jak zdalne kształcenie powinno być realizowane w ujęciu prawnodydaktycznym, tj. w bezpiecznych procedurach gwarantowanych przez uczelnię,
- 3) wizji propagowanej, tj. opisywanie, analizowanie oraz inicjowanie najlepszych (innowacyjnych) wzorców (skutecznych i efektywnych) nt. wyzwań i potrzeb dydaktycznych rzeczywistości zdalnego kształcenia, z którymi styka się student i uczelnia.

Praktycznie wszyscy respondenci ściśle odnieśli się do wyżej wymienionych wizji rzeczywistości determinując tu swoje nie tylko przekonania, ale i sposób działania w zakresie procesu zdalnego kształcenia.

W tym miejscu należy podkreślić, iż wybór określonych sposobów działania jest rezultatem uwzględniania nie tylko adekwatności „instrumentalnej” (w ten *sposób* osiągnę cel), lecz również adekwatności normatywnej (jest to sposób, którym *ja* mogę lub powinnam się posłużyć), dla założenia zaś o szansach niezbędne jest określenie granicy kosztów, w co również interferują wartości i potrzeby³³.

Niewątpliwie preferowany sposób (metoda, tryb) kształcenia przez respondentów – 54,6% w trybie tradycyjnym, a tylko w 13% w trybie e-learningowym i 1,5% hybrydowej oddziałuje na przekonanie o deskryptywnej relacji komunikacyjnej z Uczelnią, wykładowcami, z kolegami i promotorem.

33 Zob. M. Marody (1987), *Technologie intelektu. Językowe determinanty wiedzy potocznej i ludzkiego działania*, Warszawa: PWN, s. 216.

I tak, aż 20,4% respondentów nigdy nie miało relacji internetowej z Uczelnią (Dziekanatem) i 39,9% z promotorem. Natomiast około jedna trzecia respondentów komunikuje się z wykładowcami tylko jeden raz w tygodniu. Otwarta jest tu zatem kwestia aktywności studentów na wszystkich wykładach i ćwiczeniach w ramach zdalnego kształcenia.

Tylko 30,7% respondentów konsultuje się z wykładowcami, i aż 77,3% studentów korzysta z materiałów informacyjnych pozyskiwanych z internetu, tj. platformy Google (75%), i Wikipedii (46,6%). Natomiast tylko ze strony internetowej uczelnia-nej biblioteki korzysta 0,3% studentów.

Praktycznie (po 39%) studenci korzystają z internetowych słowników i encyklopedii.pl.

Generalnie respondenci preferują, tj. wyrażają wolę korzystania z wiedzy wykładowców w formie wykładów na Uczelni (69,7%) oraz bezpośrednią konsultację z wykładowcami (30,7%). I co w tym miejscu należy podkreślić, iż w ramach korzystania ze źródeł wiedzy potrzebnej na zajęcia, aż w 77,3% są to materiały informacyjne pozyskane z internetu.

Mamy tu zatem do czynienia z praktyką przenikania się elementów tradycyjnego kształcenia z elementami e-learningu, kreując specyficzny model hybrydowego kształcenia.

W ramach uzyskanych danych odzwierciedlających najważniejsze aspekty poszczególnych poziomów rzeczywistości zdalnego kształcenia wydają się relacje między wizją deskryptywną, a wizją normatywną zdalnego kształcenia. Otóż u podłoża wizji normatywnej leży przeświadczenie studenta, iż proces kształcenia i edukacji powinien być i toczyć się zgodnie z logiką i zdrowym rozsądkiem, a uczelnia powinna działać w sposób racjonalny i z przejrzystymi procedurami zdalnego kształcenia. Taka wizja jest niewątpliwie budowana na bazie oczekiwań, potrzeb i wartości akademickich, szacunku i podmiotowości studenta, kompetencji społecznych, dydaktycznych i organizacyjnych uczelni, w tym przede wszystkim wykładowców.

Niestety, zdaniem respondentów kompetencje wykładowców w zakresie zdalnego kształcenia są na średnim lub niskim poziomie (odpowiednio 36% i 34%). Te kompetencje są oceniane w aspekcie radzenia sobie z oprzyrządowaniem internetowym oraz także braku wykładów online. Symptomatycznym jest tu również ocena praktycznie jednej piątej respondentów, iż te kompetencje są na bardzo niskim poziomie.

Bezspornym jest fakt, iż jakość i efekty kształcenia zależą od wymiaru także relacji dydaktyczno-internetowej: wykładowca (promotor) – student, student – uczelnia. Jak to wskazują dane z badania to komunikowanie się drogą internetową jest

niestety incydentalne, nieprzekraczające średnio w skali takiego komunikowania się tylko w odniesieniu do jednej trzeciej studentów.

W ramach wizji propagowanej można stwierdzić, iż praktycznie wszyscy studenci mają pełny dostęp do internetu w ramach korzystania przede wszystkim z laptopa (84,4%) oraz smartfon'a (72%).

W tym miejscu szczególnie należy podkreślić, iż tylko 7,7% respondentów nie potrafi korzystać z urządzeń mobilnych na zajęciach zdalnego kształcenia, i aż 81,7% deklaruje taką umiejętność. Świadczy to, iż nie ma tu szczególnej bariery technologicznej do prowadzenia różnego rodzaju form i metod kształcenia w trybie e-learningu.

ZAMIAST ZAKOŃCZENIA

Zagadnienie cyfryzacji uczelni, zajęć dydaktycznych, obron prac dyplomowych itp. w czasie rzeczywistym, a także studiowania przez internet stało się bardzo naglące i popularne w społeczeństwie oraz środowisku akademickim z uwagi na pandemię koronawirusa Sars-CoV-2.

Jak to wynika z publikacji prasowych niektóre uczelnie dopiero wdrażają lub rozwijają odpowiednie procedury dydaktyczne zdalnego kształcenia, inne zaś od dawna były przygotowane na taką sytuację i zajęcia dydaktyczne odbywają się bez większych zakłóceń, tyle tylko, że przed monitorem komputerów. Niewątpliwie faktem stały się wirtualne dziekanaty i cyfrowe indeksy, a także odpowiednie serwery, oprogramowanie, strony internetowe i platformy. Wirtualizacja uczelni wyższych spowodowała generalnie testowanie nowej formy studiowania całkowicie lub niemal w pełni w wymiarze wirtualnym czyli studiów internetowych, zwanych także studiami wirtualnymi. Taki sposób studiowania ma niewątpliwie zalety jak np. zaoszczędzanie czasu na dojazdy czy też umożliwienie lub ułatwienie studiowania osobom niepełnosprawnym. Nie bez znaczenia jest tu także oszczędność w kosztach prowadzenia tj. utrzymania infrastruktury danej uczelni.

O wadach i zaletach zdalnego kształcenia mówi się wiele. Jednakże właściwe jest tu podejście uwzględniające wiele zasadniczych filarów zdalnego kształcenia, tj.: wirtualną strefę studenta, wirtualną strefę wykładowcy, wirtualny dziekanat, dział uczelni multitransmisji zajęć oraz opcje korzystania z systemu w formie aplikacji mobilnej.

Nadto co jest kluczowym aspektem dla środowiska akademickiego to konieczność dopracowania treści akademickiej pracy zdalnej. Otóż wspomniana wcześniej ustawa o przeciwdziałaniu epidemii wywołanej koronawirusem Sars-Cov-2 wprowadziła nowy byt prawny, tj. pracę zdalną (pracodawca może polecić pracownikowi wykonywanie, przez czas oznaczony, pracy określonej w umowie o pracę, poza

miejszem jej stałego wykonywania). W przyjętej koncepcji taka umowa nie jest formą świadczenia pracy w ramach telepracy³⁴.

Jak to starano się przedstawić w niniejszej publikacji rzeczywistość i wizja zdalnego kształcenia jest złożona i determinowana wieloma czynnikami o charakterze przede wszystkim systemowym (prawnym, organizacyjnym i dydaktyczno-kompetencyjnym). Nie można tu podzielać opinii Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego Wojciecha Murdzka, który w wywiadzie dla DGP *Obrona online także po epidemii* z 25.05.2020r. s. B11, stwierdził, iż „rzeczywistość pozytywnie zweryfikowała możliwości uczelni w zakresie prowadzenia kształcenia w trybie zdalnym”. A przecież „możliwość uczelni” nie jest i nie może być kryterium racjonalnej i adekwatnej oceny faktu zdolności uczelni czy też studentów do realizacji jakiegokolwiek przedsięwzięcia trybu kształcenia.

W konkluzji autorka publikacji rekomenduje zatem konieczność prowadzenia cyklicznych szkoleń (w formie konwersatoriów i zajęć praktycznych) z zakresu infrastruktury technologicznej, oprzyrządowania oraz sposobu wykorzystywania wszystkich możliwości dydaktycznych w tym zakresie, zarówno dla studentów, jak i pracowników dydaktyczno-naukowych uczelni.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamczyk B. (2008), *Model pedagogiki Jezusa w przekazie biblijnym. Współczesne polskie dyskursy*, Kraków: WAM.
2. Andrzejewska A., Bednarek J., Ćmiel S. (2013), *Człowiek w świecie rzeczywistym i wirtualnym – nowy wymiar zagrożeń w świecie realnym i wirtualnym*, Jozefów: WSHE.
3. Banasiak M., Parafinowicz R. (2015), *Teoria i praktyka działań hybrydowych*, „Zeszyty naukowe AON”, nr 2(99).
4. Bauman Z. (2011), *44 listy ze świata płynnej nowoczesności*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
5. Chałupka M. (2020), *Czy wirus pokonał blokady e-kształcenia?*, „Forum Akademickie”, nr 6.
6. Dejnarowicz Cz., Karwat T. (1974), *Modele programowania w dydaktyce*, Wrocław: PWS.
7. Drozdowicz Z. (2020), *Nauka w okresie pandemii*, „Forum Akademickie”, nr 4.
8. *Encyklopedia* (2007), oprac. J. Rawicz, Z. Bydlińska-Czernuszczyk, E. Maziarska, W. Ostrowska, E. Jewdokimow, W. Gorlewski, M. Kossakowski, Kraków: WN PWN, t. 12.
9. Gibson W. (1984), *Neuromancer*, Ace Books, New York.

34 Zob. A. Jeran (2016), *Praca zdalne jako źródło problemów realizacji funkcji pracy*, „Opuscula Socjologia”, nr 2, s. 49–61.

10. Jeran A. (2016), *Praca zdalne jako źródło problemów realizacji funkcji pracy*, „Opuscula Socjologia”, nr 2.
11. Judycki S. (2008), *Cztery motywy idealizmu Kanta i ich krytyka*, „Roczniki Filozoficzne”, t. LVI, nr 1.
12. Kolasiński M. (2020), *Kształcenie online w warunkach epidemii wymuszona konieczność czy szansa dla innowatorów*, „Forum Akademickie”, nr 4.
13. Kopciał P. (2013), *Analiza metod e-learningowych stosowanych w kształceniu osób dorosłych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki”, nr 9, Rok 7.
14. Korzan D. (2003), *Ewolucja kształcenia zdalnego*, w: *Kształcenie ustawiczne – idee i doświadczenia*, red. Z.P. Kruszewski, J. Pólturzycki, E.A. Wesołowska, Płock: NOVUM.
15. Kubiak M.J. (2000), *Szkoła, Internet, Intranet. Wirtualna edukacja*, Warszawa: MIKOM.
16. Kuzior A., Janczyk J. (2016), *Cyberprzestrzeń – poszerzona przestrzeń społeczna – wybrane obszary ewaluacji*, „Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej”, seria Organizacja i Zarządzanie, z. 87.
17. Lejman J. (2013), *Człowiek a przestrzeń – przebywanie w przestrzeni (o filozofii „spacjocentrycznej” uwag kilka)*, „Wschodni rocznik humanistyczny”, t. IX.
18. Lévy P. (2004), *Drugi potop*, <https://portal.tezeusz.pl/2004/11/27/drugi-potop-pierre-levy/> (dostęp: 6.06.2020).
19. Marody M. (1987), *Technologie intelektu. Językowe determinanty wiedzy potocznej i ludzkiego działania*, Warszawa: PWN.
20. McLuhan M. (2004), *Zrozumieć media: przedłużenia człowieka*, Warszawa: WNT.
21. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (2020), *Kształcenie zdalne na uczelniach*, <https://www.gov.pl/web/nauka/ksztalcenie-zdalne-na-uczelniach> (dostęp: 30.05.2020).
22. Mischke J., Stanisławska A. K. (2003), *Elektroniczna rewolucja w edukacji. Ale jaka? w: Informatyczne przygotowanie nauczycieli. Kształcenie zdalne – uwarunkowania, bariery, prognozy*, red. J. Migdałek, B. Kędzierska Kraków: Rapid.
23. Okoń W. (2001) *Model w:*, *Nowy słownik pedagogiczny*, red. W. O koń, Warszawa: Żak.
24. Ostrowicki M. (2009), *Dydaktyka w środowisku elektronicznym 3D*, „E-mentor”, nr 1(28).
25. Pilch T. (1998), *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa: Żak.
26. Polak K., (2004), *Modele nauczania i możliwości ich wykorzystywania w dydaktyce akademickiej*, w: *W poszukiwaniu modelu dydaktyki akademickiej*, red. D. Skulicz, Kraków: UJ.
27. *Rekomendacje Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie kształcenia prowadzonego z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość*, file:///C:/Users/Jolanta/Downloads/20200326_Rekomendacje_MNiSW%20(2).pdf (dostęp: 5.06.2020).

28. Roskal Z.E. (2008), *Koncepcje przestrzeni w nauce i filozofii przyrody*, „Roczniki Filozoficzne”, t. LVI, nr 1.
29. Rekomendacje Ministra Nauki Szkolnictwa Wyższego w sprawie kształcenia prowadzonego z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość, file:///C:/Users/Jolanta/Downloads/20200326_Rekomendacje_MNiSW%20(2).pdf (dostęp: 5.06.2020). Ustawa z dnia 2 marca 2020 o szczególnych rozwiązaniach związanych z zachowaniem i przeciwdziałaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 567 z późn. zm.).
30. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 23 marca 2020r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz. U. z 2020, poz. 511 z późn. zm.).
31. Sitarski P. (2002), *Rozmowy z cyfrowym cieniem. Model komunikacyjny rzeczywistości wirtualnej*, Kraków: Rabid.
32. Skrzydlewski W. (1990), *Technologia kształcenia. Przetwarzanie informacji. Komunikowanie*, Poznań: UAM.
33. Skubisz J. (2020), *Profilaktyka pedagogiczna w wirtualnej rzeczywistości implikacje pedagogiczne*, „Zarządzanie Innowacyjne w Gospodarce i Biznesie”, nr 1.
34. Słownik PWN, <https://sjp.pl/wirtualny> (dostęp: 6.06.2020).
35. Stańdo J. (2017), *Organizacja przestrzeni sprzyjającej edukacji informatycznej – wyzwania*, Warszawa: ORE.
36. Strykowski W. (2002), *Media i edukacja medialna w tworzeniu współczesnego społeczeństwa*, w: *Media i edukacja w obie integracji*, red. W. Strykowski, W. Skrzydlewski, Poznań: eMPI2.
37. Sysko M.M. (2010), *Ewolucja edukacji w kierunku elastycznego systemu kształcenia*, http://www.projekt.gammanet.pl/book/infalg/att/1/Bieglosc_w_ti.pdf (dostęp: 5.06.2020).
38. Szymańda J.M. (2011), *Wirtualny system programowania zdarzeń w laboratoriach dydaktycznych*, „Logistyka”, nr 6/11.
39. Świergiel E. (2013), *Edukacja przez całe życie na uczelniach wyższych – dobre praktyki. Raport*, Szczecin: Zachodniopomorska Szkoła Biznesu.
40. Tkacz T. (2008), *Formalne i prywatne funkcje przestrzeni edukacyjnej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 12.
41. Walter N. (2012), *Obszary edukacyjnych zastosowań internetu*, „Studia edukacyjne”, nr 23.
42. Wawer R., Wawer M. (2010) *Wykorzystanie edukacyjnej przestrzeni wirtualnej na przykładzie dydaktycznych animacji komputerowych*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, nr 1, cz. 2, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
43. Wiśniewska A.M. (2017), *Formy i metody nauczania w szkole wyższej*, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula”, nr 1(51).

44. Załona T., Woźniak D. (2012), *Od kształcenia do innowacji – szkoła wyższa jako organizacja naukowo-badawcza*, „Współczesne Zarządzanie”, nr 2.

Yuriy O. Karyagin

Nikołaj I. Petrenko

Paweł W. Iwanjuta

Winnicki Instytut Spółdzielczości

Studia Społeczne 31 (4) /2020

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 37–63

СУЧАСНИЙ СТАН УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ НА ОСНОВІ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ / *THE CURRENT STATE OF INNOVATION MANAGEMENT BASED ON BUSINESS PROCESSES*

ANNOTATION

In the article is disclosed a peculiarities of business - process activities as sphere of entrepreneurial activities that meets the requirements of today, in particular related to innovation process in the enterprises, because on the basis of a combination of available productional powers opportunities and joint placement, investing and using of all kinds of resources, economic effects are achieved and increasing competitionable of companies.

KEY WORDS: BUSINESS – PROCESS, INNOVATION PROCESS, ECONOMICS EFFECT, COSTS, EFFECTIVENESS, INDICATOR OF STABILITY.

Обмежені фінансово-економічні можливості нашої держави на даному етапі розвитку, а також зміни економічного середовища функціонування і розвитку підприємницької діяльності висувають нові вимоги до систем управління інноваційним розвитком підприємств. Це, в свою чергу, призводить до необхідності розробки методологічних підходів планування інноваційної діяльності, адекватно враховують його характер і умови здійснення, що забезпечує не тільки ефективне використання обмежених ресурсів, а й сталий розвиток виробничого процесу на підприємстві.

Але високий рівень ризиків інноваційної діяльності в поєднанні зі станом виробничого, фінансового та інноваційного потенціалів кожного підприємства призводить до необхідності вирішення проблеми забезпечення їх економічної і фінансової стійкості [1]. І тут основна роль належить бізнес-процесам – які відображаються не лише у виробничих підрозділах як

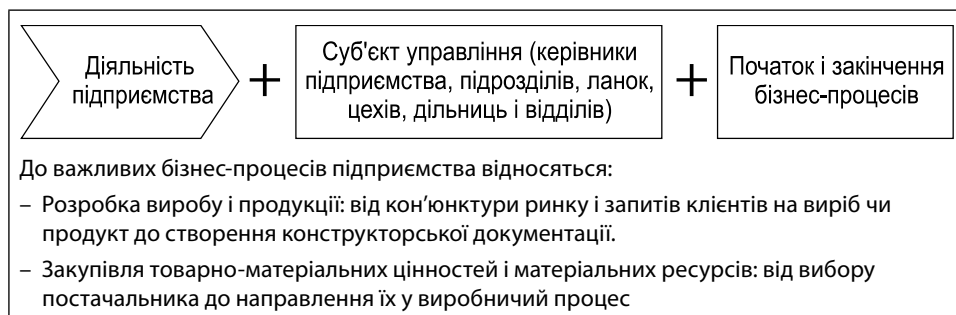
структурним одиницям підприємства, але і у інших суб'єктів підприємницької діяльності – під час співпраці у процесі виробництва товарної продукції, кооперування, закупівлі матеріалів і комплектуючих, спільну розробку виробів, впровадження передового досвіду й інноваційних процесів на основі співфінансування і взаємопідтримки, наприклад, у вигляді передачі новітнього технологічного обладнання за всіма різними умовами ведення діяльності тощо.

Розглядаючи бізнес-процесів як новітню і досконалу організаційну систему управління, що спрямовані на поліпшення сфер діяльності підприємства, де її виробничі підрозділи і окремі суб'єкти підприємництва функціонують за умовами повної самостійності, самоокупності, самофінансування – поряд із поліпшенням та удосконаленням виробничих процесів. А до вчених, які досліджували бізнес-процеси, відносяться Виноградова О., Єригін Ю.В., Злепко С.М. та ін.

Зазначаючи існуючий практичний зарубіжний і вітчизняний досвід, а також наукові праці вчених та напрями подальших досліджень у цій статті підтверджують актуальність теми дослідження, які спрямовані на перетворення системи управління підприємства, та реорганізацію операційних циклів у ньому – відповідно до більшої ефективності, віддачі і досконалості випуску виробів та продукції [2, с. 264].

Бізнес – процеси самого підприємства являють собою самостійну діяльність структурних підрозділів підприємства, як по виробництву, так і по реалізації виробів чи продукції – згідно існуючої організаційної структури, покладених функцій управління, завдань і розпорядків (рис. 1) [3, с. 129].

Рис. 1. Схематичне відображення бізнес-процесів та їх сутності у веденні операційної (виробничої) діяльності підприємства

Для здійснення більш глибокого аналізу діяльності підприємства доцільно розробити типову модель бізнес-процесів.

Ця модель бізнес-процесу показує чіткий взаємозв'язок між підрозділами підприємства, послідовність виконання завдань і розпоряджень керівників, а також матеріальні й інформаційні потоки, що дозволяє виявити вузькі і неоптимальні сторони діяльності підприємства, включаючи розриви в матеріальних потоках та інформації.

Вивчення сучасного стану, дослідження тенденцій і основних закономірностей розвитку кожного підприємства із наявністю бізнес-процесів всередині його організаційної структури дозволяють визначити сукупність факторів, які мають істотний вплив на ефективність інноваційного процесу.

А розвиток інноваційного процесу на кожному підприємстві починається із НДДКР, проте зростають ризики під впливом зовнішніх факторів (до їх числа відносяться не тільки ринкові, а й, перш за все, фінансові ризики). І ще раз слід зазначити, що для зменшення впливу цих ризиків, звісно, необхідно впроваджувати та застосовувати бізнес – процеси, де виробничі підрозділи даного підприємства разом із іншими підприємствами, які з ним співпрацюють, надають можливість поєднати засоби, ресурси і зусилля досягти максимального економічного ефекту чи вироблення досконалої розробки [4, с. 107 – 110].

Формалізовано витрати на створення наукової розробки – у вигляді наукомісткого продукту та його реалізацію можна виразити у вигляді формули:

$$C_{\text{НП}} = C_{\text{р}} + C_{\text{п}} + C_{\text{зп}} \quad (1)$$

де: $C_{\text{НП}}$ – витрати на створення наукомісткого продукту, тис. грн.;

$C_{\text{р}}$ – витрати на розробку НТП, тис. грн.;

$C_{\text{п}}$ – витрати на патентування, тис. грн.;

$C_{\text{зп}}$ – витрати на забезпечення прав на інтелектуальну власність, тис. грн.

Для досягнення результатів науково-дослідних робіт (наукомісткому продукту) форми інтелектуального капіталу (здатності приносити його власнику прибуток) обов'язково потрібно впроваджувати у ринкове середовище. Саме тут необхідно провести апробацію розробленого виробу і підготовку до спрямування (трансферу) у сферу виробництва, у результаті чого відбувається відтворення наукомісткого продукту. А до цього відносяться такі чотири узагальнені види комерційних угод: передавання систематизованих знань з використанням патентів та ліцензій, ноу-хау; продаж, ліцензування, франчайзинг проектів, торговельних марок та зразків;

послуги технічного змісту, які включають технічне навчання, інжиніринг та технічну допомогу; промислові дослідження та розробки. Ці види витрат, пов'язані із трансфером наукомісткого продукту, визначаються за формулою:

$$C_T = C_A + C_y + C_K \quad (2)$$

де: C_T – витрати, що враховуються при трансфері наукомісткого продукту, тис. грн.;

C_A – витрати на апробацію, тис. грн.;

C_y – витрати на удосконалення, тис. грн.;

C_K – комерційні витрати, тис. грн.

Результатом відтворення та трансферу наукомісткого продукту має бути повернення витрат і отримання прибутку, певна частка якого спрямовується на рефінансування науково-інноваційного процесу, а решта частки – на розвиток і розширення інноваційного процесу на підприємстві.

Показники економічної ефективності інноваційних проектів враховують витрати та результати, пов'язані з їх реалізацією як комерційного характеру, так і ті, що виходять за межі прямих фінансових інтересів учасників щодо створення і реалізації проекту, у тому числі ефект галузей національної економіки, елемент соціального ефекту та інші складові ефективності, зумовлені некомерційною діяльністю суб'єктів впровадження науково-технічних розробок.

До складу результатів суб'єктів підприємництва як окремої галузі економіки, що стосується результатів реалізації інноваційних проектів, включаються:

- виручка від реалізації продукції, виробленої на основі технологічних нововведень, крім продукції, що споживається учасниками проекту;
- виручка від продажу інтелектуальної власності, що створюється в процесі реалізації проекту;
- соціальні та екологічні результати, визначені з врахуванням впливу всіх учасників проекту на соціальну та екологічну ситуацію у відповідному регіоні.

У собівартість НДДКР включаються витрати, пов'язані з їх виконанням головною організацією, а також витрати на виконання робіт сторонніми підприємствами, установами і організаціями.

До витрат, що включаються у собівартість НДДКР, належать:

- витрати на теоретичні (пошукові) дослідження, розроблення технічних пропозицій, виконання розрахункових робіт, моделювання процесів;
- витрати, пов'язані з добором та вивченням науково-технічної літератури, інформаційних матеріалів вітчизняних і зарубіжних видань, проведенням досліджень на патентну чистоту, складанням аналітичних оглядів з досліджуваних проблем, вибором напряму досліджень, складанням методики виконання робіт, розробленням техніко-економічного обґрунтування, технічного завдання і планової документації;
- витрати на проектування, розроблення робочої документації та виготовлення дослідних зразків або макетів, засобів для їх випробування, монтаж та налагодження, а також роботи, пов'язані з підготовкою експерименту;
- витрати на дослідні роботи і випробування, узагальнення і аналіз результатів досліджень і розроблень пропозицій про впровадження у виробництво результатів виконаної роботи або обґрунтування доцільності чи недоцільності подальшого проведення робіт;
- витрати на винахідництво і раціоналізацію;
- витрати на розроблення дослідно-технологічного регламенту, дослідно-промислового регламенту, положень технології серійного виробництва створених зразків виробів, на здійснення авторського нагляду;
- витрати на передачу підприємствам, установам і організаціям своїх науково-технічних досягнень і надання допомоги щодо впровадження та використання ними передового досвіду.

Розрахунок орієнтовної планової вартості НДДКР здійснюється після затвердження Тематичного плану НДДКР перед проведенням тендерних закупівель.

Планова вартість НДДКР визначається виходячи з їх трудомісткості, кваліфікаційного складу виконавців, рівня оплати праці, відрахувань в обов'язкові платежі, що встановлені законодавством України.

Розрахунок планової вартості НДДКР виконується за такою формулою:

$$B_{\text{ПЛ}} = B_{\text{ОП}} + B_{\text{СЗ}} + B_{\text{М}} + B_{\text{ПЕ}} + B_{\text{СВ}} + B_{\text{СУ}} + B_{\text{ІН}} + B_{\text{Н}} \quad (3)$$

де: $B_{\text{ПЛ}}$ – розрахункова планова вартість НДДКР, тис. грн.;

$B_{\text{ОП}}$ – витрати на оплату праці, тис. грн.;

$B_{\text{СЗ}}$ – відрахування на соціальні заходи, тис. грн.;

- B_M – витрати на матеріали, тис. грн.;
 $B_{ПЕ}$ – витрати на паливо та енергію для науково-виробничих цілей, тис. грн.;
 B_{CB} – витрати на службові відрядження, тис. грн.;
 B_{CY} – витрати на спецустаткування для наукових (експериментальних) робіт, тис. грн.;
 B_{IH} – інші витрати, тис. грн.;
 B_H – накладні витрати, тис. грн.

Витрати на оплату праці ВОП:

$$B_{OP} = Z_{CP} + B_{\text{ч}} \quad (4)$$

- де: Z_{CP} – середня заробітна плата наукових працівників, тис. грн.;
 $B_{\text{ч}}$ – орієнтовна витрата робочого часу на виконання НДДКР, тис. грн.

Витрати на матеріали B_M – витрати на матеріали, комплектуючі та напівфабрикати, необхідні для проведення НДДКР, плануються виходячи з існуючих норм використання та цін, діючих на момент складання калькуляції кошторисної вартості НДДКР.

Витрати на паливо та енергію для науково-виробничих цілей ВПЕ – витрати на придбання у сторонніх підприємств, установ і організацій будь-якого палива, що витрачається з технологічною метою на проведення НДДКР.

Витрати на паливо та енергію для науково-виробничих цілей визначаються за діючими тарифами по НДДКР залежно від норм використання на період планування.

Витрати на службові відрядження (при необхідності) B_{CB} – складаються з вартості проїзду, найму приміщення в місці відрядження, добових та інших витрат, які відшкодовуються виконавцям НДДКР згідно із законодавством.

Витрати на спецустаткування для наукових (експериментальних) робіт B_{CY} – складаються з витрат на виготовлення та придбання спецустаткування, верстатів, пристроїв, інструментів, приладів, стендів, апаратів, механізмів, іншого спецобладнання, необхідного для проведення НДДКР, включаючи витрати на їх проектування, виготовлення, транспортування, монтаж та встановлення.

Інші витрати ВН – належать витрати на повне відновлення та капітальний ремонт основних виробничих засобів у вигляді амортизаційних відрахувань у порівнянні з їх вартістю на реконструкцію, модернізацію та капітальний ремонт, що належать самому підприємству; а також тих основних засобів, що перебувають в користуванні організації на умовах оренди (лізингу), обчислених за їх балансовою вартістю відповідно до встановлених норм, включаючи прискорену амортизацію їх активної частини, а також орендної плати за отримані в оренду майно.

Накладні витрати ВН – включаються до калькуляції кошторисної вартості НДДКР пропорційно обсягам витрат на оплату праці основних виконавців.

Попередня планова вартість кожної НДДКР на стадії формування плану визначається за формулою:

$$B_{\text{п/пл}} = 3,5 \cdot B_{\text{оп}} \quad (5)$$

При виборі критерію оцінки ефективності розроблених стратегій слід виходити з генеральної мети діяльності підприємства. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки показника, що дозволяє оцінити стійкість розвитку підприємства [1, с. 15–17]. Виходячи із сутності сформульованої концепції сталого інноваційного розвитку, був запропонований узагальнюючий показник оцінки стійкості розвитку підприємства (Е). Він являє собою граничне відношення приросту власних коштів підприємства (ПСС), що відбувається в ході реалізації інноваційної діяльності відповідно до дефіциту платоспроможності (ДП). Підприємство є стійким, якщо граничне відношення перевищує одиницю. Формально дане співвідношення визначається щза такою формулою:

$$E = \frac{\text{ПСС}}{\text{ДП}} \geq 1 \quad (6)$$

У разі можливого зниження величини власних коштів (ССС) оцінка стійкості здійснюється за формулою:

$$E = \frac{\text{ССС}}{\text{ЗП}} \leq 1 \quad (7)$$

де: ЗП – запас платоспроможності.

Як бачимо, підприємство є економічно стійким, якщо дане відношення менше або дорівнює одиниці.

Сталий розвиток є результатом ефективної роботи підприємства у всіх сферах діяльності. Це відображається розробкою Ю.В. Єригіним системи однорідних показників оцінки стійкості розвитку для таких сфер діяльності підприємства, як «МТЗ (матеріально–технічне постачання)», «Виробництво», «Маркетинг», «Кадри», «НДДКР», «Фінанси» (таблиця 1) [1, с. 14–17]. Переваги запропонованих показників виражені їх специфічною структурою, а саме включає як статичну складову (що характеризує поточний стан), так і граничну (відображає прогнозоване відхилення від планованого стану).

Запропонована система показників є найважливішим інструментом вирішення проблеми узгодження стратегічного і поточного рівнів планування. Вона забезпечує перетворення стратегічних планів відповідно до показників поточної діяльності і взаємодії стратегічного рівня управління з нижчими рівнями управління підприємством.

Разом з тим, ефективність інноваційного проекту характеризується системою економічних показників, що відображають співвідношення, пов'язані з плануванням витрат і результатів, що дають можливість встановити оцінку економічної привабливості проекту для його учасників [5, с. 10–20]. Отже, ефективність кожного інноваційного проекту характеризується системою економічних показників, які відображають взаємозв'язки бізнес–процесів всередині підприємства, зокрема – витрат і результатів. В подальшому виникає можливість встановити оцінку економічної привабливості інноваційного проекту для учасників, які задіяні у його просуванні та реалізації. А розрахунок показників економічної ефективності інноваційних проектів здійснюється у такій послідовності, що розкрита нижче [37, с. 22–23, 27–28].

Показник питомої ваги інноваційної продукції в загальному обсязі продукції, що випускається підприємством продукції, визначається як відношення обсягу інноваційної продукції, виробленої підприємством в звітному і плановому періодах до загального обсягу реалізованої продукції [5, с. 22–23, 27–28]:

$$J_{\text{вн}}^{\text{пл.}} = \frac{\sum_{j=1}^n N_j \cdot U_j}{\sum_{j=1}^n N_{\text{пл.}} \cdot U_{\text{пл.}}} \cdot 100 \quad (8)$$

Табл. 1. Система однорідних показників стійкості

Сфера діяльності	Показник
МТЗ	$E_{MI} = \frac{M_{1I} + M_{2I} + M_{3I}}{M_{4I}} \geq 1$ де: E_{MI} – коефіцієнт стійкості матеріально-технічного забезпечення за і-тою групою ресурсу; M_{1I} – поточний рівень матеріально-технічного забезпечення і-го ресурсу; M_{2I} – зміна рівня втрат, пов'язаних із відтермінуванням або недопостачанням матеріально-технічного забезпечення і-го ресурсу; M_{3I} – зміна рівня резервів матеріально-технічного забезпечення і-го ресурсу; M_{4I} – мінімально допустимий рівень матеріально-технічного забезпечення і-го ресурсу для забезпечення беззбиткового виробництва.
Маркетинг	$E_B = \frac{\sum_i B_{1i} + \sum_i B_{2i} + \sum_i B_{3i}}{B_{4i}} \geq 1$ де: E_B – коефіцієнт стійкості реалізації продукції; B_{1i} – збільшення обсягів реалізації і-тої продукції; B_{2i} – зменшення обсягів реалізації і-тої продукції; B_{3i} – виручка, яка відповідає беззбитковому рівню реалізації продукції; B_{4i} – поточний обсяг реалізації і-тої продукції.
Кадри	$E_{PK} = \frac{K_{1K} + K_{2K} + K_{3K}}{K_{4K}} \geq 1$ де: E_{PK} – коефіцієнт стійкості кадрового складу К-тої кваліфікації; K_{1K} – поточний рівень забезпеченості кадрами К-тої кваліфікації; K_{2K} – вибуття кадрів К-тої кваліфікації; K_{3K} – надходження кадрів К-тої кваліфікації; K_{4K} – мінімально допустимий рівень забезпеченості кадрами К-ої кваліфікації для забезпечення беззбиткового рівня виробництва.
НДДКР	$E_{Tn} = \frac{T_{1n} + T_{2n}}{T_{3n}} \geq 1$ де: E_{Tn} – коефіцієнт стійкості графіку виконання НДДКР за n-им проектом; T_{1n} – час затримки виконання робіт за n-им проектом; T_{2n} – очікуване скорочення часу робіт за n-им проектом, за рахунок перерозподілу персоналу і коштів з інших проектів; T_{3n} – резервний термін реалізації n-го проекту.

Сфера діяльності	Показник
Фінанси	$E_{\phi} = \frac{COC_1 + COC_2 + COC_3}{COC_4} \geq 1$ де: E_{ϕ} – коефіцієнт стійкості фінансування власними оборотними коштами; COC_1 – поточне значення власних оборотних коштів; COC_2 – прогнозоване зменшення власних оборотних коштів; COC_3 – прогнозоване збільшення власних оборотних коштів; COC_4 – мінімально допустима величина власних оборотних коштів, що забезпечує беззбитковий рівень виробництва.
Виробництво	$E_{Oj} = \frac{\Pi_{1j} \cdot K_{tl} + \Pi_{2j} + \Pi_{3j}}{\Pi_{4j}} \geq 1$ де: E_{Oj} – коефіцієнт стійкості виробничих потужностей за j-тою групою технологічного обладнання; Π_{1j} – поточний ресурс виробничих потужностей j-тої групи; Π_{2j} – кількість виробничих потужностей j-тої групи, введені у експлуатацію; Π_{3j} – кількість виробничих потужностей j-тої групи, виведені із експлуатації; Π_{4j} – кількість виробничих потужностей j-тої групи для забезпечення беззбиткового рівня виробництва; K_{tl} – коефіцієнт застосування встановленого технологічного обладнання.

де: $N_{пл.}$ – номенклатура продукції, що випускається підприємством продукції, шт.;
 $\Pi_{пл.}$ – ціна одиниці (без ПДВ і акцизного збору) планованої до випуску підприємством продукції, грн.;
 N_j – номенклатура інноваційної продукції планованої до випуску продукції, шт.;
 Π_j – ціна одиниці (без ПДВ і акцизного збору) продукції, запланованої до випуску, як інноваційна, грн.

Показник питомої ваги інноваційної продукції фактично випускається підприємством визначаємо за формулою:

$$J_{\text{вип}}^{\text{фак.}} = \frac{\sum_{j=1}^n N_j^{\text{фак.}} \cdot \Pi_j^{\text{фак.}}}{\sum_{j=1}^n N_{\text{фак.}} \cdot \Pi_{\text{фак.}}} \cdot 100 \quad (9)$$

де: $N_{\text{фак.}}$ – номенклатура фактично випущеної підприємством продукції, шт.;
 $\Pi_{\text{фак.}}$ – фактична ціна одиниці продукції (без ПДВ і акцизного збору), грн.;

- $N_j^{\text{фак.}}$ – фактично вироблена підприємством інноваційна продукція, шт.;
- $C_j^{\text{фак.}}$ – фактична вартість виробленої підприємством інноваційної продукції (без ПДВ і акцизного збору), тис. грн.

Показник терміну окупності інноваційного проекту (плановий і фактичний) – показує з одного боку, за який термін можуть окупитися інвестиції, з іншого боку визначається термін повернення підприємством інноваційного кредиту.

Показник терміну окупності інноваційного проекту розраховується як відношення суми інвестицій в інноваційний проект підприємства до щорічного чистого доходу, що визначається за формулою:

$$T_{\text{пл.}} = \frac{K_{\text{пл.}}}{\text{ЧД}_{\text{пл.}}} \quad (10)$$

$$T_{\text{фак.}} = \frac{K_{\text{фак.}}}{\text{ЧД}_{\text{фак.}}} \quad (11)$$

- де: $T_{\text{пл.}}$; $T_{\text{фак.}}$ – термін окупності планований і фактичний, років.
- $K_{\text{пл.}}$; $K_{\text{фак.}}$ – планові і фактичні інвестиції в інноваційний проект, тис. грн.
- $\text{ЧД}_{\text{пл.}}$; $\text{ЧД}_{\text{фак.}}$ – планований і фактичний дохід підприємства, тис. грн.

А показник терміну окупності інноваційного проекту можна визначити і для суми інвестицій в інноваційний проект за такими формулами:

$$T_{\text{пл.}}^i = \frac{K_{\text{пл.}}^i}{\text{ЧД}_{\text{пл.}}^i} \quad (12)$$

$$T_{\text{фак.}}^i = \frac{K_{\text{фак.}}^i}{\text{ЧД}_{\text{фак.}}^i} \quad (13)$$

- де: $T_{\text{пл.}}^i$; $T_{\text{фак.}}^i$ – термін окупності інноваційного проекту за рахунок вкладу ДІФ України, років;
- $K_{\text{пл.}}^i$; $K_{\text{фак.}}^i$ – планований і фактичний внесок в інноваційний проект інвестиційною організацією, тис. грн.;
- $\text{ЧД}_{\text{пл.}}^i$; $\text{ЧД}_{\text{фак.}}^i$ – планований (передбачений бізнес-планом) і фактичний обсяг чистого доходу, тис. грн.

У міжнародній практиці як правило, застосовується показник «період окупності», який визначає проміжок часу від моменту початку інвестування проекту до моменту, коли чистий дохід від реалізації проекту повністю окупає готівку, вкладеної у проект.

Чим менший період окупності проекту, тим проект є більш ефективним. Даний показник визначається за формулою:

$$T_{ок.}^{пл.} = \frac{K_{пл.}}{NP_{т.пл.} + P_{т.пл.}} \quad (14)$$

$$T_{ок.}^{фак.} = \frac{K_{фак.}}{NP_{т.фак.} + P_{т.фак.}} \quad (15)$$

де: $T_{ок.}^{пл.}$; $T_{ок.}^{фак.}$ – плановий і фактичний період окупності вкладених інвестицій в інноваційний проект, років;

$NP_{т.пл.}$; $NP_{т.фак.}$ – планова і фактична сума чистого прибутку на рік t , тис. грн.;

$P_{т.пл.}$; $P_{т.фак.}$ – розмір амортизації плановий і фактичний в році t , тис. грн.

Для інноваційних проектів, які характеризуються постійним за величиною і рівномірно надходячим чистим доходом для компенсації суми одноразових капітальних вкладень у проект, період окупності ($T_{ок}$) розраховується за такою формулою:

$$T_{ок.}^{пл.} = \frac{K_{пл.}}{\Pi_{пл.}} \quad (16)$$

$$T_{ок.}^{фак.} = \frac{K_{фак.}}{\Pi_{фак.}} \quad (17)$$

Показники (коефіцієнти) рентабельності підприємства, що реалізує інноваційний проект, відображають – наскільки ефективно воно використовує інвестиції для досягнення цілей, передбачених цим заходом. А саме система показників рентабельності включає в себе:

- загальну рентабельність підприємства;
- рентабельність окремих виробів;
- рентабельність власного капіталу;
- рентабельність інвестицій в інноваційний проект.

На основі цієї характеристики розглянемо кожен групу показників рентабельності.

Показник загальної рентабельності підприємства, яке реалізує власний інноваційний проект, визначається за формулою:

$$P_{пл.}^i = \frac{B\Pi_{пл.}}{\Phi_{осн.}^{пл.} + \Phi_{об.}^{пл.}} \cdot 100 \quad (18)$$

$$R_{фак.}^i = \frac{ВП_{фак.}}{\Phi_{осн.}^{-фак.} + \Phi_{об.}^{-фак.}} \cdot 100 \quad (19)$$

де: $R_{пл.}^i, R_{фак.}^i$ – плановий і фактичний рівень загальної рентабельності підприємства, %;

$ВП_{пл.}; ВП_{фак.}$ – валовий (балансовий) плановий і фактичний прибуток підприємства, тис. грн.;

$(\Phi_{осн.}^{-пл.} + \Phi_{об.}^{-пл.}); (\Phi_{осн.}^{-фак.} + \Phi_{об.}^{-фак.})$ – середньорічна планова і фактична вартість майна підприємства, тис. грн.

Рентабельність виробів, що випускаються підприємством, визначається як відношення фактичного прибутку від реалізації конкретного виробу, який є наукоємним, до суми витрат по виробництву цього ж виробу за формулою:

$$R_{изд.}^{пл.} = \frac{П_{изд.}^{пл.}}{С_{изд.}^{пл.}} \quad (20)$$

$$R_{изд.}^{фак.} = \frac{П_{изд.}^{фак.}}{С_{изд.}^{фак.}} \quad (21)$$

де: $П_{изд.}^{пл.}; П_{изд.}^{фак.}$ – плановий і фактичний прибуток від реалізації виробів, випущений підприємством, тис. грн.;

$С_{изд.}^{пл.}; С_{изд.}^{фак.}$ – витрати (собівартість) по виробництву конкретного виробу, тис. грн.

Показники рентабельності власного капіталу підприємства означають як відношення балансового (чистого) прибутку до середньорічної вартості власного капіталу і визначаються за формулами:

$$R_{соб.}^{пл.} = \frac{ВП_{пл.} (ЧП_{пл.})}{\Phi_{кап.}^{пл.}} \quad (22)$$

$$R_{соб.}^{фак.} = \frac{ВП_{фак.} (ЧП_{фак.})}{\Phi_{кап.}^{фак.}} \quad (23)$$

де: $ВП_{пл.} (ЧП_{пл.}); ВП_{фак.} (ЧП_{фак.})$ – плановий і фактичний валовий (чистий) прибуток підприємства, тис. грн.;

$\Phi_{кап.}^{пл.}; \Phi_{кап.}^{фак.}$ – планова і фактична середньорічна сума капіталу підприємства, тис. грн.

Показники рентабельності інвестицій в інноваційний проект показують, наскільки ефективно підприємство веде інвестиційну діяльність і визначається як відношення планового і фактичного прибутку, отриманого від інноваційних вкладень у проект і визначаються за формулою:

$$P_{инв.}^{пл.} = \frac{\sum P_{инв.}^{пл.}}{\sum 3K_{инв.}^{пл.}} \cdot 100 \quad (24)$$

$$P_{инв.}^{фак.} = \frac{\sum P_{инв.}^{фак.}}{\sum 3K_{инв.}^{фак.}} \cdot 100 \quad (25)$$

де: $\sum P_{инв.}^{пл.}$; $\sum P_{инв.}^{фак.}$ – сума планового і фактичного прибутку, отриманого підприємством від реалізації інноваційної продукції, тис. грн.;
 $\sum 3K_{инв.}^{пл.}$; $\sum 3K_{инв.}^{фак.}$ – сума планових і фактичних інвестицій, вкладених в реалізацію інноваційного проекту, тис. грн.

Група показників економічної ефективності від реалізації інноваційного проекту характеризує соціально-економічні аспекти, які досягаються підприємством в ході реалізації проекту. Основними соціально-економічними показниками економічної ефективності інвестицій в інноваційний проект є:

- збереження існуючих робочих місць;
- створення нових робочих місць;
- покращення структури працюючих на підприємстві.

Для визначення даної групи показників необхідно знати трудомісткість номенклатури виробів до і після впровадження інноваційного проекту, де для цього застосовуються такі формули:

$$T_{тр.}^{пл.} = \sum_{i=1}^n t_{пл.} \cdot N_{пл.} \quad (26)$$

$$T_{тр.}^{фак.} = \sum_{i=1}^n t_{фак.} \cdot N_{фак.} \quad (27)$$

де: $N_{пл.}$; $N_{фак.}$ – планова і фактична номенклатура виробів підприємства, шт.;
 $t_{пл.}$; $t_{фак.}$ – планова і фактична трудомісткість одиниці виробів, люд.-год (нормо-години).

А той обсяг чисельність працівників, що потребує підприємство для випуску продукції, і водночас реалізації інноваційного проекту, визначається за формулами:

$$\mathcal{Q}_{пл.} = \frac{\sum_{i=1}^n t_{пл.} \cdot N_{пл.}}{B_{пл.}} \quad (28)$$

$$\mathcal{C}_{\text{фак.}} = \frac{\sum_{i=1}^n t_{\text{фак.}} \cdot N_{\text{фак.}}}{B_{\text{фак.}}} \quad (29)$$

де: $B_{\text{пл.}}$; $B_{\text{фак.}}$ – плановий і фактичний баланс робочого часу одного працівника, людино-годин (нормо-годин).

При цьому, плановий і фактичний баланси робочого часу працівників розраховуються за формулами:

$$B_{\text{пл.}} = t_{\text{пл.}} \cdot p_{\text{пл.}} \quad (30)$$

$$B_{\text{фак.}} = t_{\text{фак.}} \cdot p_{\text{фак.}} \quad (31)$$

де: $t_{\text{пл.}}$; $t_{\text{фак.}}$ – планове і фактичне число годин роботи на одного працівника в період часу (міс, кв, рік), годин;

$p_{\text{пл.}}$; $p_{\text{фак.}}$ – планові та фактичні втрати робочого часу, у%.

Оцінка економічної ефективності роботи підприємства, яке реалізує власний інноваційний проект характеризується динамікою показників продуктивності праці.

Показники продуктивності праці визначаються як відношення обсягу виробленої продукції у вартісній оцінці (ВП, ТП) до середньорічної чисельності промислово-виробничого персоналу (ПВП):

$$ПТ_{\text{пл.}} = \frac{ВП_{\text{пл.}}(TP)_{\text{пл.}}}{\mathcal{C}_{\dots\text{пл.}}} \quad (32)$$

$$ПТ_{\text{фак.}} = \frac{ВП_{\text{фак.}}(TP)_{\text{фак.}}}{\mathcal{C}_{\dots\text{фак.}}} \quad (33)$$

де: $ВП_{\text{пл.}}(TP)_{\text{пл.}}$; $ВП_{\text{фак.}}(TP)_{\text{фак.}}$ – плановий і фактичний обсяг продукції, виробленої підприємством, тис. грн.;

$\mathcal{C}_{\text{пл.}}$, $\mathcal{C}_{\text{фак.}}$ – середньооблікова планова і фактична чисельність ПВП, чол.

Поряд з тим, доцільно розрахувати додаткову чисельність працюючих, що пов'язано з реалізацією інноваційного проекту і визначається як відношення трудомісткості інноваційної продукції до балансу робочого часу одного працівника за формулою:

$$\mathcal{C}_{\text{д.пл.}} = \frac{\sum_{i=1}^n t_j^{\text{пл.}} \cdot N_j^{\text{пл.}}}{B_{\text{пл.}}} \quad (34)$$

$$C_{\text{д.фак.}} = \frac{\sum_{i=1}^n t_j^{\text{фак.}} \cdot N_j^{\text{фак.}}}{B_{\text{фак.}}} \quad (35)$$

де: $N_j^{\text{пл.}}$; $N_j^{\text{фак.}}$ – номенклатура інноваційних виробів у процесі їх розробки, шт.;

$t_j^{\text{пл.}}$; $t_j^{\text{фак.}}$ – планова і фактична трудомісткість одиниці інноваційної продукції, нормо-годин.

Також застосовується показники бюджетної економічної ефективності інноваційного проекту, що віддзеркалюють вплив результатів реалізації проекту на витрати (доходи) бюджету і визначаються за формулами:

$$E_{\text{б.пл.}} = (\Pi_{\text{пл.}} + \Pi_{\text{пдв.}}^{\text{пл.}} + \Pi_{\text{Акц.}}^{\text{пл.}} + \Pi_{\text{ФЗП.}}^{\text{пл.}} + \Pi_{\text{пр.}}^{\text{пл.}}) - \Sigma K_{\text{пл.}} \quad (36)$$

$$E_{\text{б.фак.}} = (\Pi_{\text{фак.}} + \Pi_{\text{пдв.}}^{\text{фак.}} + \Pi_{\text{Акц.}}^{\text{фак.}} + \Pi_{\text{ФЗП.}}^{\text{фак.}} + \Pi_{\text{пр.}}^{\text{фак.}}) - \Sigma K_{\text{фак.}} \quad (37)$$

де: $E_{\text{б.пл.}}$; $E_{\text{б.фак.}}$ – плановий і фактичний показники бюджетної ефективності інноваційного проекту, тис. грн.;

$\Pi_{\text{пл.}}$; $\Pi_{\text{фак.}}$ – планові і фактичні відрахування прибутку, отриманої підприємством до бюджету, тис. грн.;

$\Pi_{\text{пдв.}}^{\text{пл.}}$; $\Pi_{\text{пдв.}}^{\text{фак.}}$ – планова і фактична сума податку на додану вартість нарахована і сплачена підприємством, тис. грн.;

$\Pi_{\text{Акц.}}^{\text{пл.}}$; $\Pi_{\text{Акц.}}^{\text{фак.}}$ – планова і фактична величина акцизного збору сплачена підприємством, тис. грн.;

$\Pi_{\text{ФЗП.}}^{\text{пл.}}$; $\Pi_{\text{ФЗП.}}^{\text{фак.}}$ – планові і фактичні нарахування на фонд заробітної плати підприємства, тис. грн.;

$\Pi_{\text{пр.}}^{\text{пл.}}$; $\Pi_{\text{пр.}}^{\text{фак.}}$ – планова і фактична сума інших податків і зборів, сплачених підприємством, тис. грн.;

$\Sigma K_{\text{пл.}}$; $\Sigma K_{\text{фак.}}$ – планова і фактична сума інвестицій в проект, тис. грн.

І на останок визначимо показники економічної ефективності групи функціонального стану основних виробничих засобів:

а) Показники фондовіддачі визначаються за формулою:

$$\Phi_{\text{отд.}}^{\text{пл.}} = \frac{BP_{\text{пл.}}(TP_{\text{пл.}})}{OBZ_{\text{сер.}}^{\text{пл.}}} \quad (38)$$

$$\Phi_{\text{отд.}}^{\text{фак.}} = \frac{BP_{\text{фак.}}(TP_{\text{фак.}})}{OBZ_{\text{сер.}}^{\text{фак.}}} \quad (39)$$

де: $ВП_{пл} (TR)_{пл}$; $ВП_{фак} (TR)_{фак}$ – плановий і фактичний обсяг продукції, виробленої підприємством, тис. грн.;
 $ОВЗ_{сер.}^{пл.}$; $ОВЗ_{сер.}^{фак.}$ – планова і фактична середньорічна вартість основних виробничих засобів, тис. грн.

б) Показники фондомісткості означає відношення середньорічної вартості основних виробничих засобів до обсягу продукції, що випускається за рік продукції в вартісному вираженні, що визначаються за формулою:

$$\Phi_{ем.}^{пл.} = \frac{ОВЗ_{сер.}^{пл.}}{ВП_{пл.} (TR_{пл.})} \quad (40)$$

$$\Phi_{ем.}^{фак.} = \frac{ОВЗ_{сер.}^{фак.}}{ВП_{фак.} (TR_{фак.})} \quad (41)$$

Отримані показники економічної ефективності від реалізації інноваційного проекту підприємством заносимо у таблицю 2.

Отже, запропоновані методологічні підходи до формування та реалізації фінансового механізму управління дозволяють прогнозувати темпи економічного розвитку промислового підприємства на інноваційних засадах, досягнення яких відбувається шляхом підвищення рівня ефективності використання наявного виробничого потенціалу внаслідок застосування відповідних фінансових важелів і не вимагає нарощування виробничих потужностей, тобто залучення додаткових інвестицій.

Основні складові ефективності методів управління ризиками – витрати, дохід, коефіцієнт ризику і чинник часу. Зв'язок між ними визначається формулою (50):

$$E_p = \sum_{t=1}^T (D_t - I_t) \cdot d_t \cdot k_p - \sum_{t=1}^T B_t \cdot d_t \quad (42)$$

де: E_p – очікуваний економічний ефект впровадження заходу щодо управління ризиком, тис. грн.;

T – період дії заходу, по якому був оптимізований ризик, років;

D_t – дохід, одержаний від реалізації заходу в році t , тис. грн.;

I_t – витрати (інвестиції) на захід в році t , тис. грн.;

d_t – коефіцієнт дисконтування (ставка дисконту) в році t ;

$k_p = 1 - (S/100)$ – коефіцієнт ризику вкладання інвестицій в захід;

S – середньоквадратичне відхилення, %;

B_t – витрати на аналіз чинників ризику, його оптимізацію і управління в році t , тис. грн.

Ця вищезазначена методика оцінки ефективності реалізації інноваційного проекту на підприємстві застосовувалася на таких українських підприємствах, як ПрАТ «Барський машинобудівний завод» (м. Бар, Вінницька обл.), ПрАТ «Калинівський машинобудівний завод» (м. Калинівка, Вінницька обл.), та ПАТ «Красилівський машинобудівний завод» (м. Красилівка, Хмельницької обл.).

Табл. 2. Зведена таблиця показників економічної оцінки ефективності реалізації інноваційного проекту на підприємстві

№	Найменування показників	Позначення	Одиниця виміру	Згідно плану	Фактично	Темп зростання,%
1.	Обсяг реалізації продукції підприємства	ВП	тис. грн.			
2.	Обсяг інноваційної продукції	ВПі	тис. грн.			
3.	Питома вага інноваційної продукції	J	%			
4.	Термін окупності інноваційного проекту	T	років			
5.	Період окупності інноваційного проекту	Ток ТОК	років			
6.	Рентабельність підприємства (загальна)	P	%			
7.	Рентабельність виробів (інноваційних)	Ризд.	%			
8.	Рентабельність власного капіталу підприємства	Рсоб.	%			
9.	Рентабельність інвестицій	Ринв.	%			
10.	Трудомісткість всієї продукції підприємства	Тпр.	люд.–год			
11.	Трудомісткість інноваційної продукції	Тин.	люд.–год			
12.	Середньоспискова чисельність працюючих	Ч	чол.			
13.	Додаткова чисельність працюючих	Чдоп.	чол.			
14.	Продуктивність праці	ПТ	тис. грн.			

№	Найменування показників	Позначення	Одиниця виміру	Згідно плану	Фактично	Темп зростання, %
15.	Бюджетна ефективність	Еб.	тис. грн.			

Але для українських підприємств машинобудування може виступати, як взірець, підприємства Польщі – по випуску автобусів Solaris та трамваїв Pesa. Ці підприємства досягли максимальної ефективності у своїй діяльності за рахунок впровадження надсучасного технологічного обладнання, здійснення безперервного процесу у використанні нових видів матеріалів та матеріалозамінності виробів, застосування енергозберігаючих технологій та виробів, впровадження процесів масштабного енергоспоживання новими видами енергії і пристосуваннями для цього. Але в першу чергу все це стало можливим завдяки застосування перетворенню організаційної структури підприємства та формування всередині у них бізнес-процесів, які призначені для ведення підприємницької діяльності виробничими підрозділами підприємства – на основі більшої самостійності, самоокупності та самофінансування.

Так наприклад, польське підприємство, що виготовляє автобуси, Solaris Bus & Coach S.A., має стабільну 15-тирічну динаміку середнього зростання випуску продукції у кожному році для експорту у Європейські країни, що на теперішній період становить 29% від загального обсягу реалізованої продукції [7].

Крім цього, продукція підприємства Solaris на ринку Польщі має 15% збільшення відповідно із загальними обсягами продаж легкових транспортних засобів польського складання, що становить 37,5%.

А організаційна структура польського підприємства Solaris із зазначенням бізнес-процесів відображена на рис. 3.

Сировинний матеріал, комплектуючі і послуги польського виробництва у продукції підприємства Solaris становлять 52,2% порівняно з усіма закупівлями. А система закупівель, розроблена підприємством Solaris сировини, матеріалів і комплектуючих польського виробництва здійснюються для випуску таких видів продукції та підприємництва: автобуси, тролейбуси, електробуси, трамваї, послуги з діловодства, послуги по сприянню малого бізнесу, послуги з ведення бізнесу щодо пасажирських перевезень, післяпродажні послуги, послуги з утилізації та переробки відходів виробництва та використаного транспорту, в т.ч. з інших підприємств й галузей економіки. Наприклад, вартість сировини, матеріалів

і комплектуючих польського виробництва у 2015 р. становила 1,34 мільярди польських злотих (1 PLN = 0,23 EUR).

Але слід зазначити, що темпи інноваційних процесів і розвитку економіки в Польщі, незважаючи на стрімкі їх обсяги зростання, є все одно низькими в порівнянні з іншими країнами Європи. Тим не менш, інвестиційні вкладення у розвиток підприємницької діяльності мають стійкі тенденції до зростання.

Рис. 3. Управлінська структура і бізнес-процеси польського підприємства Solaris

Наприклад, за 2014–2015 рр. внутрішні валові капіталовкладення підприємства Solaris, тобто капіталовкладення у власні розробки, безпосередній виробничий процес і його розвиток, становлять 57 мільйони польських злотих, а на зовнішні капітальні вкладення, як на пошук і збір замовлень, на передпродажні операції, продаж, надання гарантій і післяпродажне обслуговування та ін. становлять 86 мільйони польських злотих.

Внутрішні капітальні вкладення для підприємства Solaris є тими коштами, які вносяться чітко по призначенню, незалежно від їх походження та джерел. Тому що компенсування цих вкладень породжується валовими надходженнями капіталу від повної діяльності підприємства (включаючи амортизацію). А зовнішні капітальні вкладення вносяться для виконання умов договору, укладених у значному обсязі з вітчизняними і зарубіжними замовниками.

На підприємстві Solaris працює 684 чоловік, які повнісстю завантажені роботою протягом зміни.

Підприємству Solaris підпорядковані інші господарські одиниці, які працюють на основі самоокупності та самофінансування, 40% з яких беруть участь у розробці, виробництві та реалізації продукції – як власної (у вигляді комплектуючих), так і самого підприємства – у обсязі 3%, і так само, але у обсязі 3,1%, підприємство фінансує ці господарські одиниці для розробки виробу і розвиток власного виробничого процесу.

Вивчаючи процеси, які відбуваються у економіці і на ринку Польщі, підприємство Solaris для себе визначило – якщо всі покупки енергоефективних засобів та виробів чітко дотримуватимуться вказівок від виробників щодо їх експлуатації, спрямованих на зменшення обсягів енергоспоживання і викидів шкідливих речовин на сьогоднішній день, вони зумітимуть скоротити споживання рідкого палива на суму 157 мільйон літрів на рік, що прирівнюється заощадженню 565,000 польських злотих і скоротить викиди газу на 407 тонни CO₂.

З урахуванням стану здоров'я, безпеки і турботи пасажирів, підприємство Solaris прикладає зусилля щодо мінімізації джерел виникнення шуму і вібрацій всередині та ззовні автобуса. Тому щодо експлуатації автобусів споживачі, тобто водії, надають перевагу саме електробусам за характеристиками рівня шуму та вібрацій у порівнянні із звичайними транспортними засобами, які оснащені двигунами внутрішнього згоряння. Крім цього, електробуси, розроблені та вироблені підприємством Solaris, мають такі переваги:

- на 76% скорочені вібрації у водійських сидіннях при водінні електробусу, порівняно зі звичайному автобусі, який оснащений дизельним двигуном;
- на 28% знижений рівень шуму у задній частині електробусу, порівняно з автобусом, який оснащений бензиновим двигуном;
- на 16% знижений рівень шуму, викликаний електробусом під час від'їзду по дорозі від зупинки, порівняно з автобусом, який оснащений бензиновим двигуном.

Крім цього, згідно власних маркетингових спостережень підприємства Solaris, обсяги палива, видобуті у Польщі, для постійного користування всіма видами транспорту, є надзвичайно низькими порівняно із реальними потребами. Тому 97% палива, яке використовується в Польщі, є імпортованими. А щорічні витрати держави, пов'язаними з купівлею палива лише для експлуатації автобусів у Польщі за рік, становлять 1,02 мільярди польських злотих.

Уявимо, наприклад, для 11,376 населення міста в Польщі автобуси охоплюють в середньому щорічний пробіг 60,000 км. за рік і споживання дизелю у автобусі, який оснащений дизельним двигуном, становить 44,85 літрів/100 км. Так само можливо у підсумковому вигляді можливо відобразити потужний завод, що використовує 144 МегаВатт енергії – у порівнянні до 3,973 МегаВатт енергії, що потребує кожен електробус.

Якщо сумарне середнє зменшення витрат від шуму електробусу, випущеного підприємством Solaris, сягає суму 39,4 мільйони польських злотих за рік, то за 10 років воно становитиме 394 мільйони польських злотих – і це значна сума грошових коштів, яка, крім цього, ще й відображає соціально-економічний ефект.

Далі, якщо сумарне середнє зменшення витрат, спричинених внаслідок забруднення повітря електробусом, випущеного підприємством Solaris, становитиме 25,6 мільйони польських злотих за рік, то за 10 років воно сягатиме 256 мільйони польських злотих – і це також значна сума грошових коштів, яка, крім цього, також відображає соціально-економічний та екологічний ефект.

Одним із важливих інвестиційних вкладень підприємство Solaris здійснює на розширення виробничих потужностей у головному заводі, що розташований біля м. Познань – м. Болехово. А відображенням результату виробничого процесу цього заводу є випуск автобусів нової генерації, з низькою вагою, яка досягнута за рахунок застосування новітніх пластикових матеріалів. Утворений у 2016 р. цей відкапіталізований завод надаватиме можливість у значній мірі збільшувати обсяги випуску продукції, аі поряд з цим протягом певного виробничого циклу постійно та заздалегідь впроваджувати ефективні й досконалі технологічні процеси.

Обов'язковою умовою внеску капіталовкладень є супроводження контролю, перевірок й відслідковування досягнутих результатів. Тут слід навести приклад, що поряд із збільшенням площі виробничих приміщень до 40%, на 5,8% збільшилася їх енергоефективність. Крім цього, із 2015 р. після запуску у експлуатацію цей завод збільшив енергомісткість порівняно із усіма

заводами підприємства Solaris на 24%. А досягнення цього результату є важливою приналежністю для цього заводу, що відбулося за рахунок застосування нових технічних засобів та установок по вентиляції, опалення, повітряного кондиціонування, і освітлення.

Далі у наступні періоди, коли відбулися зниження капіталовкладень під час ведення виробничого процесу на суму 54,1 мільйони польських злотих, все одно є значними, тому що вони становлять близько 30% від загального інвестиційного бюджету підприємства Solaris, в той час як середні щорічні витрати на інноваційні процеси становлять 18 мільйони польських злотих.

Інше польське підприємство – виробник трамваїв PESA досягнув значних результатів у своїй діяльності не лише за рахунок активізації нововведень, але й інноваційних процесів у вигляді диверсифікації та перетворення деяких виробничих підрозділів у самостійні бізнес-одиниці – з метою самоокупності, самофінансування, розширення асортимету продукції, виробів, напівфабрикатів, композитних матеріалів – для завоювання нових сегментів ринку [8; 9]. Все це дозволило досягти багатократному збільшенню обсягу виробництва продукції протягом останніх років – завдяки ефекту як технологічного прискорення, так і підвищення якості, надійності та результативності – за рахунок системного підходу у виробничому процесі на підприємстві.

Саме це вимірює ефективність не лише виробничого процесу на підприємстві, але і в подальшому є стимулом для інноваційної активності й ефективності інноваційних процесів. І тут слід типово відобразити сучасну організаційну структуру із зазначенням само функціонуючих бізнес-процесів у них й на основі системного підходу виробничої системи (рис. 4).

І це означає, що саме підприємство PESA є провідним у Польщі – як за обсягами виробництва і реалізації продукції, так і масштабами перетворень у підприємницькій діяльності за рахунок лаз учення інших бізнес – одиниць.

Тому що кількість постачальників для даного підприємства становить 1800 одиниць – як у самій Польщі, так і за межами держави. Саме звідти на польському ринку виникла така метафора, як «Ефект Песи», що означає здатність підприємства досягати великих результатів за рахунок збільшених обсягів виробництва і реалізації продукції сприяти інноваційному розвитку не лише власних виробничих підрозділів, які працюють на основі самоокупності та самофінансування, але й інших підприємств як окремих господарських одиниць, які з ним співпрацюють.

Рис. 4. Управлінська структура і бізнес-процеси польського підприємства PESA

Тобто, розвиток підприємства PESA, яке є підприємством-еталоном, в подальшому відображається на розвитку інших підприємств через різні способи підтримки, стимулювання, і фінансування, у результаті чого

піднімається науково-технічний та інноваційний рівень розвитку як галузей виробничої діяльності, так і держави в цілому і поряд з тим вирішуються соціальні питання, як збільшення робочих місць.

А на підприємстві PESA працює приблизно 4 тисячі працівників, де продуктивність праці працівників підприємств, які співпрацюють з підприємством PESA, оцінюється у 90–100 тисяч злотих.

Крім цього слід зазначити, що виробничі потужності самого підприємства PESA задіяні постійно і ніколи не зупиняються, коли здійснюється випуск 10 вагонів на день.

Заключення

Всі бізнес-процеси, які є в системі управління на підприємстві, містять у собі такі функціональні блоки управлінської діяльності: стратегію, оргструктуру, логістику, фінанси. І ці блоки надають можливість керівникам, які мають достатні знання і досвід процесу реалізації управлінських рішень на основі процесного підходу, встановлювати довгострокові цілі та формувати стратегічні напрями діяльності підприємства.

А бізнес-процес – це потік роботи, що переходить від одного об'єкту діяльності до іншого, а якщо указувати на великі процеси, такі як підприємство – то від одного підрозділу (відділу, цеху, ланки, дільниці) до іншого, або бізнес – одиниць, які постійно співпрацюють з ним. Процеси можна описати на різних рівнях, але вони завжди мають початок, певну кількість кроків і чітко визначений результат.

У сучасних ринкових умовах бізнес-процеси всередині підприємства у першу чергу спрямовані на досягнення максимальної ефективності і результативності його діяльності шляхом перетікання функцій управління до процесів діяльності, пов'язаних із створенням виробу чи продукту з одного підрозділу в інший – для забезпечення своєчасності виконання замовлень, з меншою кількістю помилок і недоліків.

Саме бізнес-процеси, які містяться у системі управління разом із такими структурними одиницями, як цехи, відділки, дільниці, ланки та ін. означають локалізовану на них управлінську діяльність. В результаті чого децентралізованим способом оперативно приймаються управлінські рішення, забезпечується своєчасність технологічних операцій, досягається максимальний економічний ефект, заощаджуються ресурси і контролюються витрати для виробництва продукції і виробів.

Оскільки сучасний етап розвитку підприємницької діяльності та ринкових відносин в економіці держав стрімко змінюються, а технічні засоби для здійснення виробничих процесів на підприємствах удосконалюються та модернізуються, існує перспектива подальшого дослідження бізнес-процесів з метою пристосування до умов зовнішнього середовища та застосування зворотнього зв'язку для забезпечення постійної здатності задовольняти потреби споживачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ерыгин Ю.В. Методология и инструментарий планирования устойчивого инновационного развития предприятий ОПК. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Специальность 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами (промышленность). Красноярск, Сибирский государственный аэрокосмический университет имени академика М.Ф. Решетнева, 2005. 33 с.
2. Виноградова О. Особливості моделювання бізнес-процесів організації на принципах реінжинірингу. Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2005. – № 2. – С. 263 – 270.
3. 7 Нот менеджмента : настольная книга руководителя. – М. : ЭКСМО, 2007. – 828 с.
4. Злепко С.М., Мінцер О.П., Павлов С.В., Терещенко Ж.А., Костішин С.В., Белоусова О.В., Моторний А.П. Основи наукових досліджень: Навчально-методичний посібник. Луцьк: ЛБІ МНТУ, Вінниця, ВНТУ, 2011. 185 с.
5. Петренко М.І. Методика економічної оцінки ефективності інвестицій в інновації. Затверджено Міністром України у справах науки і технологій В.П. Семиноженко. – Київ, 1999. 30 с.
6. UNIDO. Организация объединенных наций по промышленному развитию. URL : <http://www.unido.ru>
7. Impact of Solaris Bus & Coach S.A. on the economy, society and the environment. URL : <http://www.solarisbus.com>
8. PESA. URL : http://www.pesa.pl/?lang=ru_ru
9. Как делают трамваи для Москвы. Репортаж с завода Песа. URL : <https://varlamov.ru/1233290.html>

Jerzy Chorażuk

Wyższa Szkoła Bankowa w Warszawie

Zdzisław Sirojć

Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

ORCID: 0000-0001-8416-1271

Studia Społeczne 31 (4) /2020

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 63–78

NIEKTÓRE POGLĄDY POLSKIEJ INTELIGENCJI NA GOSPODARKĘ W PRZEDEDNIU ZMIAN SYSTEMOWYCH W 1989 ROKU / *SOME VIEWS OF THE POLISH INTELLIGENTSIA ON THE ECONOMY BEFORE SYSTEMIC CHANGES OF 1989*

STRESZCZENIE

Treść artykułu stanowią poglądy polskiej inteligencji na sprawy gospodarcze pod koniec istnienia Polski Ludowej. Badanie świadomości społecznej obejmowało m.in.: ocenę sytuacji gospodarczej w Polsce, podstawowych mechanizmów hamujących rozwój kraju, zasad funkcjonowania gospodarki socjalistycznej oraz niektórych aspektów reformowania gospodarki, jak np.: zamykanie przedsiębiorstw nieprzynoszących zysku, zwalnianie pracowników, znoszenie dotacji dla przedsiębiorstw itp.

SŁOWA KLUCZOWE: GOSPODARKA, ŚWIADOMOŚĆ SPOŁECZNA, POLSKA LUDOWA.

SUMMARY

The content of the article is views of the Polish intelligentsia on economic issues at the end of the existence of People's Poland. The research included, among others, evaluation of the economic situation, principles of the socialist economy, basic mechanisms that inhibit the country's development and some aspects of economic reform.

KEY WORDS: ECONOMY, MANAGEMENT, AWARENESS, PEOPLE'S POLAND.

WSTĘP

W III kwartale 1988 roku Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) przeprowadziło badanie poglądów polskiej inteligencji. Było ono prowadzone przez zespół młodych badaczy pod kierunkiem prof. Stanisława Widerszpila¹. Badanie zostało przeprowadzone metodą sondażu diagnostycznego na dużej (reprezentatywnej) ogólnopolskiej próbie badawczej, liczącej 1241 osób oraz na próbie nadreprezentacyjnej (1594 osoby), co w sumie dało 2835 badanych przedstawicieli ówczesnej inteligencji. Było to największe badanie w historii polskiej inteligencji, ale do tej pory nie zostało szczegółowo zanalizowane (częstkowe fragmenty badania były publikowane przez członków zespołu badawczego tuż po badaniu).

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja wybranych ekonomicznych poglądów inteligencji u schyłku Polski Ludowej i tuż przed mającymi wkrótce po badaniu nadejść wielkimi zmianami w historii Polski, które nazwano transformacją ustrojową (systemową). Ma on dzisiaj bardziej wartość dokumentu historycznego i może posłużyć bardziej jako ewentualny materiał porównawczy, niż aktualne współczesne badania tej kategorii społecznej.

Istotnym składnikiem świadomości polskiej inteligencji były i są jej poglądy na sprawy gospodarcze. Stąd wśród ważnych celów badawczych ta problematyka znalazła swoje poczesne miejsce. W badaniu chodziło przede wszystkim o **pozyskanie informacji o poglądach inteligencji na ówczesną polską gospodarkę**.

Badanie obejmowało m.in.: ocenę sytuacji gospodarczej w Polsce, podstawowe mechanizmy hamujące rozwój kraju, zasady funkcjonowania gospodarki socjalistycznej oraz niektóre aspekty reformowania gospodarki, jak np.: zamykanie przedsiębiorstw nie przynoszących zysku, zwalnianie pracowników, znoszenie dotacji dla przedsiębiorstw. Szukano także odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim zakresie rozwijać np. prywatną własność w gospodarce, a przede wszystkim, jaki system funkcjonowania gospodarki powinien obowiązywać w Polsce?

SYSTEM GOSPODARCZY W POLSCE W OPINIACH INTELIGENCJI

Sondując przypuszczenie, że polską gospodarkę można naprawić, założono, że to badana inteligencja będzie miała szczególnie wyraźnie zdefiniowany pogląd na to, jakie mechanizmy lub metody zastosować w celu uzdrowienia funkcjonowania polskiej gospodarki. Zasadnicze założenie badania opinii dotyczącej tego wątku problemów polskiej gospodarki sprowadzało się do chęci poznania opinii badanych wobec słuszności zastosowania wybranych mechanizmów działania, które mogłyby

1 W badaniu, oprócz prof. S. Widerszpila, udział brali: J. Chorążuk, Z. Kuleszyński, P. Kwiatkowski, Z. Sirojć, E. Śmiłowski i T. Wierzbicka.

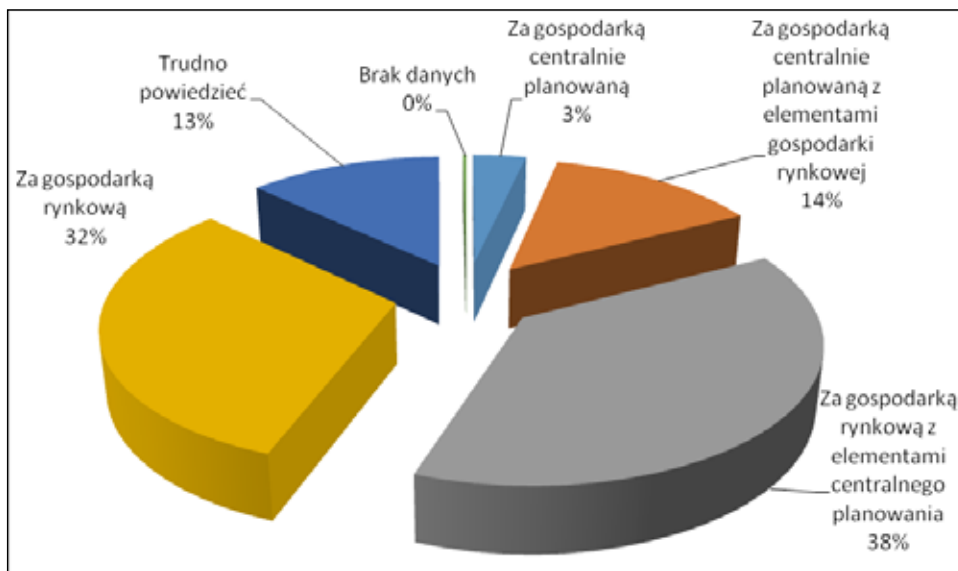
pomóc w lepszym jej funkcjonowaniu. Te mechanizmy były już ówczesnie publicznie dyskutowane, stąd ich właściwe miejsce w naszym badaniu.

Analizę poglądów polskiej inteligencji dotyczących sfery ekonomicznej dobrze ilustruje opinia badanych odnośnie nastawienia ich wobec obowiązującego w 1988 roku w Polsce modelu gospodarowania. Wyjściowym zagadnieniem tego badania była próba ustalenia, za jakim modelem gospodarowania w ogóle, niezależnie od tego jaki ustrój obowiązywał w Polsce, opowiada się badana inteligencja. Chodziło generalnie o określenie teoretycznych wizji gospodarowania. Generalnie, wizje te w ówczesnej rzeczywistości Polski Ludowej, sprowadzały się do oceny dwóch podstawowych rozwiązań ideologicznych: za gospodarką centralnie planowaną lub za gospodarką rynkową. Ta uproszczona wizja, ze względu na swoją prostotę, dobrze nadawała się do sondowania opinii na ten temat. Stąd, pytanie miało następującą formułę: *Za jakim systemem funkcjonowania gospodarki opowiada się Pan(i) osobiście?* Ta syntetyczna formuła analizy tego zagadnienia, pozwoliła wstępnie, na określenie kierunku oraz nastawienia badanych wobec tej sfery polskiej rzeczywistości. Wyniki zawarte są w diagramie 1.

Niezależnie od tego, jak patrzymy na ówczesne wyniki, powyższe pytanie, dotyczyło *sensu stricte* sfery gospodarczej, ale miało także wyraźny wydźwięk ideologiczno-polityczny. Na taki ogląd tego zagadnienia wskazują uzyskane odsetki odpowiedzi na poszczególne pytania. To co dominuje w tych wynikach, to totalna negacja gospodarki centralnie planowanej (tylko 3,5% wskazań akceptujących). Część badanych, pomimo że nie negowała jednoznacznie gospodarki centralnie planowanej, sugerowała jednak, aby połączyć ją z elementami gospodarki rynkowej (14,0% wskazań). Może to sugerować, że łudziła się, że jest to operacja możliwa, jako teoretyczna wizja przyszłości gospodarczej w Polsce.

Co więcej, jak wynika z uzyskanych danych, w świadomości badanej inteligencji pokutowały przekonania co do celowości i racjonalności gospodarki centralnie planowanej (38,0% wskazań). Może to sugerować zakorzenienie się w świadomości badanych zdobytego w dotychczasowym polskim szkolnictwie wykształcenia w duchu ekonomii socjalizmu. Do tej kategorii badanych z rozdwójoną jaźnią, można zaliczyć ponadto tych badanych, którym było *trudno powiedzieć* (12,8% wskazań), które rozwiązanie systemowe jest teoretycznie najbardziej właściwe.

Natomiast zwolennikami rozwiązań przyszłościowych okazało się 31,5% badanych, którzy optowali jednoznacznie za wizją gospodarki rynkowej. Wskazuje to, że ten odsetek badanej inteligencji nie miał żadnej wątpliwości co do optymalnych i przyszłościowych wizji rozwiązań sposobów gospodarowania w ogóle.

Diagram 1. System funkcjonowania gospodarki, za którym opowiadała się badana inteligencja

Z treści pytania wynikało, że pytanie to nie odnosiło się wprost do oceny wizji gospodarki funkcjonującej w Polsce. Jednakże przy interpretacji tych wyników nie sposób mieć wątpliwości, że to, co działo się w polskiej gospodarce, rzutowało na ogólną, teoretyczną ocenę diametralnie różnych rozwiązań systemowych i wizji gospodarczych w ówczesnym świecie. Stąd można domniemywać, że gdyby pytanie odnosiło się wprost do ewentualnych rozwiązań systemowych w Polsce, to podobną lub identyczną ocenę otrzymałaby ta wizja rozwiązań systemowych.

Istotną wskazówką, że powyższa konstatacja była silnie ugruntowana w świadomości badanej inteligencji, są wyniki uzyskane w pytaniu o ocenę sytuacji gospodarczej w ówczesnej Polsce. Założeniem było przekonanie, że to ocena sytuacji w polskiej gospodarce bezpośrednio rzutowała na ocenę kierunkowych wizji systemowych gospodarowania w ogóle, w tym systemu gospodarowania w naszym kraju.

INTELIGENCJA O SYTUACJI GOSPODARCZEJ KRAJU

Obecnie zajmujemy się analizą opinii badanej inteligencji na temat ówczesnej sytuacji gospodarczej w naszym kraju. Opinie badanej inteligencji na ten temat prezentują dane zawarte w tabeli 2.

Tabela 2. Ocena sytuacji gospodarczej w Polsce (w opinii badanej inteligencji)

L.p.	Skala oceny sytuacji gospodarczej w Polsce	w %
1.	Bardzo dobra	0,0
2.	Dobra	0,5
3.	Raczej dobra	1,2
4.	Ani dobra, ani zła	9,9
5.	Raczej zła	23,5
6.	Zła	30,5
7.	Bardzo zła	33,5
8.	Trudno powiedzieć	0,8
	Razem	100,0

Jest interesujące, że badana inteligencja nie miała problemu w ocenie sytuacji gospodarczej w kraju. Tylko 0,8 % badanych miało jakieś wątpliwości w jej ocenie i wskazało odpowiedź: *trudno powiedzieć*. Natomiast, że jest ona *bardzo dobra, dobra, lub raczej dobra* podało sumarycznie tylko 1,7% badanych. Nie dziwi więc, że na sytuację gospodarczą, jako *bardzo złą, złą i raczej złą* wskazało w sumie aż 87,0% badanej inteligencji. To istotne ustalenie wskazuje na silnie ugruntowaną świadomość inteligencji o fatalnej, a nawet tragicznej sytuacji gospodarczej w ówczesnej Polsce. Stąd powyższe wyniki będą istotnymi wskaźnikami dla zrozumienia opinii i ocen wielu innych analizowanych płaszczyzn oraz procesu wyjaśniania i interpretacji otrzymanych rezultatów badania. Między innymi będą służyły jako podstawa do analiz porównawczych z oceną sytuacji politycznej w Polsce.

W celu uwypuklenia istotności powyższych ustaleń zostanie przeprowadzona poniżej analiza porównawcza sytuacji politycznej i sytuacji gospodarczej. Wyjściowym założeniem tego zestawienia było przypuszczenie, że obie te oceniane sfery życia w Polsce wzajemnie silnie się korelują. Wyniki zawarte w tabeli 3. dają statystyczny obraz tego, jak wyglądały te wzajemne relacje.

Prezentowane statystyczne zestawienie danych, jednoznacznie wskazuje, jak ocena sytuacji gospodarczej w kraju rzutowała na ocenę sytuacji politycznej. Wartością dodaną tego zestawienia jest fakt, że obie oceny były uzyskane w tym samym czasie, i przez tą samą badaną zbiorowość, co oznacza, że nie ma wątpliwości, która sfera wpływała znacząco na siebie, jako zmienna wyjaśniająca.

Zestawienie wyników z obu ocenianych sfer daje podstawy do przeprowadzenia interesującej analizy ocen, dokonanej na ten temat przez badaną inteligencję.

Po pierwsze, zadziwia skala rozbieżności w tych ocenach. Ma się wrażenie, jakby oceny dotyczyły innych okresów w kraju, albo jakby dokonywały jej różne zbiorowości. Szczególnie zaskakujący jest fakt, że aż 14,9% badanej inteligencji podało, że **sytuacja polityczna** w owym czasie była *bardzo dobra, dobra, lub raczej dobra*, pomimo, że **sytuację gospodarczą** jako dobrą wskazało tylko 1,7%. Sprawia to wrażenie swoistego rozdwojenia jaźni. Wskazuje to, że ocena fatalnej sytuacji gospodarczej w Polsce tylko w niewielkim stopniu wpłynęła na tę grupę badanych w ocenie przez nich ówczesnej sytuacji politycznej.

Tabela 3. Porównanie opinii badanej inteligencji o sytuacji politycznej i gospodarczej w Polsce (w %)

L.p.	Skala oceny	Sytuacja gospodarcza	Sytuacja polityczna
1.	Bardzo dobra	0,0	0,2
2.	Dobra	0,5	3,4
3.	Raczej dobra	1,2	11,3
4.	Ani dobra, ani zła	9,9	35,7
5.	Raczej zła	23,5	21,8
6.	Zła	30,5	15,2
7.	Bardzo zła	33,5	7,4
8.	Trudno powiedzieć	0,8	5,0
	Razem	100,0	100.0

Jeszcze bardziej dramatycznie zróżnicowały się oceny sfery gospodarczej i politycznej na poziomie ocen, że są one *ani dobre, ani złe*. Odsetek przekonanych, że taka jest **sytuacja gospodarcza** podało tylko 9,9% badanych, a **sytuacja polityczna** – aż 35,7% badanych. Ten dramatyczny rozdźwięk w obu opiniach wskazuje na brak bezpośredniego przełożenia i korelacji oraz wpływu opinii dotyczących sfery gospodarczej na ocenę sytuacji politycznej.

Także kolejne oceny sytuacji gospodarczej i politycznej w Polsce na poziomie wskazującym, że sytuacja jest: *zła i bardzo zła* potwierdzają powyższe ustalenia, a szczególnie braku choćby minimalnej spójności w ocenach. Badani np. wskazali, że sytuacja gospodarcza jest *bardzo zła* w 33,5%, a polityczna tylko w 7,4%.

Po drugie, widać zasadniczą różnicę w ocenach na obu prezentowych skalach. Świadczy to o głębokim rozdźwięku w rozumieniu przez badaną inteligencję procesów zachodzących w gospodarce i polityce kraju. Wydaje się, że wyjaśniającą podstawą tego zasadniczego różnicowania opinii badanej inteligencji w obu tych sferach funkcjonowania państwa jest okres przeprowadzonego badania. Chodzi o to, że pomimo iż w 1988 roku sytuacja polityczna w Polsce była daleka od stabilnej, to jednakże panowało powszechne przekonanie, o narastającej słabości

władzy politycznej, o rosnącej sile pozycji opozycji, o istotnej pozycji i roli Kościoła w procesie politycznym. W tym sensie, dla badanej inteligencji, sytuacja polityczna była coraz lepsza, gdyż władza w wielu aspektach ustępowała, a rosła w siłę opozycja. Natomiast w sferze gospodarczej, od co najmniej dwóch dekad, następował proces coraz to większej niewydolności gospodarczej. Załamywały się kolejne plany gospodarcze, drastycznie spadała wydajność przestarzałego parku maszynowego, nie inwestowano w gospodarkę, drastycznie pogarszała się sytuacja na rynku, co dawało w rezultacie narastające poczucie coraz to gorszej sytuacji gospodarczej.

Po trzecie, powyższe wyniki i ustalenia trudno interpretować z dzisiejszej perspektywy gospodarczej, czy politycznej. Patrząc na tak ukształtowane dane statystyczne można dojść do wniosku, że ówczesna propaganda i środki masowego przekazu niezwykle skutecznie zakłócały ocenę rzeczywistego stanu sytuacji gospodarczej, a jeszcze silniej sytuacji politycznej. Może to wskazywać, że ówczesna propaganda sukcesu, wobec oczywistych kłopotów rynkowych, nie była w stanie zatuszować rzeczywistej sytuacji gospodarczej, natomiast dosyć skutecznie, poprzez środki masowego przekazu, manipulowała nastojami i poglądami oraz świadomością polskiego społeczeństwa, a nawet polskiej inteligencji, szczególnie na płaszczyźnie politycznej.

Badacze zapytali ankietowanych także o ich opinię o tym, czy sytuacja gospodarcza w Polsce poprawi się w ciągu najbliższych dwóch lat? Założeniem było, że trudności gospodarcze w kraju uda się przezwyciężyć, i co jest oczywiste, sytuacja gospodarcza unormuje się. Pytano więc badaną inteligencję, czy *de facto* wierzą w taką perspektywę? Wynik tej wiary pokazują dane zawarte w tabeli 4.

Tabela 4. Perspektywa poprawy sytuacji gospodarczej w Polsce w ciągu najbliższych dwóch lat

L.p.	Czy sytuacja gospodarcza w Polsce poprawi się w ciągu najbliższych dwóch lat?	w %
1.	Zdecydowanie się poprawi	0,8
2.	Raczej się poprawi	14,8
3.	Pozostanie bez zmian	23,5
4.	Raczej się pogorszy	35,1
5.	Zdecydowanie się pogorszy	11,5
6.	Trudno powiedzieć	14,3
	Razem	100,0

Wypowiedzi badanej inteligencji na ten temat nie pozostawiają złudzeń. Jak się okazuje, zdecydowanych optymistów było śladowa liczba badanych, tylko – 0,8%. Umiarkowanych optymistów było 14,8%, co daje po zsumowaniu tych danych tylko

15,6% optymistycznie nastawionych badanych w tej kwestii. Ten skromny odsetek optymistów bazował zapewne na nadziei wynikającej z przeświadczenia, że gorzej być już nie może, że powinno być tylko lepiej.

W wypowiedziach badanych dominują natomiast oceny raczej pesymistyczne i bardzo pesymistyczne. Ocen raczej pesymistycznych – czyli opinii, że sytuacja gospodarcza *pozostanie bez zmian* było – 23,5%. Ten pesymizm opinii w stosunku do rozwoju sytuacji gospodarczej na przyszłość wynikał zapewne z faktu, że w czasie badania aż 64,0% badanych postawiło diagnozę, że sytuacja gospodarcza jest *raczej zła i bardzo zła*. Ta diagnoza zapewne w istotnym stopniu uwarunkowała przyszłościową prognozę w tym zakresie. Oznacza to, że wiara badanej inteligencji w ocenie rozwoju gospodarki w niedalekiej przyszłości zamknęła się wokół przekonania, że ponieważ jest bardzo źle, to zapewne w przyszłości nie będzie lepiej.

Powyższe przekonanie jeszcze silniej zostało wyrażone w opinii tych badanych, którzy twierdzili, że sytuacja gospodarcza *raczej się pogorszy* lub *zdecydowanie się pogorszy* – 46,6% takich wskazań. A więc prawie połowa badanych przewidywała czarny scenariusz rozwoju sytuacji gospodarczej w ciągu dwóch kolejnych lat.

Na tle powyższych ustaleń, w celu uwypuklenia różnic, w opiniach dotyczących oceny w najbliższej przyszłości sytuacji politycznej i gospodarczej prezentuje się je w tabeli 5.

Tabela 5. Perspektywa poprawy sytuacji politycznej i gospodarczej w Polsce w ciągu najbliższych dwóch lat (w opinii badanej inteligencji, w %)

L.p.	Czy w Polsce poprawi się sytuacja:	Zdecydowanie się poprawi	Raczej się poprawi	Pozostanie bez zmian	Raczej się pogorszy	Zdecydowanie się pogorszy	Trudno powiedzieć
1.	polityczna	1,5	22,3	43,3	14,7	2,4	15,8
2.	gospodarcza	0,8	14,8	23,5	35,1	11,5	14,1

Jest wielce charakterystyczne, jaka była siła wiary badanej inteligencji w to, że **sytuacja polityczna** w kraju *pozostanie bez zmian* (43,3% wskazań) pomimo tego, że aż 46,6% badanych sądziło, że **sytuacja gospodarcza** pogorszy się (jest to suma odpowiedzi: *raczej się pogorszy* i *zdecydowanie się pogorszy*). Wskazano jednocześnie, że według 17,1 % badanych **sytuacja polityczna** *pogorszy się*. Jawi się w związku z tym pytanie: na czym opierało to optymistyczne w sumie przekonanie, że **sytuacja polityczna** *pozostanie status quo*? Ta wiara w *status quo* sytuacji politycznej w Polsce, na tle braku wiary w poprawę sytuacji gospodarczej (15,6% wskazań) pokazuje skalę dezorientacji politycznej ówczesnie badanej inteligencji. Przecież trudno oczekiwać, że polska inteligencja nie rozumiała faktu, że podstawową przyczyną złych nastrojów politycznych była tragiczna sytuacja gospodarcza kraju.

Dezorientacja polityczna oraz przekonanie o niezmienności i trwałości ustroju politycznego jest charakterystyczną cechą badanej ówczesnie polskiej inteligencji.

Co może tłumaczyć takie opinie i poglądy badanej inteligencji? Można pokusić się w tym względzie jedynie o **ogólny zarys** stanu świadomości badanej inteligencji. Brak jest bowiem, w kwestionariuszu ankiety pytań pogłębiających ten temat.

Po pierwsze, na podstawie uzyskanych wyników można odnieść wrażenie, że badana inteligencja, w jakimś zakresie, wierzyła w trwałość ówczesnego systemu politycznego, na co wskazują zsumowane odsetki odpowiedzi na pytanie, czy sytuacja polityczna w Polsce poprawi się? Na odpowiedź, że sytuacja *zdecydowanie się poprawi, raczej się poprawi oraz pozostanie bez zmian*, wskazało aż 67,1% badanych.

Po drugie, aż 39,1% badanej inteligencji oświadczyło, że sytuacja gospodarcza – pomimo oczywistych kłopotów – w zasadzie albo się poprawi, albo pozostanie bez zmian (zsumowane odsetki: *zdecydowanie się poprawi, raczej się poprawi oraz pozostanie bez zmian*).

Po trzecie, uzyskane wyniki wskazują, że w ówczesnym okresie, badana inteligencja cechowała się silną dezorientacją rzeczywistej sytuacji tak w sferze politycznej, jak i w sferze gospodarczej. Dezorientacja ta była szczególnie jaskrawa na tle rażąco odmiennych ocen sytuacji politycznej i gospodarczej, pomimo, że w obu badanych sferach sytuacja była podobnie krytyczna.

STOPIEŃ AKCEPTACJI WŁASNOŚCI PRYWATNEJ

Badaczom przyświecało także przekonanie, że istnienie i funkcjonowanie prywatnej inicjatywy zapewniłoby rozwój kraju i w istotnym zakresie wpłynęłoby na życie codzienne Polaków.

Założeniem badawczym była więc chęć pozyskania opinii i ocen dotyczących kluczowych gałęzi gospodarki krajowej, które w Polsce znajdowały się w gestii gospodarki państwowej, a w gospodarce rynkowej znajdują się, w większości we władaniu prywatnych właścicieli. Dotyczyło to także opinii dotyczących np. oświaty, czy szczególnie zaniedbanej sfery życia codziennego – służby zdrowia.

Pytanie kwestionariusza ankiety nakierowane było na uzyskanie opinii, w jakich sferach i w jakim zakresie życia gospodarczego i społecznego możliwa jest w Polsce prywatna inicjatywa? Pytania te były w owym okresie, za premierostwa Mieczysława Rakowskiego, już na porządku dziennym debaty politycznej i nie stanowiły politycznego tabu. Stąd badanie o charakterze socjologicznym wpisywało się w tą ogólną debatę, nadając jej empiryczny i merytoryczny ogład.

W założeniach badania tego problemu przyjmowano ostrożnie, że polska inteligencja znajdzie się w forpoczcie społecznych środowisk, które będą opowiadały się za rozwiniętą gospodarką liberalną. Czy i w jakim zakresie to założenie okazało się słuszne, zweryfikowały uzyskane wyniki, zawarte w tabeli 6.

Zamieszczone wyniki i związane z nimi oceny, zostały uszeregowane od ocen najbardziej dopuszczających prywatną inicjatywę do różnych sfer życia społeczno-gospodarczego, do ocen najbardziej ograniczających prywatną inicjatywę w polskiej gospodarce.

Pierwszą refleksją, jaka nasuwa się po analizie powyższych wyników, to olbrzymia lub bardzo duża akceptacja prywatnej inicjatywy w tych sferach życia gospodarczego, które były znane badanym z codziennych kontaktów.

Tabela 6. Stopień akceptacji prywatnej inicjatywy (firm prywatnych) w niektórych sferach gospodarki (w %)

L.p.	Sfery gospodarki	Bez ograniczeń	W ograniczonym zakresie	W wyjątkowych przypadkach	Nie dopuścić w ogóle	Trudno powiedzieć
1.	Rzemiosło	79,1	18,2	0,9	0,4	1,4
2.	Handel	61,7	33,3	2,3	1,2	1,4
3.	Niewielkie zakłady przemysłowe	55,1	33,6	6,7	2,4	2,1
4.	Służba zdrowia	34,3	37,8	7,6	16,5	3,6
5.	Handel zagraniczny	27,1	35,4	13,4	17,2	6,8
6.	Średniej wielkości zakłady przemysłowe	26,9	38,3	18,3	11,4	4,9
7.	Oświata	26,4	33,1	10,5	24,9	5,0
8.	Banki	21,7	31,6	15,8	20,8	10,0
9.	Wielkie zakłady przemysłowe	12,5	21,1	20,9	38,4	6,9
10.	Przemysł ciężki	11,6	19,1	16,7	43,4	9,1

Rzemiosło, handel, czy niewielkie zakłady przemysłowe były znane z codziennej praktyki społecznej i nie stanowiły w świadomości badanej inteligencji ideologicznego zagrożenia, czy groźby masowych konfliktów lub kolizji ideologicznych z gospodarką planową. Wydaje się, że te postawy stanowiły tzw. kalkę poglądów oficjalnej propagandy sukcesu w tym względzie. W stosunku do wymienionych sfer gospodarki, odsetki tych badanych, którzy twierdzili, że nie należy ich w ogóle dopuścić do polskiej gospodarki były śladowe, np. 0,4%, czy 1,2%. Świadczy to

o daleko idącej ideologicznej akceptacji proponowanych rozwiązań wobec dotychczas funkcjonujących w gospodarce, jak i o ich akceptacji psychologicznej.

Po drugie, w stosunku do kilku sfer gospodarki: wielkich zakładów przemysłowych, a szczególnie do przemysłu ciężkiego, strach ideologiczny badanej inteligencji miał wielkie oczy. Ich opinia, aby *bez ograniczeń* dopuścić prywatną inicjatywę (firmy prywatne) do tych dwóch sfer gospodarki w Polsce, akceptowało tylko 12,5% i 11,6% badanej inteligencji. Natomiast za kategorią odpowiedzi, aby *nie dopuścić w ogóle* prywatnej inicjatywy (firm prywatnych) do tych dwóch sfer gospodarki w Polsce optowało aż 38,4% i 43,4% badanych. Dane te jednoznacznie wskazują, że badana inteligencja nie była mentalnie przygotowana, czy też przekonana merytorycznie do rozwiązań gospodarki rynkowej w Polsce, czyli do liberalizmu gospodarczego.

Po trzecie, uzyskane wyniki wskazują, że badana inteligencja w zasadzie nie miała wątpliwości w jednoznacznym ocenianiu i opiniowaniu, tego jak należy postępować w różnych sferach gospodarki. Odpowiedzi *trudno powiedzieć* występowały w symbolicznych odsetkach, z wyjątkiem banków i przemysłu ciężkiego. Oznacza to, że polska inteligencja miała silnie skryształizowane poglądy, jak należy postępować wobec podstawowych dla polskiej gospodarki gałęzi. A to wskazuje, że jej poglądy zostały uformowane w dalekiej przeszłości, podczas studiów nad ekonomią socjalizmu, ale także pod wpływem ówczesnej propagandy.

Po czwarte, rzeczywiste, ale uśrednione, poglądy badanych wobec liberalizacji polskiej gospodarki ujawniają się dopiero wówczas, gdy dokona się agregacji poglądów na poziomie ocen, aby dopuścić prywatną inicjatywę (firmy prywatne) do różnych sfer **w ograniczonym zakresie** oraz **w wyjątkowych przypadkach**. Wówczas zsumowane negatywne opinie wobec wszystkich ocenianych sfer życia społeczno-gospodarczego wyglądają następująco (zagregowane dane podane malejąco):

1. Średniej wielkości zakłady przemysłowe	– 56,6%
2. Handel zagraniczny	– 48,8%
3. Banki	– 47,4%
4. Służba zdrowia	– 45,4%
5. Oświata	– 43,6%
6. Wielkie zakłady przemysłowe	– 42,0%
7. Niewielkie zakłady przemysłowe	– 40,3%
8. Przemysł ciężki	– 36,8%
9. Handel	– 35,6%
10. Rzemiosło	– 19,1%.

Te zagregowane dane pokazują skalę obaw wobec ewentualnej liberalizacji różnych sfer polskiej gospodarki. W zasadzie od około 35% do 50% badanych negowała w mniejszym, czy większym stopniu ten proces. Ówczesne negatywne nastawienie ideologiczne wobec tego procesu nie budziło w świadomości badanych większych wątpliwości.

CZYNNIKI HAMUJĄCE ROZWÓJ POLSKI

Powszechna świadomość złej sytuacji w kraju skłoniła badaczy do próby zdiagnozowania, przy pomocy opinii badanej inteligencji, podstawowych hamulców rozwoju Polski. Do tego celu posłużyło pytanie, na ile polska inteligencja rozumie podstawowe mechanizmy hamujące rozwój ówczesnej Polski Ludowej? Jego sens nie sprowadzał się do dylematu, czy polska inteligencja zna i rozumie te mechanizmy, bo to byłoby jej uwłaczające, ale jak głęboko rozumie te mechanizmy i determinanty oraz jak rozkłada się statystycznie struktura różnych zmiennych tego procesu. W podtekście próby zdiagnozowania tego zagadnienia tkwiło pytanie, oczywiście niesformułowane wprost, w jakich kategoriach badana inteligencja postrzega proces hamowania rozwoju kraju? Czy głównym winowajcą są zjawiska i procesy polityczno-ideologiczne, czy raczej gospodarcze? A więc, czy problemy rozwojowe Polski są natury ideologicznej, czy raczej kompetencyjnej? Jeszcze głębiej tkwiło niewypowiedziane pytanie: czy ustroj socjalistyczny jest dobry, a jeżeli tak, to czy za problemy rozwojowe winna jest niewłaściwa realizacja jego założeń?

Próba odpowiedzi na te pytania jest sprawdzianem inteligencji i jej przygotowania, czy kompetencji w społecznym i politycznym procesie kierowania krajem. Przy konstrukcji tego pytania kołatała się gdzieś w podświadomości badaczy nadzieja, że badana inteligencja, odpowiadając na poniższe pytanie, zarysuje jasny i spójny obraz naprawy Rzeczypospolitej. Treść pytania była następująca: *Co, Pana(i) zdaniem, w największym stopniu hamuje pomyślny rozwój naszego kraju?* Wyniki zawarte są w tabeli 7.

Tak postawione pytanie wyjątkowo zmobilizowało badaną inteligencję do uzewnętrznienia swoich poglądów na ten temat. Stąd prosty wniosek, że badani mają na ten temat wiele do powiedzenia. Bogactwo zgłoszonych propozycji i rozwiązań systemowych potwierdza ich przygotowanie intelektualne do formułowania śmiałych ocen i diagnozowania nieprawidłowości.

Analiza danych pokazuje, że w tym przypadku, założenia badania nie zostały potwierdzone. Trzeba mieć jednak świadomość, że badani, w oczekiwaniu ankietera na krótkie odpowiedzi odnośnie sformułowanych pytań o hamulce pomyślnego rozwoju państwa, mogli mieć trudności w sformułowaniu logicznej i spójnej odpowiedzi na ten temat w krótkim czasie. Prawdopodobnie z tego powodu pojawiło się

rozproszenie odpowiedzi, a nie syntetyczna odpowiedź, czy całościowa diagnoza tego zjawiska.

Tabela 7. Mechanizmy i determinanty hamujące rozwój Polski (w opinii badanej inteligencji)

L.p.	Mechanizmy i determinanty hamujące rozwój Polski (wraz z wybranymi przykładami uzasadnień)	w %*
1.	Biurokracja – przerost administracji, opieszałość przy podejmowaniu decyzji	11,3
2.	Złe zarządzanie – zła polityka, błędy w zarządzaniu, brak gospodarza	10,7
3.	Zła polityka gospodarcza – brak inwestycji, dyktat węgla i stali, błędne decyzje w gospodarce, rabunkowa gospodarka, marnotrawstwo	10,7
4.	Zła praca – niska jakość produkcji, niska wydajność, zły stosunek do pracy, niska dyscyplina, brak szacunku do pracy	10,2
5.	Zadłużenie kraju – utrudnienia ze strony Zachodu, trudności w handlu z Zachodem	10,2
6.	Wadliwy system gospodarczy – odstępianie od zasad ekonomiki, złe mechanizmy ekonomiczne, brak samoregulacji w gospodarce, przewaga ideologii nad ekonomią, brak konkurencji	10,2
7.	Niekompetencja władzy – głupota władzy, brak wyobraźni, niskie wykształcenie władzy, brak jej inicjatywy	8,5
8.	Zła polityka kadrowa – nieodpowiedni ludzie na stanowiskach, brak kompetencji, nieumiejętność doboru kadr	7,7
9.	Zła organizacja pracy – zła organizacja przedsiębiorstw, złe warunki pracy, braki surowcowe, bałagan, marnotrawstwo czasu pracy	7,0
10.	Brak konsekwencji w działaniu władz – nierealizowanie planów i programów, zbyt częste zmiany decyzji, niespełnianie obietnic	6,6
11.	Brak motywacji do dobrej pracy – zła wycena pracy, niewłaściwe systemy płacowe, niskie wynagrodzenie	6,6
12.	Sposób reformowania gospodarki – brak koncepcji wdrażania reformy, ślamazarność, przestarzałe zarządzanie, zbyt powolne przezwyciężanie nawyków	5,9
13.	Brak zgody narodowej – brak jedności, nie dogadanie się władzy ze społeczeństwem, wzajemne niezrozumienie, strajki	5,9
14.	System prawny – nadmiar przepisów, stare przepisy, sprzeczne przepisy, za dużo uchwał	5,6
15.	Upadek wartości pieniądza – niestabilizowany rynek, wysokie ceny, inflacja	5,3
16.	Wadliwy system polityczny – ustrój socjalistyczny, monopartyjność, komuniści, brak opozycji, złe kierownictwo partii	5,0
17.	Apatia społeczeństwa – brak zaufania do władz, brak wiary w lepsze jutro, brak perspektyw, niepewność jutra	4,4
18.	Brak koncepcji rozwoju kraju – brak programu, doraźne działania, nieumiejętność rozwiązywania problemów	4,3

L.p.	Mechanizmy i determinanty hamujące rozwój Polski (wraz z wybranymi przykładami uzasadnień)	w %*
19.	Winy i przywary władz – niesprawiedliwość władzy, jej prywatą, skorumpowanie, kumoterstwo, zachowawczość, rządzi władzy	4,2
20.	Polityka zagraniczna i handel zagraniczny – zapatrzenie na Wschód, nierówna wymiana handlowa	3,7
21.	Specyficzne cechy i zachowania Polaków – niskie morale, lenistwo, głupota, mentalność Polaków, zapatrzenie na Zachód	3,5
22.	Zacofanie techniczne – zbyt wolne wdrażanie postępu technicznego, przestarzała technika, brak nowoczesności, długa droga od pomysłu do przemysłu	3,3
23.	Patologie społeczne – nieprzestrzeganie prawa, pijaństwo, łapówkarstwo	2,8
24.	Niedocenywanie inteligencji – jej upośledzenie, niedocenywanie fachowców, słabe wynagrodzenie	2,7
25.	Brak indywidualnej odpowiedzialności – za: decyzje, pracę, działanie	2,6
26.	Zbyt wolne reformowanie systemu społeczno-politycznego, zbyt duża centralizacja, powolne reformy polityczne, zbyt wolna demokratyzacja	2,4
27.	Konserwatyzm w myśleniu i działaniu – brak elastyczności, brak odwagi do zmian, przestarzałe poglądy	2,4
28.	Brak rotacji we władzach – karuzela kadrowa, ciągle ci sami rządzą	1,9
29.	System fiskalny – podatki, hamowanie prywatnych firm, rzemiosła	1,6
30.	Przeszłość historyczna – oddziedziczone skutki błędów ekonomicznych i politycznych, zacofanie gospodarcze	1,6
31.	Brak szans dla młodych – nie mogą wykorzystać kwalifikacji, emigrują, niewiara w ich możliwości	1,5
32.	Brak demokracji i humanizmu – brak swobód obywatelskich, tłumienie inicjatywy obywatelskiej, niechęć do krytyki władz	1,5
33.	Nierzetelna informacja i propaganda – nie wiadomo komu wierzyć, nie ujawnia się prawdy, nieprawdziwe bilanse budżetu państwa	1,1
34.	Niesprawiedliwość społeczna	1,0
35.	Dominacja partii i partyjnych – za dużo działaczy, zarządzanie gospodarką przez partię, przerost aparatu partyjnego	0,8
36.	Brak bezrobocia i konkurencji na rynku	0,8
37.	Złe reformowanie gospodarki – zła reforma, etapy reformy	0,7
38.	Niezrealizowane zasady socjalizmu – nierealne traktowanie założeń ustroju, nieszanowanie zasad równości, mała wrażliwość władzy	0,7
39.	Błędy w rolnictwie – nadmierne rozdrobnienie, nadmierna kolektywizacja, złe traktowanie rolnictwa i rolników	0,3

*) odsetki nie sumują się do 100%, gdyż badani mogli wskazywać wiele odpowiedzi.

Jak zwykle przy tego typu rozbudowanych tabelach z wieloma sugestiami, jawi się konieczność choćby wstępnego zinterpretowania uzyskanych wyników. Oczywiście poniższe interpretacje jedynie zachęcają do ich samodzielnego pogłębienia i analiz.

Po pierwsze, w poglądach badanych nie przebiła się żadna zasadnicza teza wskazująca na dominującą zależność systemową, którą można by obarczyć, czy wskazać, jako główną determinantę procesu hamowania rozwoju kraju. Bogactwo rozproszonych wskazań sugeruje, że chodzi raczej o splot różnorodnych, wzajemnie zazębiających się przyczyn natury gospodarczej, organizacyjnej i politycznej.

Po drugie, wśród zgłoszonych hamulców rozwoju kraju nie pojawiły się, ku pewnemu zaskoczeniu, wyraźne akcenty natury politycznej, czy ideologicznej. Okazało się, że poglądy badanej inteligencji w tej sprawie koncentrowały się w zasadzie na zagadnieniach złych rozwiązań systemowych, na braku kompetencji, na konserwatyzmie myślenia, na zacofaniu technologicznym, a w niewielkich odsetkach na złych założeniach ustrojowych, czy ideologicznych.

Po trzecie, w tych wypowiedziach zdecydowanie dominuje, co prawda rozproszony w wielu odpowiedziach, ale wyraźny nurt wskazań z zakresu złego zarządzania gospodarką i złych rozwiązań systemowych, jako podstawowego hamulca rozwoju kraju. Te rozproszone wypowiedzi wskazanych hamulców, stanowią pewnego rodzaju macierz, których suma poszczególnych elementów daje wgląd w skomplikowany mechanizm różnego rodzaju blokad rozwojowych kraju.

Po czwarte, jest zastanawiające, że badana w 1988 roku polska inteligencja w stosunkowo niewielkim odsetku obarcza za hamujący proces rozwoju kraju ówczesną władzę polityczną. Przynajmniej wyraźnie i jednoznacznie tego nie artykułuje. Ta władza, i jej negatywne skutki działania, oczywiście są dostrzegane i przebijają się w kontekście wielu wypowiedzi, jednakże nie są to oskarżenia zaakcentowane wprost, a przynajmniej jest ich niewiele. Inteligencja odpowiadając na pytanie o hamulce rozwoju kraju, dokonuje różnych ocen gospodarki, traktując ją, niejako autonomicznie. Można w tym miejscu odnieść takie wrażenie i zaryzykować dyskusyjną tezę, że w myśleniu ówczesnej polskiej inteligencji dało się odczuć – oczywiście pośrednio – tęsknotę za takim rządzeniem gospodarką i krajem, które pośrednio, zaakceptowało współczesne społeczeństwo chińskie. Wygląda to na „chiński syndrom”, gdzie można zaobserwować, w pewnym stopniu, społeczne przyzwolenie na to, aby u władzy byli komuniści, byle dobrze zarządzili gospodarką, byle kraj się rozwijał, a ludzie żyli dostatnio.

Po piąte, w zacytowanych odpowiedziach jednoznacznie przebiega przekonanie, że hamującymi czynnikami są nasze, wewnętrzne, polskie determinanty, a nie jakieś

zagraniczne hamulce (oprócz jednej, mało odsetkowej sugestii w tym zakresie). Ma się takie wrażenie w tym wypadku, że w opinii badanych, jest to tylko polska przy-padłość nieumiejętnego gospodarowania, a nie splot sprzysięgłych i niechętnych Polsce zewnętrznych środowisk lub mechanizmów gospodarczych o wielkiej de-strukcyjnej sile.

Po szóste, badana inteligencja dostrzegła i dokonała znakomitego przeglądu w za-sadzie wszystkich możliwych negatywnych determinant i hamulców polskiej go-spodarki. W swych ocenach nie oszczędziła także samego społeczeństwa, a więc i pośrednio siebie, jako jednego z wielu hamulców rozwojowych kraju.

Po siódme, we wskazywaniu hamulców rozwoju naszego kraju pojawiły się sto-sunkowo mało, i o skromnym wymiarze odsetkowym, wskazania tzw. miękkich społecznych hamulców tego rozwoju. Na przykład w niewielkich odsetkach wska-zywano na brak demokracji i humanizmu, czy brak swobód obywatelskich oraz tłumienie inicjatywy obywatelskiej – 1,5% wskazań, na nierzetelną informację i propagandę – 1,1% wskazań, czy na niesprawiedliwość społeczną – 1,0% wskazań. Można odnieść wrażenie, że inteligencja w tym zakresie myślała bardzo racjonalnie i nie wyolbrzymiała w swoich ocenach znaczenia czynników pozagospodarczych.

Zgłaszając, a raczej ujawniając w badaniu, różnorodne hamulce rozwoju kraju, ba-dana inteligencja miała zapewne pełną świadomość tego, jakie one rodzą skutki społeczne. Wiedziała, że powyżej wymienione błędy i negatywne zjawiska w roz-woju naszego kraju, musiały w konsekwencji rodzić określone nastroje społeczne. W rezultacie, co oczywiste, hamulce rozwoju kraju, czy brak rozwoju kraju w wielu płaszczyznach pod koniec okresu Polski Ludowej, musiały wytworzyć wśród spo-leczeństwa określone napięcia społeczne i polityczne. Ich rozwój i skutki dzisiaj są znane. Mamy gospodarkę rynkową i demokratyczny ustrój państwa. Pozwala to nam w nieco szerszy sposób spojrzeć na ówczesne polityczne i gospodarcze prob-lemy Polski. Niezależnie od głębszego poznawania uwarunkowań zmian społecz-nych, które miały miejsce w Polsce w roku 1989, zasadnym jest stałe badanie i ujaw-nianie przemian, jakie zachodziły i zachodzą w świadomości społecznej Polaków.

CHIŃSKA INICJATYWA PASA I SZLAKU A PROCESY GLOBALIZACJI W XXI WIEKU / *THE CHINESE BELT AND ROAD INITIATIVE AND THE PROCESSES OF GLOBALIZATION IN THE 21ST CENTURY*

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest ocena współzależności, rywalizacji i reperkusji wywołanych przez Inicjatywę Pasa i Szlaku w skali globalnej w XXI wieku. Zwracając uwagę na zmianę dynamiki globalizacji i znaczne różnice w stosunku do przemian dwudziestowiecznych. Formuluje się problemy badawcze w formie pytań: czy rozwój Azji Wschodniej i Chin to tylko kolejny epizod wzrostu i upadku narodów, kolejne przetasowania kapitalizmu, przeniesienie centrów akumulacji bez wpływu na logikę akumulacji? Czy też rozwój ten będzie trwały a tendencja długookresowa, warunkująca przemiany globalne w XXI wieku?

Aktualnie Chiny, tak jak i cały świat, walczy z globalnym kryzysem spowodowanym epidemią wirusa covid-19, wydaje się jednak, że gospodarka ta znacznie mniej odczuła jej skutki. Dlatego nadal należy twierdzić, że IPS to realna, zintegrowana strategia. Stwierdzono, że ChRL dla swojej ekspansji potrzebuje budowy nowoczesnej infrastruktury dla chińskiej ekspansji, a państwa rozwijające się potrzebują inwestycji zagranicznych. Dlatego korzyści z wdrażania IPS wydają się obopólne. Dlatego strategia wdrożenia IPS będzie kontynuowana nawet przy próbach jej blokowania ze strony USA. Najprawdopodobniej jednak sam przebieg IPS będzie ulegał zmianie. Stwierdza się, że rozwój Azji Wschodniej i Chin będzie trwały a tendencja długookresowa, warunkująca przemiany globalne w XXI wieku będą opierały się na inicjatywie IPS.

SŁOWA KLUCZOWE: CHIŃSKA INICJATYWA PASA I SZLAKU (IPS), GLOBALIZACJA, CHINY, RYNEK MIĘDZYNARODOWY.

ABSTRACT

The aim of this article is to assess the interdependencies, rivalry and repercussions caused by the Belt and Road Initiative on a global scale in the 21st century. Noting the change in the dynamics of globalization and significant differences from the twentieth-

century changes. Research problems are formulated in the form of questions: is the development of East Asia and China just another episode of the growth and decline of nations, another reshuffle of capitalism, the transfer of accumulation centers without affecting the logic of accumulation? Or will this development be permanent and the long-term tendency conditioning global changes in the 21st century?

Currently, China, as well as the rest of the world, is struggling with the global crisis caused by the covid-19 epidemic, but it seems that the economy has been much less affected by its effects. Therefore, it is still to be argued that IPS is a viable, integrated strategy. It was found that the PRC needs to build modern infrastructure for Chinese expansion for its expansion, and developing countries need foreign investment. Therefore, the benefits of implementing IPS seem to be mutual. Therefore, the implementation strategy will be continued even if the US tries to block it. Most likely, however, the course of the IPS itself will change. It is stated that the development of East Asia and China will be sustained and that the long-term tendency conditioning global changes in the 21st century will be based on the IPS initiative.

KEY WORDS: CHINESE BELT AND ROAD INITIATIVE (BRI), GLOBALIZATION, CHINA, INTERNATIONAL MARKET.

WSTĘP

Dynamika globalizacji w XXI wieku znacznie różni się od globalizacji XX wieku i obejmuje nową geografie handlu, słabszą hegemonię i rosnącą wielobiegowość. To rodzi główne pytania. Czy rozwój Azji Wschodniej i Chin to tylko kolejny epizod wzrostu i upadku narodów, kolejne przetasowania kapitalizmu, przeniesienie centrów akumulacji bez wpływu na logikę akumulacji? Czy też rozwój ten będzie trwały a tendencja długookresowa? Zmiany w gospodarce światowej, w tym w procesach globalizacji skłoniły Chiny do wypracowania nowych formuł, które mają pozwolić w XXI wieku na umocnienie swojej pozycji na rynku globalnych. W ten sposób ChRL przystąpiła do wdrażania Inicjatywy Pasa i Szlaku – IPS. Aktualnie Chiny, tak jak i cały świat, walczą z globalnym kryzysem spowodowanym epidemią wirusa covid-19, której rozprzestrzenienie się świadczy o znaczeniu globalizacji w XXI wieku. Coraz większy i bardziej dynamiczny przepływ ludności sprawił, że fizyczne granice państw nie sprawiają, że zjawiska zachodzące po drugiej stronie globu, nie będą skutkowały zmianami w innych miejscach. Chiński rząd dostrzegając coraz szybsze przepływy w zglobalizowanym świecie, chcąc je wykorzystać do zwiększenia rozwoju swojej gospodarki i zapewnienia rozwoju nowych technologii w czym ma pomóc IPS.

1. PROCESY GLOBALIZACJI W XXI WIEKU

Globalizacja jest czymś więcej niż zjawiskiem czysto ekonomicznym. Wśród widocznych przejawów globalizacji jest większy międzynarodowy przepływ towarów i usług, kapitału finansowego, informacji i ludzi. Ponadto warunkuje szybszy rozwój technologiczny, międzynarodową wymianę kulturalną, ułatwioną przez swobodniejszy handel bardziej zróżnicowanymi produktami, a także przez turystykę i imigrację, zmiany w krajobrazie politycznym i konsekwencje ekologiczne¹.

Globalizację można zdefiniować jako proces zmian, zwiększania wzajemnych powiązań i współzależności między krajami i gospodarkami, przybliżania świata poprzez lepszą ogólnosiwiatową komunikację, transport i powiązania handlowe. Proces ten radykalnie i szybko zmienia świat, wpływając na ekonomiczne, społeczne, polityczne i kulturowe aspekty życia oraz przynosząc zarówno szanse, jak i wyzwania².

Wyjątkowe jest pojawienie się w ostatnich dziesięcioleciach nowoczesnej formy globalizacji, wspomaganej tempem i zakresem globalnej integracji wynikającym z niezrównanego postępu i obniżenia kosztów technologii, komunikacji, nauki, transportu i przemysłu. Rynki stały się bardziej powiązane, a proces produkcji stał się bardziej efektywny dzięki możliwości tworzenia „produktów światowych”, tj. produktów, których komponenty są wytwarzane w różnych miejscach na świecie³.

Globalizacja XXI wieku obejmuje rewolucyjne technologie i przepływy towarów, know-how, inwestycji, szkoleń, pomysłów i ludzi między krajami, które zmieniają porządek międzynarodowy. Zrozumienie tej ewolucji i trendów jest ważne, aby przewidywać konsekwencje dla gospodarki i pracowników. Wydaje się, że trendy te dobrze dostrzegają, interpretowały i interpretują rządy w Pekinie⁴.

Działania ChRL pozwalają wnioskować, że globalizacja XXI wieku tak naprawdę dotyczy *know-how*, a nie handlu. Oznacza to, że firmy z krajów o wysokich technologiach łączą swoją specjalistyczną wiedzę w zakresie zarządzania, techniki i marketingu z niskimi zarobkami z krajów rozwijających się, czego Chiny są świadome

1 G.W. Kołodko, *Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2013, s. 26.

2 M. Miszewski, *Instytucjonalne uwarunkowania urzeczywistniania wizji gospodarki globalnej*, w: *Ekonomia i polityka*, red. E. Mączyńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 42.

3 M. Miszewski, *Ekonomia przyszłości - jej potrzeba i zarys założeń*, w: *Spółeczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, PTE, Warszawa 2018, s. 17–18.

4 G.W. Kołodko, *Czy Chiny zbawią świat*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2018, s. 64.

i co chcą przełożyć na rozpoczęcie produkcji pamięci *flash*, która pozwoli przełamać światową dominację USA w tym zakresie. Pamięć Jangcy to jeden z najbardziej znanych projektów powstałych w ramach tej inicjatywy. Założony w 2016 roku w Wuhan, jest to projekt o wartości 24 miliardów dolarów wspierany przez Tsinghua Unigroup, prowincję Hubei i krajowy Big Fund. Zatrudnia obecnie około 6 tys. osób i ma biura w Szanghaju, Pekinie i Dolinie Krzemowej. Tam Chiny budują ogromną fabrykę układów pamięci, która po zakończeniu może zapewnić ponad 20% globalnej produkcji układów pamięci *flash* NAND. W ten sposób chińska inicjatywa stara się przełamać dominację firm Samsung, SK Hynix, Micron i Intel. Technologie te mogłyby być dostarczone odbiorcom z państw trzecich w ramach Inicjatywy Pasa i Szlaku, co jednak poprzez pandemię covid-19 jest ograniczane⁵.

2. WDRAŻANIE IPS

Inicjatywa Pasa i Szlaku (IPS) określana jest także Nowym Jedwabnym Szlakiem. Pierwotny Jedwabny Szlak powstał podczas ekspansji na zachód chińskiej dynastii Han, co miało miejsce w 206 r. p.n.e. – 220 r. n.e., która utworzyła sieci handlowe w dzisiejszych krajach Azji Środkowej: Afganistanie, Kazachstanie, Kirgistanie, Tadżykistanie, Turkmenistanie i Uzbekistanie, a także na terenie współczesnych Indii i Pakistanu. Trasy te łączyły się ze szlakami handlowymi, które dotarły aż do Europy. Azja Środkowa była więc epicentrum jednej z pierwszych fal globalizacji, łączącej rynki wschodnie i zachodnie, napędzając ogromne bogactwo i mieszając tradycje kulturowe i religijne. Cenny chiński jedwab, przyprawy, jadeit i inne towary przemieszczały się na zachód, a Chiny otrzymywały złoto i inne metale szlachetne, kość słoniową i wyroby szklane. Szczyt wykorzystania trasy przypadł na pierwsze tysiąclecie, zapewniając wymianę z imperium rzymskim, a następnie bizantyjskim, aż do dynastii Tang, czyli okresu 618–907 r. n.e.⁶.

Współczesna Chińska Inicjatywa Pasa i Szlaku jest jednym z najbardziej ambitnych projektów infrastrukturalnych, jakie kiedykolwiek wymyślono. Zapoczątkowany w 2013 roku przez prezydenta Xi Jinpinga szeroki zbiór inicjatyw rozwojowych i inwestycyjnych rozciągałby się od Azji Wschodniej do Europy, znacznie zwiększając gospodarcze i polityczne wpływy Chin. Niektórzy analitycy postrzegają projekt jako niepokojące przedłużenie rosnącej potęgi Chin, a ponieważ koszty wielu projektów gwałtownie wzrosły, w niektórych krajach narastał sprzeciw. W międzyczasie Stany Zjednoczone podsycają obawy niektórych Państw, że IPS może być koniem trojańskim dla rozwoju regionalnego kierowanego przez Chiny

5 B. Darimont, *Wirtschaftspolitik der Volksrepublik China*, Springer Nature, Ludwigshafen am Rhein 2020, s. 28.

6 W. Hübner, *Szlak Jedwabny i Chin: historia i dzień dzisiejszy*, Wyd. Vistula, Warszawa 2018, s. 56–57.

i ekspansji militarnej. Za prezydenta Donalda J. Trumpa Waszyngton podniósł niepokój z powodu działań Pekinu, ale z trudem oferuje rządowi regionu bardziej atrakcyjną wizję gospodarczą⁷.

Najbardziej fundamentalna przyczyna powstania chińskiej Inicjatywy Pasa i Szlaku leży w optymalizacji krajowego modelu rozwoju gospodarczego, struktury gospodarczej i sektora przemysłowego w Chinach, a także rozwiązaniu problemów historycznych pozostałych po szybkim rozwoju chińskiej gospodarki w latach 2000–2010. Powołując projekt IPS Prezydent Chin zapowiadał, że jego kraj opowiada się za wolnym handlem i globalizacją nowej ery, w opozycji do modelu neoliberalnego. Rzecznik chińskiego Ministerstwa Handlu zauważył, że od 2013 r., w którym prezydent Xi Jinping ogłosił tworzenie Inicjatywy Pasa i Szlaku przekazano 304,9 miliarda USD w kontraktach pomiędzy Chinami i gospodarkami wzdłuż jego trasy⁸.

Jednocześnie zauważa się, że szlak XXI wieku, w pierwszym rzucie miałby łączyć kraje, które reprezentują 55% światowego GNP, 70% ludności naszej planety i 75% rozpoznanych rezerw energetycznych, a początek pełnej realizacji projektów związanych z „nowym Szlakiem” widzi się najczęściej w 2021 r., a proces realizacji tej fazy projektu ma sięgać, jak się ocenia, okresu kolejnych 35 lat, a więc może on trwać do roku 2049 i uświetnić setną rocznicę utworzenia ChRL⁹.

Inicjatywa Pasa i Szlaku obejmuje wiele różnych tras, z których każda ma swoje własne udogodnienia, cechy i historię. Ponadto w samych Chinach inicjatywa Pasa i Szlaku obejmuje wiele prowincji, z których każda podchodzi do projektu w inny sposób, w zależności od wymagań lokalnej gospodarki. W efekcie pod określeniem IPS znajduje się różnorodny wachlarz projektów, skupionych na sześciu głównych „korytarzach gospodarczych”. Korytarze te łączą Chiny z Azją Środkową, Bliskim Wschodem i Europą drogą lądową (pas gospodarczy) oraz drogą morską z Azją Południowo-Wschodnią, Indiami, Pacyfikiem i Afryką Wschodnią (morski jedwabny szlak). Pierwotnie, gdy prezydent Xi zapowiedział inicjatywę podczas oficjalnych wizyt w Kazachstanie i Indonezji w 2013 r. plan był dwutorowy i obejmował lądowy Jedwabny Szlak Handlowy i Morski Jedwabny Szlak. Obydwie koncepcje zostały określone jako inicjatywa Jeden Pas, Jedna Droga, ale ostatecznie stały się inicjatywą Pasa i Szlaku. Wizja Xi obejmowała stworzenie rozległej sieci kolei, rurociągów

7 W. Szymański, *Czy światu grozi postępujący proces autodestrukcji?* w: *Ekonomia i polityka*, red. E. Mączyńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 72.

8 S. Lain, *The Potential and Pitfalls of Connectivity along the Silk Road Economic Belt* [w:] M. Laruelle (red.), *China's Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia*, The George Washington University, Central Asia Program, Washington 2018, s. 69–70.

9 W. Hübner, *Procesy globalizacji a Chińska Inicjatywa Pasa i Szlaku: perspektywa historyczna i wyzwania współczesne*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Dylematy Rozwoju systemów politycznych Europy i Azji. Polityka – Gospodarka – Społeczeństwo – Edukacja” Jerzmanowice 4–5 czerwca 2019 r.

energetycznych, autostrad i sprawnych przejść granicznych, zarówno na zachód, przez górzyste byłe republiki radzieckie, jak i na południe, do Pakistanu, Indii i reszty Azji Południowo-Wschodniej. Taka sieć rozszerzyłaby międzynarodowe użycie chińskiej waluty, renminbi, i według Xi „przerwałaby wąskie gardło w łączności azjatyckiej”. Azjatycki Bank Rozwoju oszacował, że region boryka się z rocznym niedoborem finansowania infrastruktury w wysokości prawie 800 miliardów dolarów. Oprócz infrastruktury fizycznej Chiny planują budowę pięćdziesięciu specjalnych stref ekonomicznych, wzorowanych na Specjalnej Strefie Ekonomicznej w Shenzhen, którą Chiny uruchomiły w 1980 r. swoje reformy gospodarcze pod wodzą przywódcy Deng Xiaopinga. Aby sprostać rosnącemu ruchowi handlowemu na morzu, Chiny zainwestowałyby w rozwój portów wzdłuż Oceanu Indyjskiego, od Azji Południowo-Wschodniej po Afrykę Wschodnią i części Europy. W praktyce Chiny zobowiązały się do inwestycji w „twardą” i „miękką” infrastrukturę, od portów i kolei dużych prędkości po telekomunikację i cyberprzestrzeń podpisując w tym zakresie umowy z 138 państwami¹⁰.

Istnieje jednak wiele dyskusji na temat tego, co tak naprawdę napędza projekty IPS. Niektórzy postrzegają je jako czysto geopolityczny gambit przełamania tego, co Pekin postrzega jako amerykańskie „okrążenie” po „przestawieniu się administracji USA na Azję”.

Inni postrzegają to jako chęć prezydenta Xi Jinpinga i chęci Komunistycznej Partii Chin, by wyrwać chińską gospodarkę ze spowolnienia i rozwiązać niektóre z jej strukturalnych problemów. Z ekonomicznego punktu widzenia inicjatywa służy wielu celom. Pozwala Chinom zniwelować nierównowagę gospodarczą między prowincjami nadbrzeżnymi i wewnętrznymi, znaleźć zbytu dla nadmiernych mocy produkcyjnych i umiędzynarodowić chińską walutę¹¹.

Niektórzy odrzucili Inicjatywę Pasa i Szlaku jako projekt „miękkiej siły”, mający na celu polerowanie międzynarodowego wizerunku Chin. Rzeczywiście, chińscy przywódcy postrzegają IPS zarówno jako sposób na legitymizację chińskiego modelu rządów i rozwoju gospodarczego w stosunku do reszty świata, jak i na pozycjonowanie Chin jako lidera alternatywnego nowego porządku światowego od tego, którego autorami są Stany Zjednoczone po 1945 roku.

Jednoznacznie wskazuje się, że za IPS stoją Chiny, zarówno z powodów geopolitycznych, jak i ekonomicznych. Xi promował wizję bardziej asertywnych Chin, podczas

10 D. Dębicka, *Reformy Deng Xiaopinga i ich wpływ na gospodarkę współczesnych Chin*, „Pisma Humanistyczne” 2013, nr 9, s. 112.

11 W. Hübner, M. Rybicka, W. Wieszczycka, *Nowy Szlak Jedwabny - uwarunkowania historyczne a współczesność*, w: *Polityka gospodarcza Polski w integrującej się Europie 2016–2018*, Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktury, Warszawa 2017, s. 57.

gdy spowolnienie wzrostu i złe stosunki handlowe ze Stanami Zjednoczonymi, a także pandemia covid-19, wywierają presję na przywództwo tego kraju, aby otworzyć nowe rynki dla swoich towarów. Eksperci postrzegają IPS jako jeden z głównych elementów odważniejszego chińskiego rozwoju pod rządami Xi, obok strategii rozwoju gospodarczego Made in China 2025. Dla Xi IPS służy jako odwrót od szeroko reklamowanego „zwrotu do Azji” w USA, a także jako sposób dla Chin na rozwijanie nowych możliwości inwestycyjnych, kultywowanie rynków eksportowych oraz zwiększanie chińskich dochodów i konsumpcji krajowej. Pod rządami Xi Chiny aktywnie dążą teraz do kształtowania międzynarodowych norm i instytucji oraz zdecydowanie zaznaczają swoją obecność na arenie światowej. Jednocześnie Chiny mają motywację do wzmocnienia globalnych powiązań gospodarczych ze swoimi zachodnimi regionami, które w przeszłości były zaniedbywane. Promowanie rozwoju gospodarczego w zachodniej prowincji Sinciang, gdzie aktywność separatystów rośnie, jest głównym priorytetem, podobnie jak zapewnienie długoterminowych dostaw surowców z Azji Środkowej i Bliskiego Wschodu, zwłaszcza szlakami, których USA nie może przerwać¹².

Wydaje się, że chińscy przywódcy są zdeterminowani, aby zrestrukturyzować gospodarkę, aby uniknąć tak zwanej pułapki średnich dochodów. W tym scenariuszu, który nęka blisko 90 % krajów o średnich dochodach płace rosną, a jakość życia poprawia się wraz ze wzrostem produkcji niskokwalifikowanej, ale kraje mają trudności z przejściem na produkcję towarów i usług o wyższej wartości, zwłaszcza nowych technologii.

3. KORZYŚCI ZWIĄZANE Z WDROŻENIEM IPS

Inicjatywa IPS jest obecnie w dużej mierze uznawana po części jako próba stworzenia nowych rynków międzynarodowych, które zapewnią szybszą, większą i tańszą wymianę handlową. Zapewniając państwom IPS ściślejsze więzi gospodarcze, głębszą współpracą i szerszą przestrzeń rozwojową. Zapewniając obranie innowacyjnego trybu współpracy w celu wspólnego budowania gospodarczego pasa nowego jedwabnego szlaku. Mimo problemów z pandemią covid-19 inicjatywa jest nadal w pełnym rozkwicie, a Chiny są w jej centrum. Wspiera ją ponad 100 państw i organizacji międzynarodowych. Kraje azjatyckie są największymi partnerami handlowymi Chin w ramach IPS. Realizując przyszłość wolnego i otwartego handlu, IPS ma na celu otwarcie większej liczby portów i utworzenie połączeń kolejowych. Od 2017 roku ponad tysiąc pociągów China-Europe Railway Express przewoziło towary między Chinami a 108 miastami w 20 krajach europejskich. W 2019 roku Włochy były pierwszym krajem G7, który przystąpił do tej inicjatywy. Mei Zhaorong,

12 W. Szymański, *Czy światu grozi postępujący proces autodestrukcji?* w: *Ekonomia i polityka*, red. E. Mączyńska Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 86–87.

były ambasador Chin w Niemczech, powiedział: „Wiele krajów Europy Środkowej i Wschodniej jest bardzo zainteresowanych Inicjatywą Pasa i Szlaku, ponieważ muszą one ulepszyć swoją infrastrukturę, a także przyspieszyć rozwój gospodarczy. Wiem, że Niemcy były jednym z pierwszych krajów członkowskich, które przystąpiły do Azjatyckiego Banku Inwestycji Infrastrukturalnych”. Ważne było dla Chin, aby wszystkie państwa UE podzielały tę samą koncepcję budowania społeczności na przyszłość promując inicjatywę IPS¹³.

W kwietniu 2019 r. Chiny zorganizowały w Pekinie Drugie Forum Współpracy Międzynarodowej Pasa i Szlaku. Do Prezydenta Xi dołączyło 37 światowych liderów i ponad 1,5 tys. przedstawicieli z ponad 130 krajów. Prezydent Xi powiedział na konferencji: „Idąc naprzód, powinniśmy skupić się na priorytetach i realizacji projektu, iść naprzód z wdrażaniem zorientowanym na wyniki, tak jak architekt dopracowujący plan, i wspólnie promować wysokiej jakości współpracę w zakresie pasów i dróg. Musimy kierować się zasadą szeroko zakrojonych konsultacji, wspólnego wkładu i wspólnych korzyści. Musimy działać w duchu multilateralizmu. Możemy angażować się we współpracę dwustronną, trójstronną i wielostronną”. To właśnie na tym spotkaniu prezydent Xi nakreślił przyszły nacisk Chin dla inicjatywy, która obejmuje rozwój przemysłowy, integrację finansową i budowę infrastruktury. Powiedział również, że Chiny będą nadal działać odpowiedzialnie na arenie międzynarodowej, jednocześnie budując wspólnotę wspólnej przyszłości dla ludzkości¹⁴.

Program chińskiej inicjatywy Pasa i Szlaku jest duży, tak duży, że współcześnie niepokoi przywódców politycznych w krajach zachodnich, a jednocześnie stanowi dla nich łatwy cel do krytyki. Bank Światowy szacuje, że ponad pół biliona dolarów projektów IPS jest planowanych, realizowanych lub już ukończonych. Przedsięwzięcie międzykontynentalne ma taką skalę i różnorodność, że krytycy nie mają trudności z wyodrębnieniem przykładów korupcji, kierowania się własnym interesem narodowym. Jednak większość krytyki IPS jest niesłuszna. Wielu komentatorów ma tendencję do pomijania faktu, iż IPS często rzeczywiście służy potrzebom krajów rozwijających się, w których realizowane są projekty. W 2017 roku Richard Branson z Virgin Group, która prowadzi inwestycje infrastrukturalne w Indiach i innych krajach regionu wskazał, że: „Inicjatywa Pasa i Szlaku to jedyna zwycięska strategia infrastrukturalna, która może pobudzić globalny wzrost”. Zachodnie rządy i firmy prywatne same nie przeznaczyły wystarczającej ilości pieniędzy na projekty infrastrukturalne w Azji i innych rozwijających się regionach. Sieć *Blue Dot* (niebieskich punktów) niedawno uruchomiona przez Stany Zjednoczone jest przy

13 A. Kratz, M. Huotari, T. Hanemann, R. Arcesati, *Chinese FDI in Europe: 2019 update*, Special Topic: Research Collaborations 2020, s. 59.

14 Tamże, s. 61.

tym nieporównywalnie mniejsza. Amerykańscy urzędnicy twierdzą, że ten nowy program będzie raczej katalizatorem finansowania prywatnego niż przeznaczeniem pieniędzy rządowych¹⁵.

Dodatkowo Chiny chętnie inwestują w projekty odrzucane przez zachodnich inwestorów, dając krajom rozwijającym się szansę na realizację ich inwestycji o najwyższym priorytecie. Wiele projektów IPS może nie być opłacalnych według zachodnich standardów. Mimo to mogą być nadal ważne dla zaangażowanych krajów i mieć sens dla Chin. Czarnogóra szukała finansowania międzynarodowej autostrady do Serbii. Konsultanci zatrudnieni przez Europejski Bank Inwestycyjny UE stwierdzili, że projekt nie przyciągnie wystarczającego ruchu, aby był ekonomicznie opłacalny. W efekcie projekt sfinansowano w ramach inicjatywy IPS. Próg finansowania Chin okazał się znacznie niższy, być może dlatego, że projekt może pomóc wchłonąć nadwyżkę mocy przemysłowej i przyspieszyć geopolityczne cele Pekinu. Jednak w przypadku Czarnogóry potencjalne korzyści gospodarcze wynikające z nowej drogi znacznie przeważały nad wszelkimi obawami dotyczącymi tych kwestii¹⁶.

Badanie przeprowadzone przez amerykańską firmę badawczą Rhodium Group, obejmujące 40 negocjacji między Chinami a krajami zadłużonymi, wykazało, że Pekin umorzył 40% wartości kredytów zagrożonych¹⁷.

Obawy związane z pułapką zadłużenia powinny również zostać złagodzone po deklaracji prezydenta Xi Jinpinga w kwietniu 2019 roku, że Pekin zapewni handlową przydatność przyszłych projektów IPS. Co więcej, Chiny uczą się na swoich błędach. W negocjacjach z Mahathirem Mohamadem, ówczesnym premierem Malezji, Pekin wykazał gotowość do restrukturyzacji swoich projektów w swoim kraju, aby rozwiązać jego obawy o stabilność finansową przy jednoczesnym utrzymaniu postępu. Podczas gdy krytycy nazywają Chiny dyktaturą, kraje IPS raczej myślą o Chinach jako o hojnym partnerze. Dlatego większość zainteresowanych krajów z zadowoleniem przyjmuje ściślejsze więzi z Chinami¹⁸.

Pomimo wpływu nowych epidemii koronawirusa Chiny rozwijają się znacznie szybciej niż Europa czy Ameryka Północna i w szybkim tempie przenoszą miejsca pracy w produkcji do innych krajów. Ten cud gospodarczy to model, który wielu chce naśladować. Xi stwierdził, że chce, aby IPS zaowocowało „współpracą korzystną dla wszystkich”. Pomimo oporu Zachodu wiele państw rozwijających się jest więcej niż chętnych, by mu wierzyć.

15 J.P. Panda, *India, the Blue Dot Network, and the "Quad Plus" Calculus*. "Journal Of Indo-Pacific Affairs Fall" 2020, s. 16.

16 Tamże, s. 17–18.

17 A. Kratz, M. Huotari, T. Hanemann, R. Arcesati, *Chinese FDI in Europe...*, op.cit., s. 102.

18 Tamże, s. 105.

Jeśli zachodnie rządy chcą zaoferować poważną alternatywę dla IPS, będą musiały znacznie zwiększyć budżety pomocy rozwojowej i rozważyć poluzowanie standardów zarządzania i inwestycji. Jednocześnie będą musiały dostosować swoją ofertę do krajów rozwijających się.

4. ZAGROŻENIA ZWIĄZANE Z WDROŻENIEM IPS

Wiele projektów IPS jest finansowanych przez chińskie publiczne instytucje finansowe, takie jak Export-Import Bank of China, które cieszą się niskimi kosztami kredytu i stopami procentowymi. Pozwala im to na udzielanie pożyczek na korzystnych warunkach chińskim przedsiębiorstwom, które mogą następnie znacząco rywalizować z zagranicznymi przedsiębiorstwami w ofertach infrastrukturalnych. Dodatkowo obawą jest to, że Pekin angażuje się w „dyplomację w postaci pułapki zadłużenia”, udzielając nadmiernych kredytów krajom, które będą miały trudności ze spłatą. Celem chińskich działań może zatem być wydobycie koncesji politycznych i gospodarczych lub aktywów rzeczowych, takich jak porty lub transakcje lądowe, z tych krajów. Najbardziej jaskrawym tego przykładem jest Sri Lanka. Kraj ten zmagają się z wysokim zadłużeniem wobec Chin i został przez to zmuszony do przekazania portu Hambantota Państwu Środka na 99 lat, co nastąpiło w grudniu 2017 r. Jednak w ramach spłaty zadłużenia w wysokości 1,1 mld USD Sri Lanka w roku 2018 i 2019 wykazywała niewiele oznak sprzeciwu wobec kolejnym chińskim inwestycjom w ramach morskiego pasa Inicjatywy Pasa i Szlaku. W efekcie w maju 2018 Chiny pożyczyły Sri Lance kolejne 1 mld USD na spłatę innych pożyczek i zatwierdziły kolejny kredyt w wysokości 1 mld USD od CDB na sfinansowanie projektu drogowego w tym kraju. Dodatkowo Chiny w drugiej połowie 2018 wydały kolejne 2 mld Rmb na „elastyczne pożyczki” dla Sri Lanki. Udzieliły też pożyczki dla innych niestabilnych państw, w tym 5 mld USD pożyczki dla Wenezueli na rozwój wydobywania ropy naftowej, a także 20 mld USD pożyczki na rozwój wydobywania i przesyłania ropy i gazu w Syrii i Jemenie. Wynikać z tego może, że chińskie mechanizmy zarządzania ryzykiem i kontroli zadłużenia pozostają słabo rozwinięte, lub przynajmniej drugorzędne w stosunku do celów politycznych czy strategicznych. Jednocześnie stwierdza się, że działania te skierowują wdrażanie Inicjatywy Pasa i Szlaku na cele związane z dostarczaniem do ChRL surowców energetycznych, przy silnym uzależnieniu gospodarczym tzw. „państw niestabilnych”. Taka polityka ChRL może powodować utożsamianie projektów w ramach Inicjatywy Pasa i Szlaku z próbą zwiększenia dominacji gospodarczej Chin kosztem suwerenności państw czego najlepszym przykładem jest Sri Lanka. Dodatkowo chińskie firmy są zaangażowane w budowę portów w Pakistanie w efekcie Indie są praktycznie otoczone przez te „chińskie” porty, a kraj słusznie obawia się o strategiczną pozycję w regionie oceanu¹⁹.

19 J. Xingye, L.D. Daokui, S. Wu, *How will China shape the world economy? "China Economic Review" vol. 40/2016, s. 203.*

Istnieją też inne niekorzystne przykłady wdrażania IPS. W Malezji Mahathir bin Mohamad, wybrany na premiera w 2018 roku, prowadził kampanię przeciwko zawyżonym cenom inicjatyw IPS, które, jak twierdził, zostały częściowo przekierowane do funduszy kontrolowanych przez jego poprzednika. Będąc na stanowisku, odwołał projekty IPS o wartości 22 miliardów dolarów, choć później ogłosił swoje „pełne poparcie” dla inicjatywy w 2019 roku. W Kazachstanie w 2019 roku ogarnęły kraj masowe protesty przeciwko budowie chińskich fabryk, spowodowane obawami o koszty, a także złość z powodu traktowania Ujgurów przez chiński rząd w prowincji Xinjiang²⁰.

Dodatkowo Stany Zjednoczone podkreślają, że obawy innych państw dotyczące intencji Chin są uzasadnione. Należy jednak pamiętać, że rozwój gospodarek Azji Południowej i Środkowej to od dawna cel Stanów Zjednoczonych, który nasilił się po rozpoczęciu prowadzonej przez USA wojny w Afganistanie. Już w okresie administracji prezydenta Baracka Obamy ówczesny zastępca sekretarza stanu William Burns zobowiązał Stany Zjednoczone do przywrócenia Azji Środkowej i Południowej „historycznej roli ważnego centrum globalnego handlu”. W tym duchu administracja Obamy wsparła gazociąg o wartości 10 miliardów dolarów przez Turkmenistan, Afganistan, Pakistan i Indie. Wydano także miliardy dolarów na drogi i projekty energetyczne w Afganistanie i wykorzystano swoje siły dyplomatyczne, aby pomóc w stworzeniu nowych ram współpracy regionalnej w celu wzmocnienia powiązań gospodarczych z Azją Środkową²¹.

Niektórzy analitycy wezwali Stany Zjednoczone do pogłębienia więzi z partnerami azjatyckimi, co administracja Obamy próbowała zrobić z Partnerstwem Transpacyfiku (TPP), umowa została jednak odrzucona przez administrację prezydenta Donalda Trumpa. Zamiast tego administracja ta próbuje przeciwdziałać IPS, np. poprzez odcięcie chińskich koncernów takich jak Huawei od budowy sieci 5G w Europie i dostępu do nowych technologii, głównie pamięci Flash, z USA i Korei Południowej²².

Inne kraje starały się zrównoważyć obawy dotyczące ambicji Chin z potencjalnymi korzyściami płynącymi z IPS. Indie przekonują, że IPS to plan zdominowania Azji, ostrzegając przed strategią geoeconomiczną określaną przez niektórych analityków jako „Sznurek pereł”, zgodnie z którą Chiny stwarzają niemożliwe do utrzymania

20 P.B. Rana, J. Xianbai, *BRI and Southeast Asia, China's Belt and Road Initiative*. Palgrave Macmillan, Singapore 2020, s. 96.

21 W. Hübner, *Procesy globalizacji a Chińska Inicjatywa Pasa i Szlaku: perspektywa historyczna i wyzwania współczesne*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Dylematy Rozwoju systemów politycznych Europy i Azji. Polityka – Gospodarka – Społeczeństwo – Edukacja” Jerzmanowice 4–5 czerwca 2019 r.

22 R. Biegon, *US Hegemony and the Trans-Pacific Partnership: Consensus, Crisis, and Common Sense*. „The Chinese Journal of International Politics” 13(1)2020, s. 72.

zadłużenie dla swoich sąsiadów z Oceanu Indyjskiego, aby przejąć kontrolę nad regionem. W szczególności New Delhi od dawna jest zaniepokojone trwającym od dziesięcioleci zbliżeniem Chin z ich rywalem, tj. Pakistanem. W międzyczasie Indie zapewniły sąsiadom, w szczególności Afganistanowi, własną pomoc rozwojową, wydając 3 miliardy dolarów na projekty infrastrukturalne. Stany Zjednoczone postrzegają Indie jako przeciwwagę dla Azji zdominowanej przez Chiny i starają się połączyć swoje strategiczne stosunki w regionie poprzez strategię Indo-Pacyfik z 2017 roku. Jednak pomimo obaw Stanów Zjednoczonych Indie były członkiem założycielskim Chińskiego Azjatyckiego Banku Inwestycji Infrastrukturalnych (AIIB), a przywódcy Indii i Chin, mimo wspomnianych rozbieżności, zainwestowali w zacieśnienie stosunków dyplomatycznych.

Japonia ma podobną strategię, jak USA, równoważąc swoje zainteresowanie rozwojem infrastruktury regionalnej z długotrwałymi podejrzeniami dotyczącymi Chin. W 2016 roku Japonia zobowiązała się do wydania 110 miliardów dolarów na projekty infrastrukturalne w całej Azji. Japonia wraz z Indiami zgodziła się również na opracowanie Korytarza Wzrostu Azja-Afryka (AAGC), planu rozwoju i połączenia portów morskich²³.

Kilka państw Europy Środkowej i Wschodniej zaakceptowało finansowanie IPS, a państwa Europy Zachodniej, takie jak Włochy, Luksemburg i Portugalia, podpisały tymczasowe umowy o współpracy przy projektach IPS. Ich liderzy traktują współpracę jako sposób na zaproszenie chińskich inwestycji i potencjalną poprawę jakości konkurencyjnych ofert budowlanych firm europejskich i amerykańskich. Inne kluczowe państwa UE się nie zgadzają na wdrożenie IPS. Prezydent Francji Emmanuel Macron wezwał do rozważ, sugerując podczas podróży do Chin w 2018 roku, że IPS może uczynić kraje partnerskie „państwami wasalnymi”. Inni sceptycy łączą IPS ze zmianami klimatycznymi. Instytut Finansów Międzynarodowych, grupa badawcza analizująca ryzyko dla dużych zachodnich banków, poinformował, że 85% państw IPS można powiązać z wysokim poziomem emisji gazów cieplarnianych. Inni twierdzą, że Chiny wykorzystują fundusze IPS do zdobywania wpływów w krajach bałkańskich, które są na dobrej drodze do członkostwa w UE, zapewniając tym samym dostęp do wspólnego rynku Unii Europejskiej.

Moskwa stała się jednym z najbardziej entuzjastycznych partnerów IPS, choć początkowo zareagowała na zapowiedź Xi z powściągliwością, obawiając się, że plany Pekinu przyćmią wizję Moskwy „Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej” i uderzą w jej tradycyjną strefę wpływów. Jednak w związku z pogorszeniem się stosunków Rosji z Zachodem prezydent Władimir Putin zobowiązał się do powiązania

23 N. Murashkin, *Japan and the New Silk Road: Diplomacy, Development and Connectivity*. Routledge 2020, s. 95.

swojej eurazjatyckiej wizji z IPS. Niektórzy eksperci są sceptycznie nastawieni do takiego sojuszu, który ich zdaniem byłby ekonomicznie asymetryczny. Gospodarka Rosji i jej całkowity wolumen handlowy są mniej więcej jedną ósmą wielkości chińskiej, co w praktyce stanowi przepaść, którą IPS może poszerzyć w nadchodzących latach. Zwłaszcza, że projekty rosyjsko-chińskie w ramach IPS napotykają na silny opór. Najlepszym przykładem jest gazociąg *Power Siberia*. Ze względu na ogromne znaczenie strategiczne, gazociąg jest wizytówką rosyjskiej „osi na wschód” w stosunkach gospodarczych i geopolitycznych kraju. W maju 2014 r. CNPC i Gazprom zawarły podstawowe warunki projektu *Power of Siberia*, zapewniającego trzy dekady dostaw gazu ziemnego z dalekiego wschodu Rosji do północno-wschodnich Chin. Jednocześnie prezydenci Xi Jinping i Władimir Putin zgodzili się na budowę *Power of Siberia 2*. Projekt ten został jednak wstrzymany, gdyż szybko zmieniające się realia ekonomiczne i słabe struktury transakcji leżą u podstaw problemów²⁴.

Bez względu na ostateczny wynik projekt *Power of Siberia*, zasługują na uwagę przynajmniej w głównych obszarach związanych z Inicjatywą Pasa i Szlaku. Zwłaszcza, że strona chińska lobbowała za uczciwym i przejrzystym procesem przetargowym dla wykonawców, co w praktyce zwiększałoby szanse chińskich firm na kontrakty w Rosji, na co Rosja się nie godzi.

Niektóre rządy w miejscach takich jak Kenia i Zambia dokładnie analizują inwestycje IPS przed przystąpieniem do projektu. Chińscy przywódcy wykazali zaskoczenie taką reakcją, a inwestycje IPS zaczęły zwalniać pod koniec 2018 r. Jednak pod koniec 2019 r. Kontrakty IPS ponownie odnotowały znaczny wzrost, choć pandemia covid-19 z roku 2020 stawia je pod znakiem zapytania. Zwłaszcza, że jak wynika z raportu Center for Global Development z 2018 r. (Center for Global 2020), osiem państw IPS jest narażonych na kryzysy zadłużeniowe, co wydaje się głównym zagrożeniem w zakresie wdrożenia IPS.

5. IPS A POLSKA

Zaangażowanie Polski w IPS wydaje się, że zależy od rywalizacji między Stanami Zjednoczonymi a Chinami. Pierwotnie przypisywano duże znaczenie nawiązaniu połączenia kolejowego między Chengdu i Łodzią oraz zaangażowaniu rządu w Pekinie w budowę centralnego portu lotniczego w Polsce, a także wdrożenie w przez Huawei sieci 5G. Jednocześnie Polska postrzegana jest jako ważne państwo Trójmorza oraz brama do rynków UE. W praktyce obaj światowi liderzy, USA i Chiny, przywiązują szczególną wagę do regionu Trójmorza, czyli pasa 12 europejskich krajów: od Estonii przez Polskę po Bułgarię. Polska i cały region Trójmorza

24 V. Özdemir, S. Karbus, *A new era in Russian gas market: The diminishing role of Gazprom*, „Energy Strategy Reviews”, nr 8/2015, s. 64.

i Unia Europejska będą musiały zmierzyć się z rywalizacją dwóch światowych graczy. Ta walka toczy się nie tylko o wpływ na systemy finansowe i monetarne czy tożsamość cywilizacyjną, ale także o kontrolę nad infrastrukturą 5G i międzynarodowym wizerunkiem w kontekście odpowiedzialności za wybuch pandemii covid-19.

Polska i cały region Trójmorza od lat odczuwały skutki komunizmu i wciąż pozostają w pewnym stopniu w tyle pod względem technologicznym i infrastrukturalnym. Stąd ich znaczny potencjał inwestycyjny, który wzbudza zainteresowanie zarówno Chin, jak i USA. W efekcie Chiny traktują region jako bramę do Europy dla swojego IPS, a USA, jako barierę dla działań politycznych Rosji czy Chin. Dlatego oba mocarstwa starają się wpływać na decyzje podejmowane przez państwa Trójmorza w zakresie współpracy w tej dziedzinie. Jednocześnie w państwach tych obserwuje się pewien dysonans. Polska i Rumunia stawiają na partnerstwo z firmami europejskimi i amerykańskimi, podczas gdy Węgry preferują korporacje chińskie. Z kolei Bułgaria wydaje się nie wykazywać strategicznych preferencji dla żadnego z nich. Polska ze względów historycznych pokłada nadzieje inwestycyjne w Zachodzie. Jednocześnie Polska jest również zainteresowana współpracą z Chinami, co znajduje odzwierciedlenie w przedsięwzięciach takich jak planowana budowa centralnego portu przeładunkowego.

Konkludując stwierdza się, że Polska oraz cała Europa Środkowa i Wschodnia, ze swoją przyjazną dla inwestorów polityką, niskimi kosztami produkcji i szybko rozwijającymi się gospodarkami, jest postrzegana jako brama do europejskich rynków dla chińskich korporacji ze strategiami zagranicznymi. Jednocześnie Polska jest postrzegana jako silny sojusznik Stanów Zjednoczonych, a biorąc pod uwagę wojnę handlową między Chinami a USA, czynniki związane z bezpieczeństwem mogą stanowić przeszkodę w zawieraniu umów we wrażliwych obszarach, takich jak telekomunikacja i obrona. Niemniej jednak polskie władze mogą kierować się na nowe otwarcie kraju na chińskich inwestorów jako „przeciwagę” dla trudnych stosunków z władzami UE.

PODSUMOWANIE

Podsumowując wskazuje się, że IPS to zintegrowana strategia, a nie tylko oddzielne podprojekty składowe np. korytarze ekonomiczne, czy linie szybkiej kolei, której projekty będą wdrażane. ChRL dla swojej ekspansji potrzebuje budowy nowoczesnej infrastruktury dla chińskiej ekspansji. Działania te oparto na modelu hybrydowym, co jest specyfiką chińskich działań. Wydaje się, że ta strategia wdrożenia będzie kontynuowana, przy czym wojna handlowa z USA oraz epidemia covid-19 sprawi, że będzie ona realizowana z różną siłą w różnych częściach świata.

Stwierdza się, że w koncepcji tej korytarz gospodarczy IPS łączący Chiny z Unią Europejską, w której kluczową rolę przypisuje się Polsce będzie wdrażany w polityce długoterminowej. Następować to będzie jednak z dużymi zmianami i opóźnieniami, co wynika z bliskiej relacji Polski i USA. Jednocześnie stwierdza się, że mimo rozprzestrzeniania się wirusa covid-19 i konfliktów na linii USA-ChRL nadal obserwuje się wysokie zainteresowanie Inicjatywą Pasa i Szlaku w Europie. Z perspektywy państw członkowskich UE, w tym także Polski, kluczowe znaczenie mają obietnice chińskich inwestycji, a głównym zagrożeniem jest nadmierne zadłużanie się. Dlatego stwierdza się, że chińska Inicjatywa Pasa i Szlaku pod kątem procesów globalizacji w XXI wieku wymaga ostrożnego wdrażania, realizacji docelowych projektów państw IPS. Nie może to być projekt, którego celem będzie wyłącznie ekspansja ChRL.

W związku z kryzysem po pandemii koronawirusa narasta przekonanie, że zachodnie gospodarki powinny zostać „oddzielone” od Chin, a procesy produkcyjne powinny zostać „przeniesione” z Chin z powrotem na Zachód. W Polsce procesy te wydają się niezbędne ze względów bezpieczeństwa. Dlatego też w dłuższej perspektywie można spodziewać się, że wzorce globalizacji będą się jeszcze bardziej różnić w wyniku przejściowych globalnych spowolnień i przyspieszeń, które w różnym stopniu dotyczą poszczególne kraje. Rdzeniem takiej „fragmentarycznej” globalizacji będzie bezpieczeństwo. Po ekstremalnych doświadczeniach związanych z pandemią, kraje zaczną tworzyć eksperymentalne instytucje pozwalające na czasowe ograniczenie złożoności cywilizacyjnej na wypadek kryzysu. Ich celem będzie skuteczne i bezpieczne ograniczenie niektórych działań, tj. transportu lotniczego, migracji, produkcji zagranicznej itp. Jednocześnie nie można pominąć znacznych korzyści jakie może dać w przyszłości wdrożenie IPS w Polsce, co mogłoby zwiększyć znaczenie państwa w globalnej wymianie handlowej.

BIBLIOGRAFIA

1. Biegon R. (2020), *US Hegemony and the Trans-Pacific Partnership: Consensus, Crisis, and Common Sense*. "The Chinese Journal of International Politics" 13(1), 69-101.
2. Center for Global (2020) Development Impact Report, <https://www.cgdev.org/sites/default/files/cgd-impact-report-2019.pdf> (10.9.2020).
3. Darimont B (2020), *Wirtschaftspolitik der Volksrepublik China*, Springer Nature, Ludwigschafen am Rhein.
4. Dębicka D. (2013), *Reformy Deng Xiaopinga i ich wpływ na gospodarkę współczesnych Chin*, „Pisma Humanistyczne” 9.

5. Hübner W. (2018), *Szlak Jedwabny i Chin: historia i dzień dzisiejszy*, Wyd. Vistula, Warszawa.
6. Hübner W. (2019), *Procesy globalizacji a Chińska Inicjatywa Pasa i Szlaku: perspektywa historyczna i wyzwania współczesne*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Dylematy Rozwoju systemów politycznych Europy i Azji. Polityka - Gospodarka - Społeczeństwo - Edukacja” Jerzmanowice 4-5 czerwca 2019 r.
7. Hübner W., Rybicka M., Wieszczycka W. (2017a), *Nowy Szlak Jedwabny - różne perspektywy narodowe i różne cele do pogodzenia*, w: *Polityka gospodarcza Polski w integrującej się Europie 2016-2018*, Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktury, Warszawa.
8. Hübner W., Rybicka M., Wieszczycka W. (2017b), *Nowy Szlak Jedwabny - uwarunkowania historyczne a współczesność*, w: *Polityka gospodarcza Polski w integrującej się Europie 2016-2018*, Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktury, Warszawa.
9. Kołodko G.W. (2013), *Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
10. Kołodko G.W. (2018), *Czy Chiny zbawią świat*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2018.
11. Kratz A., Huotari M., Hanemann T., Arcesati R. (2020), Chinese FDI in Europe: 2019 update, Special Topic: Research Collaborations.
12. Lain S. (2018), *The Potential and Pitfalls of Connectivity along the Silk Road Economic Belt*, w: *China's Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia*, red. M. Laruelle, The George Washington University, Central Asia Program, Washington.
13. Miszewski M. (2018), *Ekonomia przyszłości - jej potrzeba i zarys założeń*, w: *Społeczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, PTE, Warszawa.
14. Miszewski M. (2019) *Instytucjonalne uwarunkowania urzeczywistniania wizji gospodarki globalnej*, w: *Ekonomia i polityka*, red. E. Mączyńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
15. Murashkin N. (2020) *Japan and the New Silk Road: Diplomacy, Development and Connectivity*. Routledge.
16. Özdemir V., Karbuz S. (2015), *A new era in Russian gas market: The diminishing role of Gazprom*, „Energy Strategy Reviews”, nr 8.
17. Panda J.P. (2020), *India, the Blue Dot Network, and the “Quad Plus” Calculus*. „Journal Of Indo-Pacific Affairs Fall”, 4-22.
18. Rana P.B., Xianbai J. (2020), *BRI and Southeast Asia, China's Belt and Road Initiative*. Palgrave Macmillan, Singapore, 93-111.
19. Szymański W. (2019), *Czy światu grozi postępujący proces autodestrukcji?* (w:) Mączyńska E. (red.), *Ekonomia i polityka*, red. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

20. Ting-Fang C., Li L. (2020), *How China's chip industry defied the coronavirus lockdown*, https://asia.nikkei.com/Spotlight/The-Big-Story/How-China-s-chip-industry-defied-the-coronavirus-lockdown?del_type=1&pub_date=20200318190000&seq_num=2&si=%25%25user_id%25%25 (dostęp: 10.09.2020).
21. Xingye J., Daokui Li D., Wu S. (2016), *How will China shape the world economy?* "China Economic Review", vol. 40.

Łukasz Piebiak

ORCID: 0000-0001-5771-6921

Studia Społeczne 31 (4) /2020

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 97–111

**GŁOSA DO UCHWAŁY SĄDU NAJWYŻSZEGO
Z DNIA 13 MARCA 2020 R. (SYGN. AKT III
CZP 68/19) / GLOSS TO THE RESOLUTION OF THE
SUPREME COURT OF MARCH 13, 2020 (III CZP 68/10,
OSNC 2020, No. 11, p. 97)**

STRESZCZENIE

Celem niniejszego opracowania jest analiza nowej w polskim systemie prawnym instytucji ustawowej quasi delegacji sędziego sądu powszechnego do orzekania w sądzie innym niż ten, do którego został powołany przez Prezydenta RP. Przyczynkiem do tych rozważań jest uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 marca 2020 r. (III CZP 68/19, OSNC 2020/11/97) negująca uprawnienie (i jednocześnie obowiązek) orzekania w sprawach, które zostały sędziemu przydzielone i nie zostały zakończone po jego awansie na wyższe stanowisko sędziowskie. Celem glosy jest wykazanie nietrafności podejścia przyjętego przez Sąd Najwyższy odmiennie traktującego awans sędziowski niż wszelkie inne sytuacje powodujące zmianę sądu, w którym sędzia orzeka (przeniesienie, udzielenie i zakończenie delegacji). Analiza zagadnienia z wykorzystaniem innych niż językowa metod wykładni prowadzi do wniosku, że przeciwnie niż przyjęto w omawianej uchwale, także w wypadku awansu sędziego co do zasady obowiązany jest dokończyć sprawy, które rozpoczął nim awansował.

SŁOWA KLUCZOWE: DELEGACJA SĘDZIEGO, AWANS, MIEJSCE SŁUŻBOWE, PRZENIESIENIE, UPRAWNIENIE, OBOWIĄZEK, LOSOWY PRZYDZIAŁ SPRAW.

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the new statutory institution of quasi-delegation of a common court judge to adjudicate in a court other than the one to which he was appointed by the President of the Republic of Poland. The reason for these considerations is the Resolution of the Supreme Court of March 13, 2020 (III CZP 68/19, OSNC 2020 No. 11, p. 97), denying the right (and simultaneous obligation) to

adjudicate in cases that were assigned to a judge and were not completed after his promotion to a higher judicial position. The aim of the gloss is to show the inaccuracy of the approach adopted by the Supreme Court treating a judicial promotion differently, and differently all other situations causing a change of the court in which a judge adjudicates (transfer, granting and termination of the delegation). The analysis of the issue with the use of interpretation methods other than linguistic leads to the conclusion that, contrary to the ones adopted in the resolution, also in the case of promotion, a judge is, as a rule, obliged to complete the cases that were assigned to him before the promotion.

KEY WORDS: DELEGATION, PROMOTION, PLACE OF SERVICE, TRANSFER, ENTITLEMENT, OBLIGATION, RANDOM ALLOCATION OF CASES.

1. WPROWADZENIE

Niniejsza glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 marca 2020 r. (III CZP 68/19, OSNC 2020/11/97) negującej uprawnienie (i jednocześnie obowiązek) orzekania w sprawach, które zostały sędziemu przydzielone i nie zostały zakończone po jego awansie na wyższe stanowisko sędziowskie ma na celu wykazanie nietrafności podejścia przyjętego w uchwale.. W rzeczywistości analiza zagadnienia, z którym mierzył się Sąd Najwyższy, przy wykorzystaniu innych niż językowa metod wykładni prowadzi do wniosku, że nie ma podstaw do odmiennego traktowania awansu sędziowskiego, a odmiennego od wszelkich innych sytuacji powodujących zmianę sądu, w którym sędzia orzeka (przeniesienie, udzielenie i zakończenie delegacji). Jest zatem przeciwnie niż przyjęto w omawianej uchwale, także w wypadku awansu sędzia co do zasady obowiązany jest dokończyć sprawę, które rozpoczął nim awansował. Autor analizuje także praktyczne skutki zastosowania podejścia przyjętego w głosowanym orzeczeniu.

2. TEZA UCHWAŁY

„Sędzia powołany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej do pełnienia urzędu na stanowisku wyższego szczebla nie jest sędzią uprawnionym, na podstawie art. 47b ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, do rozpoznawania spraw w dotychczasowym miejscu służbowym po dniu powołania i bez delegacji, o której mowa w art. 77 § 1 pkt. 1 tej ustawy).”

3. STAN FAKTYCZNY

Postanowieniem z dnia 28 sierpnia 2019 r., sygn. akt V Gz (...) Sąd Okręgowy w O. Sąd Gospodarczy przedstawił, na podstawie art. 390 § 1 k.p.c., Sądowi Najwyższemu następujące zagadnienie prawne, które wzbudziło jego poważne

wątpliwości: „Czy sędzia powołany do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego sądu wyższego szczebla (sądu okręgowego), biorąc udział po dacie tego powołania w rozpoznawaniu spraw przydzielonych mu w dotychczasowym miejscu służbowym, w sądzie niższego szczebla (sądzie rejonowym), bez delegacji o której mowa w art. 77 § 1 pkt 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tj. Dz.U. z 2019, poz. 52 ze zm.), jest sędzią nieuprawnionym a skład sądu orzekającego sprzeczny z przepisami prawa?”

Zagadnienie prawne powstało w toku rozpoznania zażalenia dłużniczki A. spółki z o.o. w O. na postanowienie Sądu Rejonowego w O. z dnia 1 lipca 2019 r. oddalające na podstawie art. 13 ust. 1 prawa upadłościowego jej wnioszek o ogłoszenie upadłości. Sąd Okręgowy wskazał, że postanowienie to zapadło w składzie kolegialnym, w którym sędzią referentem oraz przewodniczącym składu orzekającego była sędzia I. N. Sprawa do jej referatu została przydzielona w dniu 31 grudnia 2018 r. lecz z dniem 19 czerwca 2019 r. sędzia została powołana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego Sądu Okręgowego w O. Nie została oddelegowana do pełnienia obowiązków sędziego w Sądzie Rejonowym w O. na podstawie art. 77 § 1 u.s.p. a Kolegium Sądu Okręgowego w O. nie podjęło decyzji w przedmiocie zwolnienia sędziego z obowiązku rozpoznania części lub wszystkich spraw przydzielonych jej w dotychczasowym miejscu służbowym.

Sąd rozpoznający zażalenie powziął wątpliwości co do wystąpienia przyczyny nieważności postępowania ze względu na sprzeczność składu sądu z przepisami prawa (art. 379 pkt 4 k.p.c.). Zwrócił uwagę na problem dotyczący zakresu obowiązków orzeczniczych sędziego związany ze zmianą miejsca służbowego oraz rozumieniem pojęcia „zmiana miejsca służbowego” zawartego w art. 47 b § 4 u.s.p., który stanowi, że zmiana miejsca służbowego sędziego lub oddelegowanie do innego sądu oraz zakończenie delegowania nie stanowi przeszkody do podejmowania czynności w sprawach przydzielonych w dotychczasowym miejscu służbowym albo miejscu pełnienia służby, aż do ich zakończenia.

Źródłem wątpliwości Sądu stała się treść wyjaśnień zawartych w pismach Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 15 grudnia 2017 r. i 6 sierpnia 2019 r., w których wyrażono pogląd, że zmiana miejsca służbowego w rozumieniu art. 47 b § 4 u.s.p. oznacza każdy przypadek, w wyniku którego dochodzi do zmiany miejsca służbowego, a więc i ten, który związany jest z aktem powołania do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego w sądzie wyższego szczebla. Intencją ustawodawcy miało być umożliwienie sędziemu, który zmienił stanowisko służbowe w wyniku awansu na stanowisko w sądzie wyższego rzędu, zakończenie spraw w sądzie, w którym dotychczas orzekał. W ocenie Sądu Okręgowego pogląd wyrażony w pismach Ministerstwa Sprawiedliwości nie ma charakteru normatywnego i istnieją liczne

argumenty przeciwstawiające się zastosowaniu tego stanowiska. Odwołał się do aktu powołania sędziego, który zgodnie z art. 179 Konstytucji RP stanowi nie tylko tytuł sprawowania władz sędziowskich, ale także określa jej zakres, na który składa się określenie obszaru wykonywania jurysdykcji oraz określenie zakresu rzeczowego spraw. Sędzia jest powoływany w sądzie o określonej siedzibie i do rozstrzygania spraw w sądzie określonego szczebla. Podkreślono, że z konstytucyjnej konstrukcji aktu powołania oraz z zawartych w Konstytucji gwarancji kształtujących status sędziego wynika, że w wyniku awansu sędzia traci uprawnienia do wykonywania jurysdykcji w sądzie niższego rzędu i zyskuje nowe uprawnienie do sprawowania jurysdykcji w innym, niż dotychczas sądzie, a więc następuje dosłowna zmiana jego miejsca służbowego. Zmiana ta nie sprowadza się do samej kwestii miejsca i istoty zmiany nie wyczerpuje, bo akt powołania zmienia nie tylko obszar wykonywania jurysdykcji, ale także jej zakres.

Sąd Okręgowy zwrócił uwagę, że zmiana miejsca służbowego może się dokonywać ze zmianą stanowiska lub bez takiej zmiany i te sytuacje nie mogą być traktowane analogicznie. Zasady wykładni oraz domniemanie racjonalności ustawodawcy wykluczają obronę tezy, że zakres użytego terminu jest inny w przypadku art. 47 b § 4 u.s.p. oraz art. 55 § 3 zd. 2 u.s.p. W jego ocenie z literalnej treści art. 47 b § 4 u.s.p. nie można wywieść wniosku, że stanowi on normę prawną stanowiącą *sui generis* akt delegowania sędziego z mocy ustawy, do orzekania poza miejscem służbowym. Jego konstrukcja koreluje z regulacjami zawartymi w art. 75 i 77 u.s.p. i w tym zakresie wyraża tezę, która jest poprawna. Sąd Okręgowy podkreślił nadto, że gdyby uznać, że art. 47b § 4 u.s.p. zawiera *sui generis* delegację ustawową do rozpoznawania spraw poza zakresem rzeczowym określonym aktem powołania, to należałoby przyjąć, iż jest to jedyny przypadek delegowania sędziego bez jego zgody a nadto, że awans sędziego powoduje kumulację obowiązków orzeczniczych w co najmniej dwóch sądach, a więc taką sytuację jak zmiana miejsca służbowego będącą wynikiem orzeczenia kary dyscyplinarnej. Z drugiej strony Sąd Okręgowy podniósł, że mając na uwadze zmiany dokonane w u.s.p. dotyczące zasad przydziału spraw, delegowania sędziów, zasadę niezmienności składów orzekających i podejmowania czynności w sprawach do ich zakończenia można rozważyć, czy ewentualne uznanie prymatu wykładni celowościowej i funkcjonalnej może przemawiać za zasadnością poglądu reprezentowanego przez Ministerstwo Sprawiedliwości.

Uchwałą z dnia 13 marca 2020 r. Sąd Najwyższy udzielił odpowiedzi jak wyżej.

4. UWAGI WSTĘPNE

Sąd Najwyższy głosowaną uchwałą przesądził, przynajmniej na chwilę obecną i na gruncie przepisów Kodeksu postępowania cywilnego¹ (dalej: k.p.c.), jeden z kontrowersyjnych problemów praktyki sądowej wynikający z wprowadzenia w ustawie z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych² (dalej: u.s.p.) ustawą z dnia 12 lipca 2017 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych³ (dalej: nowela u.s.p.), z dniem 12 sierpnia 2017 r. ustawowego mechanizmu losowego przydziału spraw (dalej: LPS), którego jednym z elementów jest wprowadzona wówczas w art. 47b § 4 u.s.p. regulacja obowiązków sędziego w odniesieniu do jego referatu (ogółu spraw przydzielonych do rozpoznania) w razie odejścia (czasowego lub trwałego) z sądu, w którym dotychczas orzekał.

We wstępnej części uzasadnienia uchwały Sąd Najwyższy podkreślił, iż istota przedstawionego mu do rozstrzygnięcia zagadnienia prawnego sprowadza się do odpowiedzi na pytanie czy orzekanie przez sędziego sądu wyższego rzędu w sądzie niższego rzędu bez uprzedniego udzielenia aktu delegacji, o którym mowa w art. 77 u.s.p., stanowi przyczynę nieważności postępowania, o której mowa w art. 379 pkt 4 k.p.c. Uzupełniając tę niewątpliwie trafną konstatację co do istoty zagadnienia, które przyszło mu rozstrzygać, Sąd Najwyższy odwołał się do pojęcia sądu niewłaściwie obsadzonego trafnie stwierdzając, że z takowym mamy do czynienia także wtedy gdy w składzie zasiada choćby jeden sędzia innego sądu, któremu nie udzielono delegacji. Podbudowę do restrykcyjnego podejścia w tym zakresie stanowią przepisy Konstytucji RP oraz art. 55 u.s.p., z których to wynika określone wyrażnie w akcie powołania przez Prezydenta RP miejsce służbowe wyznaczające władzę jurysdykcyjną każdego sędziego w aspekcie nie tylko terytorialnym ale i przedmiotowego zakresu powierzonych do rozpoznania spraw.

Akcentując różnicę pomiędzy zmianą stanowiska sędziego, a zmianą miejsca służbowego sędziego oraz podkreślając, że literalnie odczytywany przepis art. 47b § 4 u.s.p. nie znajduje w ogóle zastosowania do takiej zmiany miejsca służbowego sędziego, która jest efektem awansu do sądu wyższej instancji, Sąd Najwyższy udzielił odpowiedzi jak w sentencji uchwały. Z poglądem tym nie sposób zgodzić się z przyczyn fundamentalnych.

5. STANOWISKO SĘDZIEGO, A JEGO MIEJSCE SŁUŻBOWE:

Sąd Najwyższy, odwołując się w uzasadnieniu głosowanej uchwały do art. 55 u.s.p., skupił się na wykazaniu różnicy pomiędzy pojęciem stanowiska sędziowskiego (w przepisie: sędzia sądu rejonowego/okręgowego/apelacyjnego) a pojęciem

1 Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. (T.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1575 ze zm.).

2 T.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 365 ze zm.

3 Dz.U. z 2017 r., poz. 1452.

miejsca służbowego sędziego. Tego rodzaju zabieg trzeba uznać za uzasadniony albowiem ustawodawca konsekwentnie używa tych dwu terminów na oznaczenie odrębnych desygnatów tj. umiejscowienia w trójstopniowym, hierarchicznym systemie sądownictwa powszechnego (stanowisko) oraz oznaczenia konkretnego sądu powszechnego poprzez odwołanie się do wyczerpującego katalogu zawartego w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 grudnia 2018 r. w sprawie ustalenia siedzib i obszarów właściwości sądów apelacyjnych, sądów okręgowych i sądów rejonowych oraz zakresu rozpoznawanych przez nie spraw⁴. Jakkolwiek ustawodawca nie jest do końca konsekwentny albowiem niekiedy, miast pojęcia stanowiska sędziowskiego, używa zamiennie pojęcia stanowiska sędziego⁵, a oprócz pojęcia stanowiska sędziowskiego w znaczeniu wyżej wskazanym posługuje się nim również w znaczeniu szerszym, tj. w odniesieniu do pionów sądownictwa używając m.in. zbiorczego pojęcia stanowiska sędziego sądu powszechnego⁶, to konsekwentnie odróżnia stanowisko sędziowskie od miejsca służbowego.

Zatem bez wątplenia używając pojęć stanowisko sędziowskie i miejsce służbowe ustawodawca odwołuje się do innych desygnatów. Nie oznacza to jednak, że poprzestawszy na tej konstatacji należy stwierdzić (jak to uczynił Sąd Najwyższy), że zaniechanie użycia w treści przepisu art. 47b § 4 u.s.p. słów: „stanowisko sędziowskie” oznacza, że celem ustawodawcy było zróżnicowanie sytuacji sędziów przenoszających się do innego sądu równorzędnego lub delegowanych i tych, którzy awansują.

6. *CLARA NON SUNT INTERPRETANDA?*

Sąd Najwyższy rozstrzygając zagadnienie prawne w taki, a nie inny sposób, a następnie uzasadniając swą uchwałę poprzez dopuszczenie jedynie jednej, jedynej dyrektywy (metody) wykładni: literalnej (językowej) w sposób nadzwyczaj wyraźny wypowiedział się w myśl zasady wskazanej w śródtytule. Zasada ta, lata temu, zarówno w literaturze prawniczej, jak i w orzecznictwie sądowym została wyraźnie zanegowana, i jak się wydaje aktualnie do wyjątków należą wypadki, w których organ stosujący prawo poprzestaje na literalnym odczytaniu treści przepisu, bez uwzględnienia innych metod (dyrektyw) wykładni i ustalenia do jakich wyników (odczytania z treści przepisów norm prawnych) prowadzi ich zastosowanie.

Dla usystematyzowania wyводу warto zacząć od generalistów. Jak słusznie wskazuje się w literaturze przedmiotu: „Wykładnia prawa – wyinterpretowywanie normy prawnej z przepisów prawnych; w takim ujęciu wykładnia ma miejsce zawsze, nawet jeśli tekst prawny jest zrozumiały; ponieważ normy prawne nie zostały wysłownione w tym tekście wprost; tak rozumiana wykładnia prawa, zwana wykładnią

4 Dz.U. z 2018 r., poz. 2548 ze zm.

5 Zob. np. art. 88a, 100 § 5 i 8, 101 czy 100 § 5 u.s.p.

6 Zob. art. 57a § 1, 57ac §2 czy 60 u.s.p.

sensu stricto, obejmuje jedynie reguły interpretacyjne (dyrektywy wykładni), natomiast do wykładni *sensu largo* dołącza się ponadto inne reguły egzegezy tekstów prawnych, tzn. reguły kolizyjne i inferencyjne (wnioskowanie prawnicze); nazwa „wykładnia”, używana bez żadnych dodatkowych określeń, jest powszechnie odnoszona do wykładni *sensu stricto*. Ze względu na wynik wykładnię dzieli się na wykładnię literalną, wykładnię rozszerzającą i wykładnię zwężającą, a ze względu na sposób prowadzenia na wykładnię językową, wykładnię systemową i wykładnię funkcjonalną⁷.

W procesie rozumianej jak wyżej wykładni należy w pierwszej kolejności uwzględnić metadyrektywy. „Dyrektywy wykładni II stopnia – dyrektywy wykładni o dyrektywach O stopnia (czyli metadyrektywy); mówią one, w jaki sposób i w jakiej kolejności stosować dyrektywy I stopnia i jak rozstrzygać ewentualne kolizje między nimi, np. taką metadyrektywą jest reguła głosząca, iż w procesie wykładni w pierwszej kolejności korzysta się z dyrektyw językowych, w drugiej – z dyrektyw systemowych, a dopiero na końcu z dyrektyw funkcjonalnych; inna dyrektywa II stopnia stwierdza, że jeżeli zastosowanie wykładni językowej prowadzi do otrzymania normy o jednoznacznej treści, niebudzącej równocześnie wątpliwości natury prakseologicznej czy aksjologicznej, to odwoływanie się do dyrektyw pozajęzykowych (systemowych i funkcjonalnych) będzie miało na celu jedynie potwierdzenie rezultatów wykładni językowej”⁸.

Ten logiczny ciąg czynności niezbędnych do przeprowadzenia w każdorazowym procesie stosowania prawa, nakazuje nawet w wypadku uzyskania przy zastosowaniu dyrektywy (metody) wykładni językowej (literalnej) normy o jednoznacznej treści, dokonać oceny tej normy pod kątem prakseologicznym i aksjologicznym przy pomocy dyrektyw pozajęzykowych.

7. NORMA WYŁOŻONA PRZEZ SĄD NAJWYŻSZY W ASPEKcie PRAKSEOLOGICZNYM I AKSJOLOGICZNYM

Sąd Najwyższy uznał, że sędzia, który awansuje w strukturze sądownictwa powszechnego nie jest uprawniony (i jednocześnie: obowiązany) do prowadzenia spraw, które zostały mu przydzielone do referatu, zaś na sędziego który przenosi się do innego sądu równorzędnego albo delegowany jest do jakiegokolwiek innego sądu (bez znaczenia: wyższego, niższego czy równorzędnego) nałożony jest takowy obowiązek. Jak już wyżej wskazano uczynił tak li tylko dostrzegając w treści art. 47b § 4 u.s.p. pominięcie słów odnoszących się do stanowiska sędziowskiego. Do jakich wniosków to prowadzi? Otóż w ocenie Sądu Najwyższego musi istnieć

7 S. Lewandowski, A. Malinowski, J. Petzel: *Logika dla prawników. Słownik encyklopedyczny*. Warszawa 2004, s. 222–223.

8 S. Lewandowski, A. Malinowski, J. Petzel: *Logika...*, op. cit., s. 58.

jakościowa różnica pomiędzy tymi sytuacjami. Gdyby bowiem jej nie było wypadaloby, zgodnie z zasadą równości, traktować jednako adresatów norm znajdujących się w tożsamej lub zbliżonej sytuacji. Norma wynikająca z art. 47b § 4 u.s.p. jest normą adresowaną do tych wszystkich sędziów sądów powszechnych, którzy czy to na stałe czy czasowo zmieniają sąd, w którym sprawują władzę jurysdykcyjną. Nakłada na nich obowiązek zakończenia tych wszystkich spraw, które zostały im przydzielone w dotychczasowym miejscu pełnienia służby sędziowskiej (sądzie) pomimo jego zmiany na inne. Jest to logiczna konsekwencja wyżej wzmiankowanej zmiany u.s.p. dodającej doń art. 47a i 47b, która wprowadziła w polskich sądach LPS realizując jeden z podstawowych elementów gwarantowanego konstytucyjnie i konwencyjnie prawa do niezależnego sądu.

Oddając głos twórcom projektu:

„Należy w szczególności zaznaczyć, iż w projektowanej ustawie, jako zasadę ustrojową, wprowadza się losowość przydziału spraw, nie występującą dotychczas w polskim porządku prawnym. Warto wskazać, że zagadnienie związane z przydziałem spraw jest dostrzegane w niektórych systemach prawnych nie tylko jako kwestia administracji sądowej, lecz jako gwarancja prawidłowego rozpoznania sprawy. Jest to zagadnienie ujmowane w niektórych systemach prawnych pod nazwą sędziego naturalnego (judge natural, gesetzsichter Richter), jako jedna z gwarancji bezstronności i równości stron w postępowaniu sądowym. Prawo do sędziego naturalnego, a więc wskazanego w sposób abstrakcyjny, a nie *ad hoc* do danej sprawy, jest wyrazem równości broni i równości szans w toku postępowania sądowego. Jest to wyraz szerszej zasady prawa do sądu. Wprowadzenie zasad przydziału spraw wynika także z Zalecenia Nr R(94) Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich dotyczącego niezawisłości, sprawności i roli sędziów z dnia 13.10.1994 r. (przyjętego przez Komitet Ministrów w dniu 13.10.1994 r.).

Dobry sędzia powinien charakteryzować się wieloma pożądanymi cechami, lecz bezstronność jest najważniejszą z nich. Oczywiście wszystkie urzędy państwowe i samorządowe powinny być bezstronne, lecz urząd sędziego wymaga szczególnych gwarancji bezstronności. Dlatego sędziowie są nieusuwalni z urzędu, aby zminimalizować ryzyko wywierania na nich nacisku. Obecnie wymóg losowego przydziału obowiązuje tylko w postępowaniu karnym, i to w bardzo ograniczonym zakresie. Pozostałe sprawy przydzielają przewodniczący wydziałów i nie zawsze jest to przydział zapewniający pełną transparentność zewnętrzną. Nie trzeba dodawać, że system pozwala na nadużycia i nie buduje zaufania obywateli do wymiaru sprawiedliwości. Dopiero losowy przydział spraw, zwłaszcza w II instancji, daje gwarancję, że sprawa nie została przydzielona sędziemu wyznaczonemu w inny, niż losowy sposób, do danej sprawy.”

9 <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=1491>

Realizacja tej zasady, zasady o niekwestionowanej wadze, wymaga bezwzględnie by ograniczyć do minimum sytuacje, w których w sprawie zmienia się sędzia referent, zwłaszcza że ze względów prakseologicznych celowym jest unikanie sytuacji, w których ze sprawą, częstokroć obszerną i skomplikowaną, musi zapoznawać się kolejny sędzia czy sędziowie. W obszarze prawa karnego jest to wybitnie widoczne albowiem tam do dziś dnia zmiana sędziego powoduje konieczność powtórzenia całego postępowania¹⁰, co w skrajnych przypadkach powoduje nie tylko marnotrawstwo sił i środków (a tych zawsze w służbie publicznej niedostatek), słusze niezadowolenie nie tylko stron postępowania ale i np. po raz kolejnych przesłuchiowanych świadków i biegłych, ale wręcz materialnie inny wynik procesu np. na skutek upływu terminu przedawnienia karalności czynu w toku postępowania.

Aksjologiczne podstawy wprowadzenia LPS zostały szczegółowo przedstawione w cytowanym wyżej fragmencie uzasadnienia projektu. Idea by sprawę prowadził sędzia przydzielony do niej niezależnie od ludzkiej woli (losowo) i prowadził ją aż do jej zakończenia, chyba że zaistnieją szczególnie istotne okoliczności dotyczące samej sprawy albo osoby sędziego, wydaje się bezdyskusyjna. Zapobiega ona także znanemu z przeszłości i niestety dość powszechnemu zjawisku bezpodstawnego unikania przez sędziów rozstrzygania spraw (z reguły tych bardziej skomplikowanych, medialnych czy z innych przyczyn niewygodnych) w nadziei, że pojawi się okazja by sprawa trafiła do referatu innego sędziego.

Czy zatem z aksjologicznego lub prakseologicznego punktu widzenia rzeczywiście istnieje różnica pomiędzy zmianą sądu na skutek awansu, a zmianą na skutek przeniesienia, ewentualnie udzielenia albo zakończenia delegacji? W moim najgłębszym przekonaniu takowa nie istnieje, a z całą pewnością nie znajdziemy jej w sferze motywacyjnej głosowanego orzeczenia. Czy bowiem istnieją jakiegokolwiek racje nakazujące zmianę sędziego prowadzącego postępowanie w sytuacji gdy sędzia awansował do sądu znajdującego się w tej samej miejscowości (nota bene przypadek, który zainicjował zagadnienie prawne, które legło u podstaw głosowanej uchwały) często w tym samym lub sąsiednim budynku, a nie ma ich gdy sędzia np. z przyczyn osobistych przenosi się lub delegowany jest na drugi koniec kraju? Oczywiście nie ma ich. Skoro jest tak, jak wskazano wyżej, należy zgodnie z regułami interpretacji tekstów prawnych zastosować pozajęzykowe dyrektywy (metody) wykładni: systemowe i funkcjonalne (celowościowe, teleologiczne).

10 Zob. art. 402 i nast. ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (T.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 30 z późn. zm.), dalej: k.p.k.

8. REZULTATY ZASTOSOWANIA SYSTEMOWYCH DYREKTYW WYKŁADNI

„Dyrektywy wykładni systemowe – dyrektywy mówiące, w jaki sposób dokonywać wykładni systemowej; taką dyrektywą jest reguła będąca prawniczym zastosowaniem *argumentum a coherentia* i nakazująca tak dokonywać wykładni przepisów, by wyinterpretowana z nich norma nie pozostawała w niezgodności z innymi normami systemu prawnego; w szczególności musi to być pełna zgodność z zasadami prawa; inna dyrektywa systemowa wymaga prowadzenia wykładni w taki sposób, aby unikać sytuacji, w której konkluzją będzie stwierdzenie, iż w danym przypadku występuje luka w prawie; dyrektywą tego typu jest też *argumentum a rubrica*¹¹.

Jak wyżej już wskazano niepodobna przyjąć by ustawodawca celowo wyłączył od reguły nakazującej dalsze prowadzenie sprawy sędziego, któremu ją przydzielono, w tym tylko wypadku gdy awansuje. Przyczyny, dla których regułę tę wprowadzono są aktualne w wypadku każdorazowej zmiany sądu przez sędziego, a niezbędną elastyczność zapewnia możliwość zwolnienia sędziego z tego obowiązku przez właściwe kolegium sądu, zgodnie z art. 47b § 5 u.s.p. Tę spójność, wymaganą przecież przez systemową dyrektywę wykładni w postaci *argumentum a coherentia*, zapewnia wyłącznie przyjęcie, że także zmiana stanowiska sędziowskiego objęta jest dyspozycją przepisu art. 47b § 4 u.s.p. czyli taki sędzia również ma ustawową delegację do dalszego prowadzenia rozpoczętych już spraw w sądzie, z którego awansował.

Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały argumentuje, że zmiana stanowiska sędziowskiego jest sytuacją szczególną bowiem jest efektem wykonania przez Prezydenta RP jego prerogatywy zgodnie z art. 55 § 1 u.s.p., przy czym status sędziego wynika z art. 178 – 191 Konstytucji RP, które tworzą ustrojową zasadę odrębności pozycji sędziego. Nie sposób tej konstatacji zanegować, zwłaszcza w kontekście treści przepisu art. 55 § 1 u.s.p., jednakże już odwołanie się do norm wynikających z Konstytucji RP w żaden sposób nie wpływa, a tym bardziej nie przesądza kierunku wykładni art. 47b § 4 u.s.p. Zespół przepisów regulujący na poziomie konstytucyjnym status sędziego nie odnosi się w ogóle do hierarchii aktualnie obowiązującej w sądownictwie powszechnym. Z Konstytucji wynika, że muszą istnieć w RP Sąd Najwyższy, sądy powszechne, administracyjne (w tym Naczelny Sąd Administracyjny) i wojskowe. Hierarchiczność struktur tychże jest konstytucyjnie irrelevantna, a tym samym zgodny z jej przepisami jest dzisiejszy podział sądów powszechnych, a za nim stanowisk sędziowskich w tychże, na stanowiska sędziego sądu rejonowego, okręgowego i apelacyjnego ale również zgodny z jej przepisami byłby system, w którym szczeble sądownictwa powszechnego byłoby mniej, sądy te nazywałyby się dowolnie inaczej, a służbę w nich pełnili formalnie zrównani sędziowie sądów powszechnych. Ta konstatacja ma o tyle znaczenie, że pokazuje

11 S. Lewandowski, A. Malinowski, J. Petzel: *Logika ...*, op. cit., s. 58.

wolę ustrojodawcy przekazania tych wszystkich szczegółowych kwestii do decyzji ustawodawcy zwykłego. Ustawodawca zwykły ma zatem szeroką swobodę w racjonalnym wykorzystaniu kadry sędziowskiej w ramach sądownictwa powszechnego w interesie obywateli i samego wymiaru sprawiedliwości.

W każdym skomplikowanym systemie (a takim z pewnością jest system sądowy) większa elastyczność w dysponowaniu zasobami przekłada się na większą efektywność systemu. Oczywiście w wypadku organizacji tak wrażliwej i specyficznej jaką jest wymiar sprawiedliwości muszą istnieć ograniczenia w elastycznym dysponowaniu kadrą, zwłaszcza sędziowską, by zapobiec ewentualnym próbom wykorzystywania formalnie kadrowych uprawnień, zwłaszcza przynależnych podmiotom należącym do innego segmentu władzy państwowej (tu: Minister Sprawiedliwości), do wpływania na niezawisłość sędziowską. Takim jest np. generalny zakaz przenoszenia sędziów bez ich zgody mający umocowanie w Konstytucji RP i szeroko stosowany na świecie, jednakże i od tego zakazu występują wyjątki. Te wyjątki obowiązują od lat i nie powinny budzić wątpliwości co do swej legalności albowiem nie została w sposób prawidłowy tj. orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego, podważona ich zgodność z normami Konstytucji RP, w tym statuującymi zasadę nieprzenoszalności¹².

Analizując odstępstwa od tej zasady, poza oczywistymi kwestiami organizacyjnymi (np. następstwa reorganizacji sieci sądów), represyjnymi (w związku z dyscyplinarnym ukaraniem sędziego) itp., o których mowa w art. 75 § 2 u.s.p.¹³ kluczowym

12 Odnotować jednak należy serię orzeczeń Sądu Najwyższego kwestionujących w jednostkowych sprawach zgodność z Konstytucją RP przepisu art. 75 § 2 pkt 1 u.s.p. zapoczątkowaną wyrokiem z dnia 8 października 2015 r., III KRS 34/12, OSNP 2017/9/119, zgodnie z którym:

1. Sąd – jeżeli jest to niezbędne do rozpatrzenia sprawy (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP) – może odmówić zastosowania przepisów ustawy niezgodnych z Konstytucją RP, gdy przedstawił Trybunałowi Konstytucyjnemu pytanie prawne co do zgodności tych przepisów z Konstytucją (art. 193 Konstytucji RP), a Trybunał Konstytucyjny nie udzielił na nie odpowiedzi.
2. Przepisy art. 75 § 3 w związku z art. 75 § 2 pkt 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (jednolity tekst: Dz.U. z 2016 r., poz. 2062 ze zm.) są oczywiście sprzeczne z art. 180 ust. 5 w związku z art. 180 ust. 1, art. 178 ust. 1, art. 179 i art. 186 ust. 1 oraz w związku z art. 173 i art. 10 ust. 1 Konstytucji RP.
3. Decyzja Ministra Sprawiedliwości o przeniesieniu sędziego na inne miejsce służbowe, bez jego zgody, wydana Na podstawie art. 75 § 3 w związku z art. 75 § 2 pkt 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (jednolity tekst: Dz.U. z 2016 r., poz. 2062 ze zm.) jest skuteczna od chwili wydania do czasu jej uchylenia, co oznacza, że sędzia w okresie przeniesienia na inne miejsce służbowe Na podstawie zaskarżonej a następnie uchylonej decyzji, jest w pełni uprawniony do orzekania w postępowaniach sądowych.

13 Zgoda sędziego na przeniesienie na inne miejsce służbowe nie jest wymagana w przypadkach:

- 1) zniesienia stanowiska wywołanego zmianą w organizacji sądownictwa lub zniesienia danego sądu lub wydziału zamiejscowego albo przeniesienia siedziby sądu;

wyduje się element zgody sędziego na zmianę sądu. Jeżeli tej zgody brak, niedopuszczalne jest nawet czasowe zobowiązanie sędziego do pełnienia służby w sądzie innym niż ten, który został mu wyznaczony w akcie wydanym przez Prezydenta RP. Uprzednio obowiązujące przepisy art. 77 § 7a i § 7b u.s.p. przewidujące możliwość czasowego delegowania sędziego bez jego zgody utraciły moc na skutek wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 stycznia 2009 r., K 45/07¹⁴. Ta zgoda, niekiedy obok spełnienia innych wymagań, warunkuje możliwość orzekania w innym sądzie (a także wykonywania czynności administracyjnych w urzędach i innych jednostkach organizacyjnych, do których sędzia może być delegowany). Dotyczy to orzekania w sądzie wyższym, równorzędnym i niższym w formule delegacji sędziego udzielanej czy to przez Ministra Sprawiedliwości, czy to prezesa sądu apelacyjnego lub okręgowego – zob. art. 77 u.s.p.

Nową formułą, którą można określić jako ustawową quasi – delegację, jest właśnie formuła z art. 47b § 4 u.s.p. Czy cokolwiek w niej, poza źródłem powstania uprawnienia do orzekania w innym sądzie niż macierzysty (w pierwszym wypadku akt nominacji, w drugim: ustawa), jest odmiennego niż w formule delegacyjnej? W mojej ocenie nie. W obydwu wypadkach rezultat jest identyczny tj. powstanie po stronie sędziego uprawnienia i towarzyszącego mu obowiązku orzekania w innym sądzie. W obydwu, poza wyjątkowymi sytuacjami z art. 75 § 2 u.s.p., wymagana jest zgoda sędziego albowiem (poza obszarem opisanym w art. 75 § 2 u.s.p.) nie ma co do zasady możliwości przeniesienia sędziego do innego sądu bez jego zgody, a tym bardziej nie ma możliwości awansowania sędziego bez inicjatywy po jego stronie – ta reguła w ogóle wyjątków nie doznaje. Każdy zatem sędzia starający się o awans wyraża w sposób wolny i nieskrępowany wolę by w razie zakończenia tychże starań powodzeniem doprowadzić do końca wszystkie sprawy, które rozpoczął w sądzie, z którego awansował – o ile nie uzyska zwolnienia z tego obowiązku mocą decyzji kolegium sądu wydanej na podstawie art. 47b § 5 u.s.p.

Wreszcie, odnosząc się do uwag Sądu Najwyższego odnośnie władzy jurysdykcyjnej, która wynika z aktu powołania na stanowisko sędziowskie na podstawie art. 55 u.s.p., zestawionych z przepisami art. 16 i 17 k.p.c. statuującymi właściwość rzeczową sądu okręgowego w sprawach cywilnych należy odnotować, że z awansem z sądu rejonowego do sądu okręgowego nie zawsze łączy się uzyskanie władzy jurysdykcyjnej obowiązującej do orzekania w tej właśnie kategorii spraw bowiem częstokroć sędzia

2) niedopuszczalności zajmowania stanowiska sędziego w danym sądzie wskutek wystąpienia okoliczności, o których mowa w art. 6;

3) gdy wymaga tego wzgląd na powagę stanowiska, na podstawie orzeczenia sądu dyscyplinarnego, wydanego na wniosek kolegium właściwego sądu lub Krajowej Rady Sądownictwa;

4) przeniesienia w wyniku kary dyscyplinarnej.

14 Dz.U. z 2009 r. Nr 9, poz. 57.

przydzielany jest, zgodnie z potrzebami sądu, do wydziału odwoławczego i wówczas orzeka dokładnie w tej samej kategorii spraw, w której orzekał dotychczas, tyle że w charakterze sądu II instancji. Oczywistym zaś jest, że przydział do wydziału w ramach konkretnie oznaczonego sądu lub przeniesienie między wydziałami nie jest objęte gwarancjami wynikającymi z konstytucyjnej zasady nieprzenoszalności sędziego bowiem ta dotyczy wyłącznie zmiany sądu. Ustawodawca zresztą konsekwentnie dostrzega tę różnicę nakazując jedynie odpowiednio stosować reguły wynikające z art. 47b § 4 i 5 u.s.p. także do sytuacji zmiany wydziału – zgodnie z art. 47b § 6 u.s.p.

9. REZULTATY ZASTOSOWANIA FUNKcjONALNYCH DYREKTYW WYKŁADNI

„Dyrektywy wykładni funkcjonalne – dyrektywy wykładni mówiące, w jaki sposób dokonywać wykładni funkcjonalnej; w porównaniu z językowymi dyrektywami wykładni i systemowymi dyrektywami wykładni ta grupa dyrektyw ma najbardziej zróżnicowany charakter; znajduje się tu bowiem reguła nakazująca uwzględniać w procesie wykładni cel danej regulacji (*ratio legis*), lecz także zalecenie, aby przy interpretacji tekstu prawnego mieć na uwadze oceny żywione przez społeczeństwo, panujące pozaprawne systemy normatywne oraz społeczne i ekonomiczne skutki, jakie może wywołać określona interpretacja; funkcjonalną dyrektywą wykładni jest też *argumentum ab absurdo* oraz nakaz odwoływania się, w zależności od przyjmowanej teorii wykładni, do woli historycznego albo aktualnego prawodawcy¹⁵.

Przechodząc zatem do analizy głosowanej uchwały pod kątem zastosowania funkcjonalnych dyrektyw wykładni należy wprost odwołać się do uzasadnienia projektu by w sposób nie budzący najmniejszych wątpliwości ustalić, jaka była wola prawodawcy (*ratio legis* ustawy).

„Nadto projekt wprowadza zasadę niezmienności składu (art. 47b u.s.p.), która jest ściśle związana z zasadami losowości i równości przydziału spraw. Raz wylosowany skład sądu, niezależnie od tego czy jest jednoosobowy czy kilkuosobowy, nie powinien ulegać zmianie do zakończenia sprawy. Obecnie ta kwestia nie jest uregulowana i jest pozostawiona do decyzji prezesa sądu lub przewodniczącego wydziału. W konsekwencji w wielu sądach nowemu sędziemu w wydziale przydziela się sprawy już rozpoczęte przez innych sędziów – ze szkodą dla sprawności postępowania.

Zasada niezmienności składu przewiduje zakaz zmiany składu poza przypadkami określonymi w ustawie. Nawet zmiana miejsca służbowego nie będzie co do zasady zwalniała sędziego z obowiązku zakończenia spraw już rozpoczętych w poprzednim sądzie. Należy zaznaczyć, że projektowane rozwiązanie przewiduje wyjątki podyktowane względami organizacyjnymi oraz sprawnością postępowania. I tak,

15 S. Lewandowski, A. Malinowski, J. Petzel: *Logika...*, op. cit., s. 57.

sędziego delegowanego do innego sądu, sędziego przeniesionego albo sędziego, który awansował, z obowiązku rozpoznania spraw można zwolnić. Organem decydującym będzie kolegium sądu (organ samorządu sędziowskiego)¹⁶”.

Skoro wyraźnie w uzasadnieniu projektu mowa jest również o sędziach, którzy awansowali w kontekście obowiązku kończenia rozpoczętych spraw, nie ma najmniejszych wątpliwości co do woli ustawodawcy w tym przedmiocie. Dodając do tego uwagi poczynione wyżej stwierdzić można, że wyłączenie w procesie wykładni z zakresu regulacji tej właśnie grupy sędziów niebezpiecznie zbliża taki jej rezultat do absurdu podczas gdy: „*argumentum od absurdo, argumentum ab inutilu sensu* (łac.): funkcjonalna dyrektywa wykładni głosząca, że spośród wchodzących w rachubę interpretacji tekstu prawnego należy wyeliminować te, których przyjęcie mogłoby doprowadzić do konfliktu z systemem wartości wyznawanych przez prawodawcę; konsekwencją odwołania się do argumentum *ad absurdo* może być odrzucenie rezultatów wykładni językowej i dokonanie interpretacji w oparciu o kontekst pozajęzykowy¹⁷”.

9. WNIOSKI

Reasumując stwierdzić należy, iż pogląd wyrażony przez Sąd Najwyższy w głosowanej uchwale jest poglądem bardzo wysoce dyskusyjnym. Faktycznie wszystkie argumenty, poza tymi wynikającymi ze ściśle, literalnie odczytywanej treści przepisu, nakazują przyjęcie stanowiska wprost przeciwnego, do tego które przyjął Sąd Najwyższy w składzie rozstrzygającym zagadnienie prawne. W istocie wymagając udzielania sędziom, którzy awansowali delegacji, o której mowa w art. 77 § 1 pkt 1 u.s.p. najwyższa instancja nie tyle trzyma się kurczowo literalnie odczytywanej treści przepisu, co w istocie przyznaje sobie uprawnienia prawotwórcze korygując zamiar ustawodawcy. Jest to oczywiście nadużycie albowiem nie jest rzeczą którekolwiek sądu zastępowanie ustawodawcy. Paradoksalnie przyjmując ten pogląd akceptuje się to, że większą moc ma (nota bene wzbudzający częste kontrowersje w judykaturze i literaturze przedmiotu) akt delegacji wystawiany przez czynnego polityka, członka rządu piastującego urząd Ministra Sprawiedliwości, niż akt normatywny przyjęty w sformalizowanej procedurze ustawodawczej i podpisany przez Prezydenta RP.

Głosowana uchwała wywołała zamieszanie w sądownictwie powszechnym albowiem nie wiążąc formalnie, jest stosowana jedynie na zasadzie autorytetu najwyższej instancji i siły przekonywania jej uzasadnienia. Z natury rzeczy w takiej sytuacji nie ma mowy o przekonaniu wszystkich jej adresatów, a w szczególności, jak wynika

16 <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=1491>

17 S. Lewandowski, A. Malinowski, J. Petzel: Logika..., op. cit., s. 17.

z pism analizowanych przez sąd pytający, Ministra Sprawiedliwości, który miałby udzielać delegacji zgodnie z wymaganiami Sądu Najwyższego. Brak owych delegacji z kolei każe postawić sobie pytanie o to kto powinien zajmować się sprawami, które przydzielone były do referatu sędziego, który awansował. W razie przyjęcia przez takiego sędziego poglądu wyrażonego przez Sąd Najwyższy i konsekwentnej odmowy podejmowania czynności w tych sprawach przy jednoczesnej odmowie rozlosowania tych spraw przez prezesa sądu (który w zakresie nadzoru administracyjnego podlega Ministrowi Sprawiedliwości, a ten wszak prezentuje pogląd przeciwny niż ten, który wyraził Sąd Najwyższy) może dojść do wybitnie szkodliwego dla interesu prywatnego stron tych postępowań ale również społecznego wizerunku wymiaru sprawiedliwości, zjawiska beczynności. Konsekwencje tego zjawiska mogą być oceniane ad casum w ramach skarg inicjowanych przez strony na podstawie ustawy z dnia 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki¹⁸, a w wypadkach rażących także w ramach postępowań dyscyplinarnych toczących się wobec sędziów, którym zarzucono beczynności wypełniające znamiona deliktu dyscyplinarnego.

Również w sytuacji przeciwnej tj. podejmowania czynności przez sędziów w sprawach, które przydzielono im nim awansowali, może dojść do zakłóceń i niebezpiecznego wydłużania się czasu trwania postępowań, a to na skutek potencjalnego przyjęcia przez sąd odwoławczy podzielający pogląd wyrażony w głosowanej uchwale nieważności postępowania z uwagi na wadliwość opisaną w art. 379 pkt 4 k.p.c., której to nieważności skutkiem zawsze jest uchylenie orzeczenia i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania w pierwszej instancji Wreszcie, w ramach innych postępowań niż te toczące się przy zastosowaniu reguł procesu cywilnego, a w szczególności toczących się według reguł procesu karnego, problem występuje, a nie doczekał się wypowiedzi Sądu Najwyższego.

Powyższe aktualizuje potrzebę pilnego rozwiązania tego splotu zagadnień albowiem z czasem problemy opisane wyżej nie znikną, a wręcz przeciwnie: mogą niebezpiecznie narastać.

18 T.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 75 ze zm.

Informacja dla Autorów

Redakcja „Studiów Społecznych” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wyliczeń itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetycznym.

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Szczegółowe instrukcje Autorzy znajdą pod następującym adresem elektronicznym:

<http://www.wsm.warszawa.pl/wydawnictwo/czasopisma/studia-spoleczne/instrukcje-dla-autorow>

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdatem na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23) lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „łżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów. **Teksty prosimy przysyłać drogą elektroniczną na adres redakcja.stud.spol@wsm.warszawa.pl**

Teksty artykułów przesyłane do publikacji powinny być zredagowane przez Autorów i przesłane Redakcji w wersji ostatecznej, ściśle spełniającej wymagania Redakcji i zgodnej ze standardami APA. Redakcja nie akceptuje kolejnych poprawek, przesyłanych przez Autorów, zmieniających treść tekstu oraz odbiegających od oryginału przesłanego Redakcji w pierwszej wersji. Poprawki redakcyjne Autorów tekstów są akceptowane jedynie w wypadku, gdy na skutek uwarunkowań technicznych prosi się Autorów o zaopiniowanie zmian edytorskich w tekście, zaproponowanych przez Redakcję.

All texts of articles submitted for publication should be edited by the authors and sent to the Editor in the final version, following APA standards as well as Instructions for the Authors. The Editor will not accept further amendments, sent by the authors, changing the content of the text and deviating from the original first version. Editorial amendments are allowed only in cases where due to technical conditions, the authors are asked for an opinion about editorial changes in the text proposed by the Editor

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

- Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
- Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

WYDAWNICTWO

im. Prof. Leszka Krzyżanowskiego

*Wyższej Szkoły Menedżerskiej
w Warszawie*

wsm.warszawa.pl

